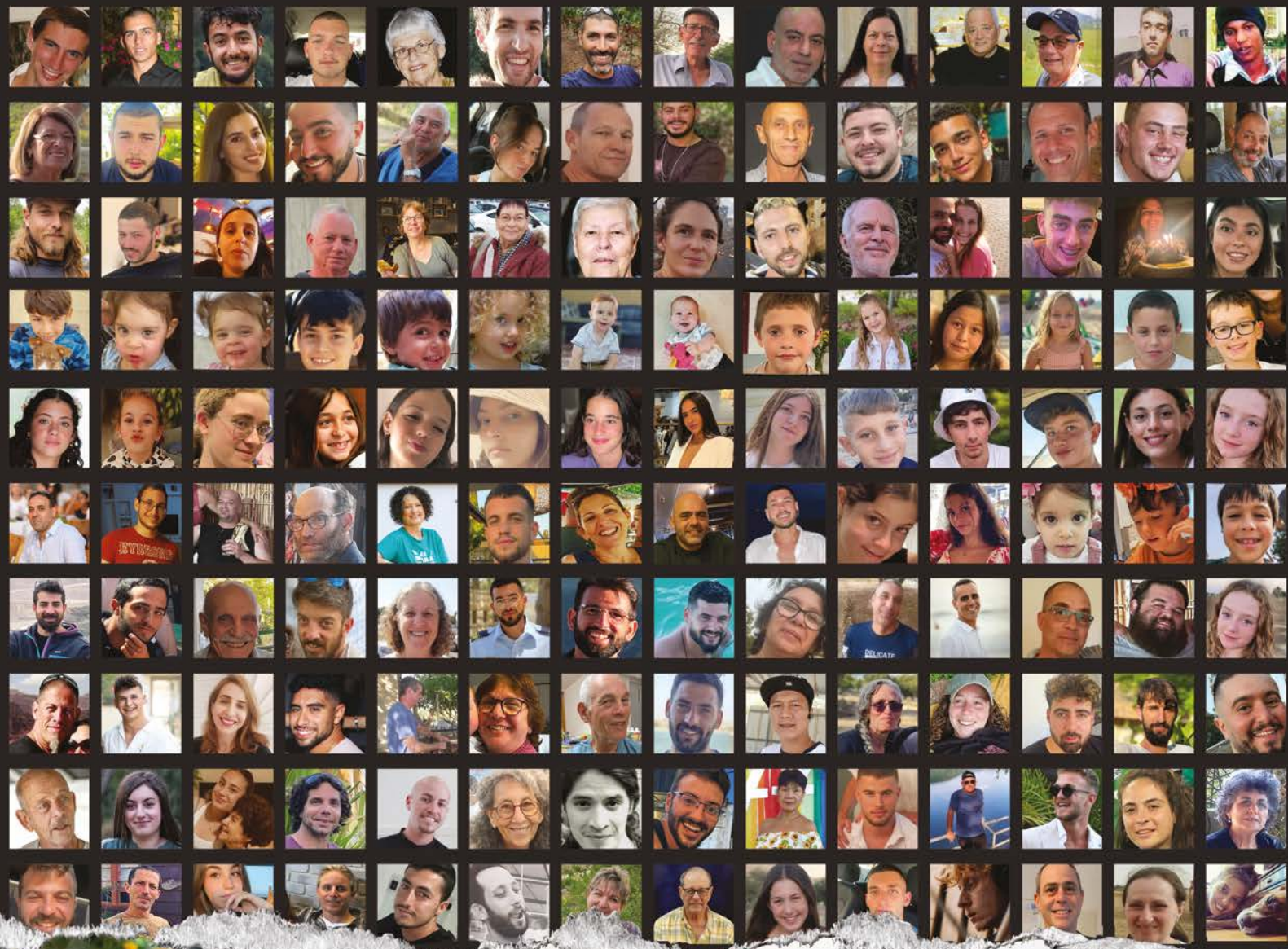

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 46ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 260 • ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2023 • ΤΑΜΟΥΖ 5783 – ΚΙΣΛΕΒ 5784

#BringThemHomeNow

ΟΦΕΙΛΗ ΣΤΟΥΣ ΑΠΟΝΤΕΣ

Των ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ & ΒΙΚΤΩΡ ΕΛΙΕΖΕΡ

*«Τίποτε δεν διευθετείται ποτέ οριστικά
μέχρι να διευθετηθεί σωστά».*

*Ράντγιαρντ Κίπλινγκ,
Νόμπελ λογοτεχνίας*

ΤΗΝ ΩΡΑ ΠΟΥ ΓΡΑΦΟΝΤΑΙ ΤΟΥΤΕΣ ΟΙ ΓΡΑΜΜΕΣ, το βράδυ της Παρασκευής της 27ης Οκτωβρίου, 240 άδειες καρέκλες είναι τοποθετημένες γύρω από ένα στρωμένο τραπέζι. Έτοιμο για την υποδοχή της ιερής ημέρας του Σαββάτου με ψωμί, κρασί, σερβίτσια. Σε κάθε καρέκλα η φωτογραφία ενός από τους 240 Ισραηλινούς- παιδιά, βρέφη, γυναίκες, άντρες, γέρους- που οι τρομοκράτες της Χαμάς απήγαγαν και κρατούν στη Γάζα. Με αυτό τον τρόπο εβραϊκές κοινότητες στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ αποφάσισαν να εκφράσουν την αλληλεγγύη τους προς τις οικογένειες των ομήρων και με το σύνθημα 'Bring them home now' να ευαισθητοποιήσουν τον κόσμο να κινητοποιηθεί για την απελευθέρωσή τους.

Η ΕΙΚΟΝΑ ΑΥΤΗ -με πρωταγωνιστή τους απόντες- παγώνει το αίμα και μας θυμίζει ποιοι είμαστε, με ποιον είμαστε, ποιο είναι το διακύβευμα αλλά και ποιος είναι ο στόχος. Όσοι έχουμε διδαχθεί από τις συνέπειες του «απόλυτου κακού», δεν έχουμε πολλές επιλογές. Οφείλουμε να ταχθούμε με τις δυνάμεις που υπερασπίζονται το δικαίωμα στη ζωή απέναντι στη βία, την ευημερία απέναντι στον τρόμο, τη δημοκρατία απέναντι στη τυραννία, την ισονομία ανδρών και γυναικών απέναντι στον εξευτελισμό των γυναικών, την ανοχή στη διαφορετικότητα απέναντι στην εξόντωση του διαφορετικού.

ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΕ ΤΟ ΙΣΡΑΗΛ, γιατί αν δεν είμαστε με το Ισραήλ θα ήμασταν ίδιοι με εκείνους... εκείνους που κηρύσσουν το μίσος, που δολοφονούν αθώους με τον πιο απάνθρωπο τρόπο, που σπέρνουν τον τρόμο, που στοχεύουν στην εξαφάνιση ενός ολόκληρου λαού για την επέκταση του δικού τους θεοκρατικού καθεστώτος που παραβιάζει κάθε ανθρώπινο δικαίωμα.

ΣΕ ΑΥΤΟΝ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ -που ξεκίνησε την 7^η Οκτωβρίου με την απρόκλητη, αιφνιδιαστική, απάνθρωπη επίθεση τρομοκρατικών ομάδων της Χαμάς που κατέσφαξαν 1.400 Ισραηλινούς αμάχους μέσα στα σπίτια τους, στις γειτονιές τους, και στο μεγάλο πάρτι για την ειρήνη- είμαστε με το Ισραήλ.

ΓΙΑΤΙ ΜΟΙΡΑΖΟΜΑΣΤΕ τις ίδιες αξίες, γιατί απολαμβάνουμε τη Δημοκρατία με όλες τις φωνές της, με ισονομία όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως χρώματος, φύλου, φυλής ή θρησκείας.

ΓΙΑΤΙ ΕΧΟΥΜΕ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΛΑΧΤΑΡΑ ΓΙΑ ΖΩΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ. Μετά το τραύμα του Ολοκαυτώματος, οι Εβραίοι στη Διασπορά ξαναχτίσαμε τις κοινότητές μας και μαζί με τους συμπολίτες μας θωρακίζουμε τις αξίες της Δημοκρατίας και του πολιτισμού επιδιώκοντας πάντα τις καλύτερες συνθήκες ευημερίας και προόδου, μακριά από φανατισμούς και μισαλλοδοξία. Το Ισραήλ γεννήθηκε από τις στάχτες του Ολοκαυτώματος,

Συνέχεια στη σελ. 47

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Αφιέρωμα στους 240 ομήρους που απήχθησαν στις 7.10.2023 από τους τρομοκράτες της Χαμάς και κρατούνται στη Γάζα.

Πολεμάμε για ένα καλύτερο μέλλον χωρίς τη Χαμάς

Του ΝΟΑΜ ΚΑΤΣ, Πρέσβη του Ισραήλ στην Ελλάδα

Βρισκόμαστε πάνω από έξι εβδομάδες σε έναν αμυντικό πόλεμο που μας επέβαλλε η τρομοκρατική οργάνωση Χαμάς. Οι ισραηλινές δυνάμεις επιχειρούν τώρα στην καρδιά της Γάζας. Μέχρι στιγμής έχουμε καταστρέψει και κατακτήσει πολλά οχυρά της Χαμάς. Έχουμε βρει εκατοντάδες υπόγειες σήραγγες τρομοκρατίας και τις καταστρέφουμε συστηματικά. Οι Ισραηλινές Αμυντικές Δυνάμεις έχουν πραγματοποιήσει ακριβείς και στοχευμένες επιχειρήσεις στο Νοσοκομείο Σίφα που -όπως και άλλα νοσοκομεία- χρησιμοποιείται από τη Χαμάς για να καλύψει τις τρομοκρατικές επιχειρήσεις και τους μαχητές της. Το κάναμε παρέχοντας τα απαραίτητα καύσιμα, φάρμακα, τρόφιμα και θερμοκοιτίδες στο νοσοκομείο. Καταστρέφουμε σχολαστικά την κρατική και στρατιωτική υποδομή της Χαμάς.

Η 7η Οκτωβρίου θα μείνει για πάντα χαραγμένη στη μνήμη μας ως μια από τις πιο σκοτεινές μέρες στην ιστορία του Ισραήλ. Στη χειρότερη επίθεση εναντίον Εβραίων μετά το Ολοκαύτωμα, ο τρομοκρατικός στρατός της Χαμάς εξαπέλυσε έναν απρόκλητο πόλεμο κατά των κοινοτήτων μας στο Νότο, προχωρώντας στη μαζική σφαγή Ισραηλινών. Οι φρικαλεότητες ξεπερνούν και την πιο νοσηρή φαντασία. Βρέφη αποκεφαλίστηκαν, έγκυες μητέρες ξεκοιλιάστηκαν, μικρά παιδιά και οι γονείς τους κάηκαν ζωντανοί, άνθρωποι εκτελέστηκαν εν ψυχρώ μπροστά στα μάτια των οικογενειών τους, νέοι στο άνθος της ζωής τους πυροβολήθηκαν ή κατακρεουργήθηκαν σε ένα μουσικό φεστιβάλ. Οι γυναίκες βιάστηκαν και ατιμάστηκαν. 1.200 Ισραηλινοί έχασαν τη ζωή τους και περισσότεροι από 5.000 τραυματίστηκαν. Επιπλέον, η Χαμάς μετέφερε στη Γάζα περισσότερους από 240 ομήρους, συμπεριλαμβανομένων μωρών, παιδιών, μητέρων, ηλικιωμένων, νέων, ανδρών και γυναικών.

Ζουν τον απόλυτο εφιάλη και είναι τρομοκρατημένοι, ενώ τα μέλη της οικογένειάς τους που έμειναν πίσω βρίσκονται σε πλήρη απόγνωση.

Η Χαμάς αποκάλυψε την πραγματική της φύση ως μια βάρβαρη, δολοφονική, γενοκτονική τρομοκρατική οργάνωση που στόχο έχει την ολοκληρωτική εξόντωση του Κράτους του Ισραήλ και του λαού του. Η Χαμάς είναι το ISIS. Η επίθεσή της απέδειξε ότι δεν μπορούμε να επιτρέψουμε στο τρομοκρατικό κράτος και τον τρομοκρατικό στρατό που μοιάζει με το ISIS να συνεχίσει να υπάρχει στα σύνορά μας. Αγωνιζόμαστε για την ίδια μας την ύπαρξη. Επιχειρούμε στη Γάζα με στόχο την πλήρη διάλυση του κράτους και του στρατού της Χαμάς και την απελευθέρωση όλων των ομήρων.

Η Χαμάς είναι μέρος ενός εξτρεμιστικού άξονα υπό το Ιράν που περιλαμβάνει τη Χεζμπολάχ στον Λίβανο, σιιτικές πολιτοφυλακές στη Συρία και το Ιράκ και τους Χούτι στην Υεμένη. Υπερασπιζόμαστε όλα τα σύνορά μας από την επιθετικότητα των πληρεξουσίων των Ιρανών αγιατολλάδων από την Υεμένη μέχρι τον Λίβανο και τη Συρία, ενώ τους προειδοποιούμε να μείνουν έξω από τον πόλεμο. Εάν χρειαστεί, το Ισραήλ θα υπερασπιστεί τον εαυτό του δυναμικά σε οποιοδήποτε μέτωπο.

Η Χαμάς δεν είναι μόνο εχθρός του Ισραήλ αλλά και των ίδιων των Παλαιστινίων. Κατέλαβε τη Λωρίδα της Γάζας με ένα βίαιο πραξικόπημα το 2007 και επέβαλε ένα δικτατορικό καθεστώς εκεί. Μόνο καταστροφή και εξαθλίωση έφερε στον παλαιστινιακό λαό.

Το Ισραήλ λειτουργεί σύμφωνα με τους κανόνες της ένοπλης σύγκρουσης. Καλούμε τους αμάχους στη Γάζα να εγκαταλείψουν τις ζώνες μάχης σε ασφαλέστερες καθορισμένες περιοχές. Δημιουργούμε ασφαλείς διαδρόμους και εφαρμόζουμε τακτικές παύσεις πυρός για την εκκένωση. Επιτρέπουμε την είσοδο ανθρωπιστικής βοήθειας στη Λωρίδα της Γάζας και θα συνεχίσουμε να το κάνουμε. Όλα αυτά ενώ η Χαμάς έχει δημιουργήσει μια υπόγεια πόλη εκατοντάδων χιλιομέτρων από σήραγγες, πολεμικές αποθήκες, κέντρα διοίκησης και ελέγχου όλα κάτω από μη στρατιωτικές υποδομές, συμπεριλαμβανομένων νοσοκομείων, χρησιμοποιώντας κυνικά τους αμάχους ως ανθρώπινες ασπίδες και πραγματοποιώντας επιθέσεις σκόπιμα κατά αμάχων. Πάνω από 10.000 ρουκέτες έχουν εκτοξευθεί εναντίον ισραηλινών πόλεων από τις 7 Οκτωβρίου.

Όταν τελειώσει αυτός ο πόλεμος, η Χαμάς δεν θα είναι πλέον απειλή και δεν θα έχει πια θέση στη Γάζα. Όταν τελειώσει αυτός ο πόλεμος, το Ισραήλ δεν θα ξανακαταλάβει τη Γάζα. Γνωρίζου-

Συγγενείς απαχθέντων Ισραηλινών ομήρων της Χαμάς, σε εκδήλωση που διοργάνωσαν το ΚΙΣΕ και η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών, στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, στις 5.11.2023. Δεξιά: Η Γκάλια και ο Ιλάι Νταβίντ, μητέρα και αδερφός του 22χρονου Εβιτάρ Νταβίντ και αριστερά η Ορίτ και ο Αβιράμ Μείρ, μητέρα και θείος του Αλμόγκ Μείρ.

με πλήρως ότι η ζωή των Ισραηλινών και των Παλαιστινίων θα είναι καλύτερη και ασφαλέστερη χωρίς τη Χαμάς. Ελπίζουμε ότι θα μας επιτρέψει να έχουμε ένα μέλλον

στο οποίο θα μπορούσαμε να τερματίσουμε τη σύγκρουση.

Με τον πόλεμο είδαμε επίσης μια αναζωπύρωση του αντισημιτισμού στην Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο, καθώς η Χαμάς επιδιώκει να εξαγει τη ριζοσπαστική ιδεολογία της συνεργαζόμενη με τοπικούς εξτρεμιστές που απειλούν τον ίδιο τον ιστό των ελεύθερων και ανοιχτών κοινωνιών. Πρόκειται για κάλεσμα αφύπνισης προς τις κυβερνήσεις και την κοινωνία των πολιτών να συμμετέχουν στην προσπάθεια για την καταπολέμηση αυτού του επικίνδυνου φαινομένου.

Εκτιμούμε την υποστήριξη που δόθηκε στο Ισραήλ από τη Δύση, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, η οποία αναγνωρίζει το δικαίωμα του Ισραήλ στην αυτοάμυνα, ενώ καταδικάζει απόλυτα

τη Χαμάς και ζητά την άμεση και άνευ όρων απελευθέρωση των ομήρων.

Αυτός ο πόλεμος δεν αφορά μόνο το Ισραήλ. Είναι μια μάχη μεταξύ των αξιών που μοιραζόμαστε ενάντια στις δυνάμεις του εξτρεμισμού και της τρομοκρατίας. Σε αυτή τη μάχη η δημοκρατία του Ισραήλ θα επικρατήσει.

240 άδειες καρτέλες, με τις φωτογραφίες των αιχμαλώτων, στην εγκατάσταση *Bring them Home Now*, στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών.

Τα αίτια της καταστροφής της 7^{ης} Οκτωβρίου

Του ΜΠΙΝΗ ΝΑΤΑΝ

Τα γεγονότα της 7^{ης} Οκτωβρίου στο Ισραήλ δημιουργούν πολλά στρατιωτικά και πολιτικά ερωτήματα. Γιατί αιφνιδιάστηκε το Ισραήλ και δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει εγκαίρως τη δολοφονική επίθεση που στοίχισε τη ζωή σε 1.200 ανθρώπους; Το πρώτο σκέλος θα απαντηθεί μόνο μετά τη σύσταση ερευνητικής επιτροπής με τη λήξη του πολέμου. Το δεύτερο σκέλος, το οποίο συνδέεται με το πρώτο, θα προσπαθήσω να το απαντήσω στη συνέχεια.

Το δεύτερο βασικό ερώτημα είναι ο λόγος της επίθεσης. Για να μπορέσω να απαντήσω απαιτείται μια ιστορική ανασκόπηση για τις σχέσεις Εβραίων και Παλαιστινίων. Θα πρέπει ίσως να ξεκινήσουμε από τα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ου, όπου αρχίζουν να εξελίσσονται τα δύο εθνικά κινήματα, το εβραϊκό (Σιωνισμός) και το παλαιστινιακό. Δεν θα μπω στις λεπτομέρειες πριν από το 1948 όταν ιδρύθηκε το Κράτος του Ισραήλ και έγινε ο πόλεμος

της Ανεξαρτησίας (όρος του Ισραήλ) ή η Νάκμπα (Καταστροφή - όρος των Παλαιστινίων). Θα περιοριστώ μόνο στο γεγονός ότι οι ηγέτες των δύο λαών απέφυγαν κάθε συνεργασία (με την εξαίρεση μεμονωμένων προσπαθειών), πράγμα που οδήγησε στη σύγκρουση. Οι Βρετανοί, με τη λήξη του Β΄ Π.Π. αποφάσισαν πως δεν θα μπορούσαν να διατηρήσουν την Εντολή και μετά από την απόφαση 181 του ΟΗΕ της 29ης Νοεμβρίου του 1947, η οποία πρότεινε τη δημιουργία δύο ανεξάρτητων κρατών, αποχώρησαν στις 14 Μαΐου του 1948. Ο Δαβίδ Μπεν Γκουριόν, πρόεδρος του Εβραϊκού Πρακτορείου (της Σιωνιστικής Συνομοσπονδίας) ανακοίνωσε τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους, του Κράτους του Ισραήλ. Παράλληλα, η παλαιστινιακή ηγεσία ήταν διαιρεμένη λόγω εσωτερικών διαμαχών, όχι όμως ως προς τη διχοτόμηση. Η Ανώτατη Αραβική Επιτροπή, διορισμένη από τον Αραβικό Σύνδεσμο, στην ουσία δεν είχε ρόλο αποφασιστικό. Η απόφαση 181 του

ΟΗΕ δεν έγινε δεκτή από τους Άραβες, γεγονός τραγικό για τους Παλαιστίνιους. Τα αραβικά κράτη εισέβαλαν στο Ισραήλ και το αποτέλεσμα ήταν η ολοσχερής ήττα των Αράβων, η κατάληψη εδαφών από τους Εβραίους και η αποχώρηση περίπου 700.000 ανθρώπων, είτε μετά από διωγμό, είτε μετά από προτροπή του Αραβικού Συνασπισμού. Αυτές οι 700.000 αυξήθηκαν με τα χρόνια και έφτασαν σε περίπου 5.500.000 οι οποίοι και θεωρούνται σήμερα ακόμη πρόσφυγες. Το βασικό αίτημα των Παλαιστινίων είναι η επιστροφή των προσφύγων και των απογόνων τους στα «σπίτια» τους (το Δικαίωμα της Επιστροφής).

Το Ισραήλ πολέμησε το 1956 (εναντίον της Αιγύπτου αποχωρώντας από τα εδάφη που κατέλαβε), το 1967, το 1973, το 1982, το 2006. Το 1967, το Ισραήλ κατέλαβε τη χερσόνησο του Σινά (συμπεριλαμβανόμενης της Λωρίδας της Γάζας), τα υψώματα του Γκολάν και τη Δυτική Όχθη του Ιορδάνη μαζί με την ανατολική Ιερουσαλήμ.

Εδώ θα ήθελα να περιγράψω τα διάφορα ρεύματα στα δύο έθνη.

Το 1948, οι Ισραηλινοί ήταν ένας πληθυσμός σχετικά αμιγής αποτελούμενος κυρίως από Εσκεναζίμ Εβραίους που προήλθαν με τα διάφορα μεταναστευτικά κύματα (αλιγιότ) από την ανατολική Ευρώπη πριν και μετά το Ολοκαύτωμα. Το κύριο ρεύμα ήταν η Αγκανά και με δευτερεύοντα ρόλο η Ιργκούν (Έτσελ) και η Λέχι. Όλα τα ρεύματα είχαν εθνικιστικές τάσεις, η Έτσελ και η Λέχι περισσότερο ακραίες. Κανένα ρεύμα δεν θέλησε συμβιβασμό με τους Παλαιστίνιους και υπήρχε άρνηση για την αποδοχή της ύπαρξης παλαιστινιακού λαού. Παράλληλα, υπήρχαν Υπερορθόδοξοι (Χαρεντίμ) Εβραίοι σε μικρό σχετικά ποσοστό καθώς επίσης και οπαδοί του Κομμουνιστικού Κόμματος των οποίων η επιρροή ήταν ασήμαντη.

Το 1967, το Ισραήλ με την κατάληψη των Εδαφών της Δυτικής Όχθης και της Γάζας αναλαμβάνει την ευθύνη για τον παλαιστινιακό πληθυσμό που ζούσε εκεί. Τότε εμφανίζεται άλλο ένα ρεύμα, οι υπερεθνικιστές θρησκευόμενοι. Ο σκοπός τους είναι η εξάπλωση του Ισραήλ μέχρι τον Ιορδάνη και η εκδίωξη των Παλαιστινίων. Δημιουργούν οικισμούς με την ανοχή και πολλές φορές με ενίσχυση του κράτους και στην Δυτική Όχθη και στη Γάζα. Όλες οι κυβερνήσεις συμ-

βάλλουν στη δημιουργία των οικισμών μέχρι σήμερα.

Το 1966 ιδρύεται η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ) με ηγέτη τον Γιασέρ Αραφάτ, αρχηγό της Φατάχ. Το καταστατικό της οργάνωσης αναφέρεται στην κατάλυση του Κράτους του Ισραήλ και επιστροφή των Παλαιστινίων προσφύγων στα εδάφη που περιλαμβάνει το προ του 1967 Ισραήλ. Η ΟΑΠ καταφεύγει σε τρομοκρατικές ενέργειες με πολλά θύματα. Η ΟΑΠ δεν θέλησε να συνομιλήσει με το Ισραήλ περισσότερο δε να το αναγνωρίσει.

Στο Ισραήλ υπάρχουν φωνές για συνομιλίες (πρόταση Γιαρίβ-Σεμτόβ) και αμοιβαία αναγνώριση. Όλες οι κυβερνήσεις αντιτίθενται. Η ισραηλινή Αριστερά μιλάει για δημιουργία παλαιστινιακού κράτους αλλά αποτελεί φωνή βοώντος εν τη ερήμω. Από την παλαιστινιακή μεριά η άρνηση είναι πλήρης. Υπάρχει πλήρης ασυμφωνία ανάμεσα στις δυο πλευρές.

Το καθεστώς στη Δυτική Όχθη και στη Γάζα είναι καθεστώς κατοχής και καταπίεσης. Οι Ισραηλινοί αρνούνται να κατανοήσουν τα παλαιστινιακά δικαιώματα και την ύπαρξη παλαιστινιακού λαού. Στις αρχές του 1987 ξεσπάει η πρώτη Ιντιφάντα, η οποία καταστέλλεται από το Ισραήλ. Οι Ισραηλινοί όμως αντιλαμβάνονται πως βρίσκονται σε μια νέα κατάσταση.

Σημειωτέον πως το 1987 ιδρύεται η Χαμάς. Η οργάνωση αυτή ασχολείται κυρίως με ανθρωπιστικά έργα και προωθεί την ισλαμική ιδεολογία. Βασίζεται στη Μουσουλμανική Αδελφότητα που είχε ιδρυθεί στην Αίγυπτο το 1928. Χαμάς είναι τα αρχικά του Κινήματος Ισλαμικής Αντίστασης. Αρχικά, ενισχύθηκε από το Ισραήλ σαν αντίβαρο στην Φατάχ.

Το 1992, ως αποτέλεσμα του πολέμου στο Ιράκ και τους βομβαρδισμούς του Σαντάμ Χουσέιν στο Ισραήλ, εκλέγεται πρωθυπουργός ο Ισχάκ Ραμπίν. Μετά από συνομιλίες με Παλαιστίνιους εκπροσώπους της ΟΑΠ και τη συμβολή του Σιμόν Πέρες, υπογράφονται οι συμφωνίες του Όσλο, τον Σεπτέμβριο του 1993. Σύμφωνα μ' αυτές το Ισραήλ αποδέχεται την ΟΑΠ ως εκπρόσωπο του παλαιστινιακού λαού, τη δημιουργία της Παλαιστινιακής Αρχής (ΠΑ) και μετά από συνομιλίες να διευθετηθούν τα σύνορα, τα θέματα ασφαλείας, των προσφύγων κλπ. Ο Αραφάτ, σε επιστολή του, υπόσχεται την αναγνώριση του Ισραήλ από την ολομέλεια της ΟΑΠ, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε επίσημα.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε πως η Χαμάς δεν αποδέχτηκε ποτέ το δικαίωμα ύπαρξης του Ισραήλ. Μεταξύ των ετών 2002 και 2014, ο σείχης Γιούσουφ Ελ Καρντάουι, ηγετικό στέλεχος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, δημοσίευσε μια σει-

Από την Συμφωνία του Όσλο τον Σεπτέμβριο του 1993.

ρά Εντολών που προτρέπουν τους Μουσουλμάνους σε δολοφονίες Εβραίων (ανδρών, γυναικών και παιδιών) και σε επιθέσεις αυτοκτονίας. Η ιδεολογία της Χαμάς βασίζεται στις εντολές του Καρντάουι.

Μετά τη δολοφονία του Ραμπίν και την άνοδο του Νετανιάου, το Ισραήλ επέστρεψε στην στρατηγική της άρνησης για τη δημιουργία παλαιστινιακού κράτους.

Το 1999, ο Εχούντ Μπαράκ, ο οποίος ανέλαβε την πρωθυπουργία μετά την εκλογική ήττα του Νετανιάου, στο Καμπ Ντέιβιντ προσπάθησε ανεπιτυχώς να φτάσει σε συμφωνία με τον Αραφάτ προτείνοντας σχεδόν όλα τα κατεχόμενα εδάφη και την ανατολική Ιερουσαλήμ ως πρωτεύουσα του μελλοντικού παλαιστινιακού κράτους. Το σημείο της διαφωνίας ήταν το Δικαίωμα της Επιστροφής. Το ίδιο συνέβη και το 2007-8 με τον πρωθυπουργό Εχούντ Όλμερτ ο οποίος πρότεινε στον Μαχμούντ Αμπάς το 95% των κατεχομένων εδαφών, την ανατολική Ιερουσαλήμ, τη θεωρητική αναγνώριση του Δικαιώματος της Επιστροφής και συμβολικά την επιστροφή 50-100 χιλιάδων Παλαιστίνιων στο Ισραήλ, αλλά ούτε αυτή η πρόταση έγινε δεκτή. Δηλαδή το αγκάθι παρέμενε η επιστροφή των Παλαιστίνιων.

Για να το δούμε διαφορετικά, ας σκεφτούμε πως 100 χρόνια μετά από την Μικρασιατική Καταστροφή, οι εκδιωχθέντες Έλληνες να απαιτούσαν από την Τουρκία την επιστροφή τους. Τα αραβικά κράτη προτίμησαν να διατηρήσουν το παλαιστινιακό ζήτημα ανοιχτό προς δικό τους όφελος.

Οι κυβερνήσεις της Δεξιάς στο Ισραήλ προτίμησαν να διαχειριστούν την κρίση με τη Χαμάς παρά να διαπραγματευθούν με την Παλαιστινιακή Αρχή. Σημειώτεον ότι η Χαμάς κέρδισε τις εκλογές το 2005

και μετά έδωσε βία την ΠΑ. Οι θρησκευόμενοι εθνικιστές έβαλαν στόχο το Μεγάλο Ισραήλ ανάμεσα στον Ιορδάνη και τη Μεσόγειο και προσπάθησαν να μειώσουν τη συνεργασία ανάμεσα στο Ισραήλ και στην ΠΑ. Οι επιθέσεις εναντίον παλαι-

στινίων αγροτών αυξήθηκαν. Παράλληλα, ένα άλλου είδους Ιντιφάντας ξεκίνησε με δολοφονίες Ισραηλινών από Παλαιστίνιους.

Στην ουσία βλέπουμε μια «σύμπλευση» ανάμεσα στους Εβραίους υπερεθνικιστές και στη Χαμάς.

Μετά το 2018, το Ισραήλ βρέθηκε σε ένα εκλογικό αδιέξοδο που δεν επέτρεπε την άνοδο μια σταθερής κυβέρνησης. Σήμερα ο Νετανιάου βρίσκεται υπόδικος και επιθυμεί την αποφυγή της καταδίκης του καθώς και την αποπομπή του από το πρωθυπουργικό αξίωμα. Μετά από λάθη της ισραηλινής Κεντροαριστεράς και επίσης με την άνοδο των θρησκοεθνικιστών ο Νετανιάου κατάφερε να σχηματίσει κυβέρνηση λαμβάνοντας 64 από τις 120 έδρες της Κνέσετ.

Η νέα κυβέρνηση αποτελείται από συνασπισμό διαφόρων κομμάτων, του Λικούντ, δύο υπερορθόδοξων (χαρεντίμ) κομμάτων και δύο θρησκευτικών υπερεθνικιστικών κομμάτων. Δέσμιος αυτών, ο Νετανιάου παρέδωσε το υπουργείο Οικονομικών στον Μπετσάλελ Σμότριντς, ηγέτη του κόμματος «Θρησκευτικός Σιωνισμός» και το υπουργείο Δημοσίας Τάξης στον Ιταμάρ Μπεν Γκβίρ, ηγέτη του κόμματος «Εβραϊκή Ισχύς». Και τα δύο κόμματα ανήκουν στην ακροδεξιά πτέρυγα. Όλα τα κόμματα επιδιώκουν μια νομική ανατροπή, το κάθε ένα για τους δικούς του λόγους. Ο Νετανιάου για να αποφύγει την καταδίκη του και την αποπομπή του. Τα θρησκευτικά κόμματα για οικονομικούς λόγους καθώς και για την αποφυγή κατάταξης των χαρεντίμ στον στρατό.

Αποτέλεσμα της νομικής ανατροπής ήταν οι αντιρρήσεις πιλότων και άλλων εφέδρων αξιωματι-

Από την επίσκεψη του πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στο Ισραήλ και τη συνάντησή του με οικογένειες ομήρων της Χαμάς.

κών να υπηρετήσουν εθελοντικά στον στρατό. Υπήρχαν πολυάριθμες διαδηλώσεις σε όλες τις μεγάλες πόλεις εναντίον της νομικής ανατροπής. Τα μέλη της κυβέρνησης Νετανιάου αντέδρασαν με δηλώσεις όπως «δεν χρειαζόμαστε τους πιλότους», «είναι προδότες και πρέπει να εκτελεστούν» κλπ. Αυτό δημιούργησε έναν τεράστιο διχασμό στην ισραηλινή κοινωνία. Ίσως να ερμηνεύτηκε σαν αδυναμία από την μεριά της Χαμάς. Εντούτοις, οι πιλότοι και άλλοι αξιωματικοί ανταποκρίθηκαν αμέσως και εθελοντικά να υπηρετήσουν μετά την εισβολή της Χαμάς.

Ποιοι λοιπόν οι λόγοι για την σημερινή κατάσταση;

1. Η ισλαμιστική ιδεολογία της Χαμάς βασισμένη στις θρησκευτικές εντολές του Γιούσουφ Ελ Καρντάουι και της Μουσουλμανικής Αδελφότητας.

2. Οι εξτρεμιστικές θέσεις της ισραηλινής ακροδεξιάς και η πολεμική της απέναντι στους Παλαιστίνιους στη Δυτική Όχθη. Τις παραμονές της 7^{ης} Οκτωβρίου πολλά τάγματα του ισραηλινού στρατού βρίσκονταν στη Δυτική Όχθη για να προστατεύσουν εποίκους, αντί να βρίσκονται γύρω από τη Γάζα.
3. Η αδυναμία των Παλαιστινίων να παραιτηθούν του Δικαιώματος της Επιστροφής και της πλήρους αναγνώρισης του Ισραήλ.
4. Η άρνηση του Ισραήλ για δημιουργία ανεξάρτητου Παλαιστινιακού κράτους.
5. Η κυβέρνηση Νετανιάου που αποδυνάμωσε το Ισραήλ με τον εσωτερικό διχασμό.
6. Ο ίδιος ο Νετανιάου λόγω της πολιτικής του να αποδυναμώσει την Παλαιστινιακή Αρχή ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό την Χαμάς.

Η κατάσταση είναι τραγική. Νεκροί 1.200 και 240 απαχθέντες. Δημιουργία μιας νέας κατάστασης που κανείς δεν γνωρίζει που θα οδηγήσει.

* Ο Δρ Μπένης Νατάν είναι Ομότιμος Καθηγητής της Σχολής Αεροδιαστημικής Μηχανικής του Πανεπιστημίου Τέχνιον (Technion – Israel Institute of Technology), πρώην Διευθυντής του Κέντρου Πυραυλικής Έρευνας και διετέλεσε Αντιπρόεδρος επί Φοιτητικών Υποθέσεων του Τέχνιον. Επίσης, είναι συγγραφέας του βιβλίου «Το μέλλον του ήταν στο παρελθόν του», που αποτελεί μυθιστορηματική βιογραφία της οικογένειάς του με κεντρικό πρόσωπο τον πατέρα του, επιζώντα του Άουσβιτς.

Το Ισραήλ θα αντέξει

Του ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΩΜΕΝΙΔΗ

Ακούω θέλοντας και μη μες στο ταξί την εκπομπή του ραδιοφωνατζή, ο οποίος παριστάνει τον υπερασπιστή των λαϊκών δικαιών. «Το Ισραήλ τιμωρείται για τα εγκλήματά του... Οι Παλαιστίνιοι ξεγεγήθηκαν...»

Μου έρχεται αναγούλα. Κάτω από τις ξύλινες διατυπώσεις, που τις φτύνει στο μικρόφωνο και στα αυτιά των ακροατών του, πίσω από τον μπερντέ της αντικειμενικότητας –«ναι» ομολογεί «την πλήρωσαν και αθώοι...»- διακρίνω την απαίσια φιγούρα του πα-

ντός καιρού αντισημίτη. Εκείνου που όταν πυρπολούσαν οι ναζί τα γκέτο και γέμιζαν τα τρένα για τα στρατόπεδα, «φταίνε όμως κι εκείνοι» μουρμούριζε. «Προκαλούσαν με τη φιλαργυρία τους...» Αποσιωπώντας, ο άθλιος, ότι οι περισσότεροι Εβραίοι, στη Θεσσαλονίκη και στην Πράγα και στην Κρακοβία, ήταν βιοπαλαιστές. Άνθρωποι του σκληρού μόχθου. Πως επί χιλιετίες δεν είχε απλώς διωχθεί ο λαός του Ισραήλ από την κοιτίδα του, του απαγορευόταν να κατέχει καν γη στη χριστιανική Ευρώπη. Στράφηκαν

στο εμπόριο επειδή δεν μπορούσαν να είναι αγρότες.

Το πιο διαδεδομένο επιχείρημα; Πως ήρθαν, λέει, οι Εβραίοι από αλλού στη Μέση Ανατολή. Πράγματι. Ήρθαν, από τα τέλη του 19ου αιώνα, από την τσαρική Ρωσία κι από την Πολωνία κι από την Αυστροουγγαρία για να γλυτώσουν τα πογκρόμ. Και έφτασαν το 1945 από το Ντα-

Από τη δράση ευαισθητοποίησης που διοργάνωσαν στην Ακρόπολη Ισραηλινοί που βρίσκονται στην Αθήνα.

χάου και το Άουσβιτς, σκελετωμένοι, παραλοϊσμένοι από την τόση φρίκη και τον τόσο θάνατο μα αποφασισμένοι να αποκτήσουν την πατρίδα τους. Οι κουμανταδόροι του κόσμου είχαν στο παρελθόν φαινές ιδέες. Να τους στείλουν στην Ουγκάντα για να ιδρύσουν εκεί κράτος. Ή στη Μαδαγασκάρη. Σκεφθείτε να έλεγαν σε εμάς μετά το 1821: «λυπούμαστε, ο τόπος των προγόνων σας είναι κατελημμένος. Σας έχουμε όμως φίνο οικοπεδάκι κάπου στην Αφρική!» Τέτοια ήταν η λαχτάρα να επανασυνδεθούν με τις ρίζες τους, ώστε άφησαν τα γίντις και τα λαντίνο που μιλούσαν στην εξορία και ανέστησαν και εκσυγχρόνισαν τα χίμπριου. Τη γλώσσα της Βίβλου.

Το Ολοκαύτωμα μεταμόρφωσε τους Εβραίους. Από φιλήσυχοι και ντελικάτοι, έγιναν σκληροτράχηλοι πολεμιστές. Όρκο έδωσαν, όρκο δίνουν κάθε στιγμή στα έξι εκατομμύρια νεκρούς τους κι ας έχουν περάσει κιόλας τρεις γενιές. Τη φλούδα γης, που κέρδισαν με το αίμα τους, δεν θα τους την πάρει ποτέ κανείς. Κάθε πόλεμος που ξεσπάει στην περιοχή καταλήγει σε νίκη του Ισραήλ. Γιατί; Απλούστατο. Δεν έχουν περιθώριο στρατηγικής αναδιπλώσης, έντιμης δήθεν ήττας. Κι ένας στρατιώτης με το άστρο του Δαβίδ να έχει απομείνει, θα προτιμήσει να πεθάνει παρά να συνθηκολογήσει.

Δεν αρκέστηκαν να υπερασπίζονται τη μικρή πατρίδα τους. Δουλεύοντας ακάματα, έκαναν την έρημο περιβόλι. Κάλπασε εκεί η επιστήμη, η τεχνολογία, η τέχνη. Έβγαλαν κορυφαίους γιατρούς, σπουδαίους συγγραφείς, αξιοπρόσεκτους ποπσταρ. Στο Ισραήλ πραγματοποιήθηκε το μόνο σχετικά επιτυχημένο σοσιαλιστικό πείραμα.

Τα κιμπούτζ. Από τον καθένα κατά τις δυνάμεις του, στον καθένα κατά τις ανάγκες του.

Έκανε προφανώς το Ισραήλ, στα εβδομηνταπέντε χρόνια του, και ασυγχώρητα και αποτρόπαια ακόμα λάθη. Συχνά απαξίωσε να μπει στη θέση των γειτονικών λαών, να αγωνιστεί όσο θα μπορούσε για την ειρηνική συμβίωση. Έχει ωστόσο μια κρίσιμη διαφορά από τα αυταρχικά καθεστώτα που το απειλούν. Το Ισραήλ παλεύει για να υπάρχει. Οι εχθροί του επιδιώκουν, διακηρυγμένα, την καταστροφή του.

Στη σφοδρότατη σύγκρουση που με κομμένη την ανάσα παρακολουθούμε δεν χωρεί «ναι μεν αλλά...». Το συνονθύλευμα των τρομοκρατών εμφορείται από μίσος για κάθε δική μας αξία. Ως άλλοι Ηρώδηδες έσφαξαν νήπια. Θα μετατρέψουν τα δικά τους παιδιά -το έχουν ξανακάνει- σε ανθρωπίνες ασπίδες. «Σκυλοκοίτες και νεκρόσιτοι και ερεβομανείς κοπροκρατούν το μέλλον», καθώς το λέει ο Ελύτης.

Όποιος αμφιταλαντεύεται, κρατάει έστω αποστάσεις, σκάβει τον λάκκο του. Το Ισραήλ αποτελεί στις μέρες μας το προκεχωρημένο φυλάκιο του δυτικού πολιτισμού. Εάν έπεφτε, θα ακολουθούσε ένα ντόμινο φρίκης που ανάλογο του δεν έχουμε καν διανοηθεί.

Το Ισραήλ θα αντέξει. Θα καθαρίσει για όλους μας. Όλοι ωστόσο θα κριθούμε από την τωρινή μας στάση.

TA NEA, 14.10.23

Μαθήματα από το Ισραήλ

Του ΑΛΕΞΗ ΠΑΠΑΧΕΛΑ

Μια χώρα για να είναι ισχυρή και να τη σέβονται φίλοι και αντίπαλοι πρέπει να μην αντιμετωπίζει βαθιές εσωτερικές κρίσεις. Το βασικό αυτό αξίωμα επαληθεύθηκε και στην περίπτωση μιας χώρας που είχε κτίσει τον μύθο ενός ανίκητου κράτους, του Ισραήλ. Όσα συνέβησαν πριν από οκτώ ημέρες ήταν μια στρατηγική καταστροφή και υπάρχουν εξηγήσεις γι' αυτό.

Στιγμιότυπο από τις κινητοποιήσεις στο Ισραήλ ενάντια στην νομοθετική μεταρρύθμιση.

ΜΑΘΗΜΑ ΠΡΩΤΟ. Ο διχασμός φέρνει πάντοτε την καταστροφή. Η κοινωνία του Ισραήλ ήταν βαθιά διχασμένη, πολωμένη. Οικογένειες είχαν μοιραστεί στα δύο και συγγενείς δεν μιλούσαν μεταξύ τους.

ΜΑΘΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ. Η πολιτικοποίηση των μηχανισμών ασφαλείας του κράτους το αποδυναμώνει αλλά και το μειώνει στα μάτια των αντιπάλων. Αυτό που συνέβαινε το τελευταίο διάστημα στο Ισραήλ ήταν πρωτόγνωρο. Έξι πρώην διοικητές της Μοσάντ προειδοποιούσαν ότι η πολιτική του Νετανιάχου ήταν καταστροφική. Δέκα χιλιάδες έφεδροι αρνούσαν να συμμετάσχουν σε ασκήσεις. Ανάμεσά τους και πολλοί πιλότοι, γεγονός που προκάλεσε μείζον ζήτημα λειτουργικότητας. Ο Νετανιάχου είχε μια σχέση πολεμικής αντιπαράθεσης με όλο το παραδοσιακό βαθύ κράτος του Ισραήλ, τους επικεφαλής των ενόπλων δυνάμεων, των μυστικών υπηρεσιών και του υπουργείου Εξωτερικών. Συχνά τους αγνοούσε ή δεν τους έδινε ραντεβού. Το ηθικό είχε πέσει δραματικά

και στιβαρά πρώην στελέχη των υπηρεσιών ασφαλείας κατηγορούσαν τον πρωθυπουργό ότι προκαλούσε με τη στάση του ζημιά στις επιχειρησιακές ικανότητες του Ισραήλ, ενώ ταυτόχρονα διόριζε ανθρώπους σε θέσεις-κλειδιά με αμιγώς πολιτικά κριτήρια.

Όσα συνέβησαν πριν από οκτώ ημέρες ήταν μια στρατηγική καταστροφή και υπάρχουν εξηγήσεις γι' αυτό.

ΜΑΘΗΜΑ ΤΡΙΤΟ. Στην εποχή μας, όσο ισχυρό και αν είσαι ως κράτος πρέπει να μάθεις να ζεις με το δόγμα ότι «δεν ξέρω τι θα μου ξημερώσει». Η τεχνολογία έχει αλλάξει δραματικά, μαζί και οι τεχνικές του πολέμου. Είναι πολύ πιο εύκολη η πρόσβαση σε πληροφορίες και τεχνολογία. Και πιο φθηνή. Όποιος επαναπαύεται στην αδράνεια ή στην αλαζονεία μιας εδραιωμένης αίσθησης υπεροχής είναι σίγουρο ότι θα αιφνιδιαστεί.

ΜΑΘΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟ. Η απλή αναλογική μπορεί να είναι καταστροφική για μια χώρα που αντιμετωπίζει απειλές και πρέπει να κυβερνάται στιβαρά και αδιάκοπα. Το Ισραήλ πληρώνει ακριβά τον εκλογικό του νόμο. Μικρά υπερορθόδοξα και ακραία κόμματα φανατικών μπαίνουν εύκολα στη Βουλή και εν συνεχεία παίρνουν σε ομηρία τα μεγάλα κόμματα. Αυτό συνέβη και με την τελευταία κυβέρνηση Νετανιάχου.

Το Ισραήλ, ελπίζει κανείς, είναι μια ώριμη κοινωνία που θα επουλώσει τις πληγές του. Ήδη η επίθεση της Χαμάς ένωσε τον ισραηλινό λαό. Τα ερωτήματα στα οποία θα πρέπει να απαντήσει ο Νετανιάχου είναι πολλά, αλλά τώρα υπερτερούν ο πατριωτισμός και η αίσθηση του καθήκοντος για όλους.

Τα παραπάνω μαθήματα αφορούν όμως και εμάς. Και καλά, από την απλή αναλογική σωθήκαμε ευτυχώς. Οριστικά. Από τους διχασμούς όμως και την πολιτικοποίηση των μηχανισμών ασφαλείας ξεφεύγουμε κατά καιρούς, αλλά πάντοτε παραμονεύουν στην πορεία μας. Όσο για το τι σημαίνει «προετοιμάζομαι για πόλεμο το 2023», ελπίζω αυτοί που πρέπει να έχουν βγάλει τα αναγκαία, και πολύ επείγοντα, συμπεράσματα να το έχουν κάνει.

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 15.10.2023

Η επίθεση στο Ισραήλ είναι επίθεση στη Δύση

Του ΓΙΩΡΓΟΥ Π. ΜΑΛΟΥΧΟΥ

Το κύριο χαρακτηριστικό του τρομοκρατικού πολέμου που εξαπέλυσε η Χαμάς εναντίον του Ισραήλ, έχοντας πίσω της τουλάχιστον τη Χεζμπολάχ, είναι η απόλυτη φρίκη. Όμως υπάρχει κάτι ακόμα, με ιδιαίτερη σημασία. Όχι βεβαίως επειδή οι άλλες τραγωδίες εναντίον εκατοντάδων αθώων ανθρώπων είναι λιγότερο απεχθείς. Αλλά επειδή δείχνει καθαρά σε όσους επιμένουν να κάνουν ότι δεν καταλαβαίνουν, μία άλλη θεμελιώδη διάσταση: ότι η Χαμάς και οι όμοιοί της που θέλουν πρωτίστως να σβήσουν το Ισραήλ από τον χάρτη, παράλληλα οραματίζονται και τη συνολική εξαφάνιση της Δύσης. Την εξόντωση για καθετί που αντιπροσωπεύει την ελευθερία, τον δυτικό τρόπο ζωής και τις αξίες του. Την όρθωση μιας επιθετικής αντιδυτικής αυτοκρατορίας στην κοιτίδα των θρησκειών. Και αυτό ακριβώς δήλωνε μία από τις πιο πρώτες, δολοφονικότερες και απεχθέστερες επιθέσεις τους, εκείνη στο Φεστιβάλ Supernova Universo Paralello. Ένα διεθνούς εμβέλειας γεγονός για τη μουσική του είδους του, που συγκεντρώνει πολυεθνικό κοινό. Επίθεση γκεμπελική, αρρωστημένα σχεδιασμένη, με πλήρη επίγνωση του πού, τι και γιατί χτύπησαν. Όπου τα όσα συνέβησαν ξεπερνούν την πιο αρρωστημένη φαντασία.

Συνήθως, τα εμπόλεμα μέρη σε συρράξεις φροντίζουν να αποφεύγουν όσο μπορούν τις απώλειες που έχουν να κάνουν με αμάχους, με ανώτερες πολιτισμικές αξίες και, ασφαλώς, με πολίτες τρίτων κρατών που τυχαίνει να βρίσκονται σε τόπους πολεμικών συγκρούσεων. Αυτοί οι άγραφοι κανόνες έχουν γίνει σεβαστοί ακόμα και από τους πιο βάρβαρους εισβολείς στην Ιστορία. Όχι όμως τη Χαμάς, που θα ήθελε αν μπορούσε να ξεπεράσει μέχρι και τον δάσκαλό της, τον αληθινό ιδεολογικό της πατέρα Χίτλερ, τον μεγαλύτερο δολοφόνο της Ιστορίας, τον άνθρωπο που συνέλαβε και έκανε τα πάντα για να φέρει εις πέρας τη λεγόμενη «Τελική Λύση», την πλήρη εξόντωση του εβραϊκού στοιχείου. Το φοβερότερο κτήριο της Ιστορίας. Γιατί, ξεκάθαρα, αυτός είναι ο οδηγός

της. Ο θρησκευτικός φανατισμός τους έχει βρει εκεί τις οδηγίες χρήσης του.

Μία επίθεση μέσα στην έρημο, που ξεκίνησε χαράματα, με την ανατολή του ηλίου. Μπλοκάροντας κάθε διαφυγή. Και σκοτώνοντας επί ώρα, με όλους τους τρόπους. Η πλειοψηφία ανάμεσα στα τουλάχιστον 260 (!) θύματα του φεστιβάλ δεν ήταν καν Ισραηλινοί πολίτες. Ήταν Αμερικανοί, Ευρωπαίοι και άλλοι, συνολικά από πολλές χώρες, που είχαν πάει εκεί για τη μουσική. Με αυτό το χτύπημα, η Χαμάς επιτέθηκε με ξεκάθαρη στόχευση συνολικά στον δυτικό κόσμο και στον πολιτισμό του. Θέλησε να δείξει ότι μετά το Ισραήλ ολόκληρη η Δύση είναι εχθρός της μέχρι θανάτου. Και ότι δεν θα σταματήσει μέχρι να νικήσει, όπως ανοήτως πιστεύει ότι μπορεί. Η φρικτή αυτή τραγωδία αποτυπώθηκε με τον πιο αποτρόπαιο τρόπο στις εικόνες με το άψυχο σώμα της άτυχης τριαντάχρονης Γερμανίδας Σάνι Λουκ που τα κτήνη της Χαμάς περιέφεραν στους δρόμους ως τρόπαιο και το σύλησαν χυδαία, απάνθρωπα στον έσχατο βαθμό.

Οι δολοφόνοι της Χαμάς φέρνουν τους Ευρωπαίους μπροστά σε μία πραγματικότητα που ακόμα δεν θέλουν να κοιτάξουν κατάματα, σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, που ευτυχώς έχουν τον κύριο λόγο. Μα πρέπει πια να σοβαρευτούν. Να πάρουν αληθινά θέση. Και να σταματήσουν πλέον να ξεχνούν άλλες τραγωδίες, όπως εκείνη του Μπατακλάν στο Παρίσι ή να κάνουν φτηνούς υπολογισμούς και να τρέμουν. Γιατί αυτή η τρομοκρατία που χτύπησε με φρικτική βία το Ισραήλ είναι παγκόσμια. Και χτύπησε και πολίτες τους. Αλλά αν συνεχίσουν έτσι, θα ξαναχτυπήσει και στα εδάφη τους, ακόμα πιο δυνατά, όταν δεν θα το περιμένουν. Θα ήταν εφιάλτης για όλη τη Δύση η Χαμάς να νικούσε το Ισραήλ. Ευτυχώς που δεν μπορεί. Μα η Ευρώπη πρέπει πια να βοηθήσει. Άλλωστε, πέρυσι, ο συνιδρυτής της Χαμάς Μαχμούντ αλ Ζαχάρ το κατέγραψε σε κάμερα: «Όλος ο πλανήτης θα είναι υπό τον νόμο μας. Δεν θα μείνουν άλλοι, εβραίοι ή χριστιανοί προδότες».

TA NEA, 16.10.2023

Λάθος

Του ΓΙΑΝΝΗ ΠΡΕΤΕΝΤΕΡΗ

Προ ημερών, ο Τίμοθι Γκάρτον Ας διηγήθηκε σε αθηναϊκό ακροατήριο μια συνομιλία που είχε παλαιότερα με τον Ντικ Τσένι, αντιπρόεδρο των ΗΠΑ επί του νεότερου Μπους.

– Πώς θα πολεμήσετε την τρομοκρατία; Τον ρώτησε.

– Εξαλείφοντας τους τρομοκράτες, απάντησε λιτά ο Τσένι.

Ο Τίμοθι Γκάρτον Ας καταφανώς δεν πείστηκε από την απάντηση. Και σχολίασε στο ακροατήριό του:

– Φοβούμαι ότι το ίδιο λάθος κάνει σήμερα και ο Νετανιάχου.

Δεν είμαι κανένας θαυμαστής του Ντικ Τσένι ή του Νετανιάχου αλλά δεν κατάλαβα πού βρίσκεται το λάθος.

Ρώτησα λοιπόν κι εγώ με τη σειρά μου τον ομιλητή.

– Συγγνώμη, αλλά πώς μπορεί κανείς να πολεμήσει την τρομοκρατία, αν δεν εξαλείψει τους τρομοκράτες;

Υποθέτω πως η τρομοκρατία δεν αντιμετωπίζεται με αγιασμό ούτε με ευχέλαια.

Ο Τίμοθι Γκάρτον Ας ανέπτυξε μια ελαφρώς περιπλοκή απάντηση περί «πολιτικής λύσης» που δεν με έπεισε.

Αν οι τρομοκράτες ήταν κάτι σαν όμιλος πολιτευτών που αναζητούν κάποια «πολιτική λύση» χωρίς προηγουμένως να ηττηθούν, τότε δεν θα ήταν τρομοκράτες.

Θα ήταν η Δημοκρατική Ένωση Κέντρου της γαλλόφωνης Ελβετίας.

Η τρομοκρατία όμως είναι ακριβώς το αντίθετο. Και δεν κάνουν λάθος ο Τσένι και ο Νετανιάχου.

Είναι η επιλογή της βίας κι η επιβολή διά της βίας. Η «πολιτική λύση» είναι έξω από τη λογική και τις επιδιώξεις της. Δεν υπάρχει.

Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι η τρομοκρατία υποχρεωτικά θα ηττηθεί. Κάθε άλλο.

Έχουμε περιπτώσεις κινήματων άγριας βίας που τελικά επιβλήθηκαν, όπως το FLN στην Αλγερία. Αλλά θέλω να ελπίζω ότι δεν είναι ο κανόνας.

Στη σημερινή κρίση διατυπώνονται φυσικά διάφορες μεγαλόψυχες και καλόκαρδες προτάσεις ή προθέσεις.

Ο εκπρόσωπος του Ισραηλινού Στρατού παρουσιάζει στοιχεία για το χτύπημα στο νοσοκομείο Αλ Αχλί της Γάζας από την Ισλαμική Τζιχάντ.

Του Γκουτέρες, των έξι αραβικών χωρών, διαφόρων ανθρωπιστικών οργανώσεων ή ακόμη και μεμονωμένων ανθρωπιστών, κανένα πρόβλημα.

Πολύ καλά κάνουν. Κανείς όμως από όλους αυτούς δεν δίνει μια απάντηση στο βασικό ερώτημα: και με τη Χαμάς τι θα γίνει;

Ακούω απαντήσεις.

Ή τέλος πάντων περιμένω εξηγήσεις πώς θα γίνει εκεχειρία ή παύση των εχθροπραξιών ή ειρήνη ή όπως θέλετε πείτε το με τη Χαμάς, τη Χεζμπολάχ, την Ισλαμική Τζιχάντ και κάθε ανισόρροπο μουτζαχεντίν γύρω από το τραπέζι.

Διότι (για να επιστρέψω στον Τσένι) δεν γίνεται να πολεμήσεις την τρομοκρατία, αν δεν εξαλείψεις τους τρομοκράτες.

Μπορεί να το πετύχεις. Μπορεί να μην το πετύχεις. Αλλά άλλον τρόπο δεν βλέπω.

Και φυσικά καμία σοβαρή και πολιτισμένη πολιτεία δεν διανοείται να παραδοθεί σε τρομοκράτες.

Για πολλούς λόγους. Αλλά κυρίως επειδή μετά η ζωή θα είναι αβίωτη.

ΤΟ ΒΗΜΑ, 6.11.2023

Γάζα: Διαστρεβλώσεις και ψεύδη

Του ΣΑΚΗ ΜΟΥΜΤΖΗ

Εχει γίνει καραμέλα η φράση «άλλο η Χαμάς, άλλο οι Παλαιστίνιοι», θέση που την υιοθετεί και την αναπαράγει δυστυχώς και η Ελληνική κυβέρνηση. Τα πράγματα όμως δεν είναι έτσι. Οι Παλαιστίνιοι, οι απλοί άνθρωποι, υποστηρίζουν τη Χαμάς τόσο στη Γάζα όσο και στη Δυτική Όχθη σε ποσοστό κοντά στο 60%. Στο ίδιο ακριβώς ποσοστό επιζητούν την καταστροφή του Κράτους του Ισραήλ και για αυτόν τον λόγο εναντιώνονται στη λύση των δύο κρατών.

Δηλαδή είναι συμμετοχοί στις τρομοκρατικές πράξεις της Χαμάς; Συνένοχοι και συμμετοχοί δεν είναι, δεν είναι όμως και αμέτοχοι ευθυνών γιατί στηρίζουν ένα τέτοιο καθεστώς. Και το στηρίζουν έμπρακτα, καθώς δεν είδαμε καμιά διαδήλωση να γίνεται για την καταπίεση που υπάρχει, καμιά διαμαρτυρία για την πολυτελή ζωή που διάγουν και εντός της Γάζας οι αξιωματούχοι της Χαμάς, καμιά αντίδραση για τους πόρους που δαπανώνται για τα δαιδαλώδη λαγούμια και τους εξοπλισμούς, όταν οι πολίτες ζουν μια άθλια ζωή.

Συνεπώς, η Χαμάς έχει μια σημαντική υποστήριξη από το σύνολο των Παλαιστινίων. Η θέση «άλλο η Χαμάς και άλλο οι Παλαιστίνιοι» είναι ένα βολικό εφεύρημα, για να στρογγυλέψει την πραγματικότητα. Προφανώς, αυτοί που διατυπώνουν αυτή τη θέση αισθάνονται ενοχές που στηρίζουν το Ισραήλ και το δικαίωμα στην αυτοάμυνά του. Γιατί είναι ξεκάθαρο πως όρια στην αυτοάμυνα δεν υπάρχουν όταν μετράς 1.400 νεκρούς μέσα σε λίγες ώρες. Το κακό θα πρέπει να ξεριζωθεί πλήρως, για να μην ξαναεμφανιστεί.

Το Ισραήλ, ευθύς εξ αρχής, έκανε το ανθρωπι-

στικό χρέος του. Έδωσε προθεσμία, που παρατάθηκε τουλάχιστον τρεις φορές, στους κατοίκους της Γάζας να μετακινηθούν προς το Νότο, ενώ συγχρόνως ειδοποιούσε τη διεθνή κοινότητα πως οι τρομοκράτες της Χαμάς έχουν τα κρησφύγετά τους κάτω από νοσοκομεία, δίπλα σε σχολεία και σε παιδικούς σταθμούς. Με βίντεο απέδειξε πως οι τρομοκράτες χρησιμοποιούν ασθενοφόρα για τις μετακινήσεις τους. Τα ίδια ακριβώς είχε υποστηρίξει, το 2008, σε δημόσια ομιλία του όχι κάποιος φανατικός Εβραίος, αλλά ο ίδιος ο ηγέτης της Παλαιστινιακής Αρχής, Μαχ-

μούντ Αμπάς. (Κυκλοφορεί στο Διαδίκτυο και το σχετικό βίντεο). Όλα αυτά τα γνώριζαν από πρώτο χέρι και οι απλοί πολίτες της Γάζας.

Και δεν τα έμαθαν τώρα. Τα έβλεπαν εδώ και πολλά χρόνια και τα επικροτούσαν, πανηγυρίζοντας κάθε φορά που πληροφορούνταν πως Ισραηλινοί

πολίτες σκοτώνονταν από τα πυρά των τρομοκρατών της Χαμάς.

Θα ήταν προσβλητικό για το Κράτος του Ισραήλ αν συνέκρινα τις διαμαρτυρίες, ακόμα και προχθές, εν μέσω πολέμου, Ισραηλινών πολιτών εναντίον του Νετανιάχου, με την ένοχη σιωπή των Παλαιστινίων στα πεπραγμένα της Χαμάς εδώ και 15 χρόνια. Αυτή ακριβώς η ένοχη σιωπή όχι απλώς υποθάλλει την τρομοκρατία, αλλά την ενισχύει, όπως αποδεικνύουν τα γεγονότα.

Δια ταύτα: οι Παλαιστίνιοι πολίτες δεν είναι άμοιροι ευθυνών για το δράμα τους.

ΥΓ. Η Νέα Δημοκρατία πότε θα διαγράψει την ηγεσία της ΔΑΚΕ εκπαιδευτικών για το συγκεκριμένο, αντισημιτικό κείμενο που προσυπέγραψαν;

LIBERAL, 16.11.2023

Βάση επιχειρήσεων της Χαμάς και αποθήκες οπλισμού των τρομοκρατών κάτω από το νοσοκομείο Σίφα.

«Μαμά, σκότωσα δέκα. Είμαι ήρωας»

Του ΗΛΙΑ ΚΑΝΕΛΛΗ

Στις 7 Οκτωβρίου, το Ισραήλ έζησε τη δική του 11^η Σεπτεμβρίου. Οργανωμένα και συντονισμένα, δυνάμεις της Χαμάς έσπασαν τις γραμμές των συνόρων και άρχισαν να σκορπίζουν τον τρόμο. Πάνοπλοι άντρες επιτέθηκαν σε αυτοκίνητα, σε κιμπούτς, σε ένα μουσικό φεστιβάλ και σκότωσαν αδιακρίτως όποιαν ή όποιον βρισκόταν στο βεληνεκές των όπλων τους. Ως επί το πλείστον άοπλο πληθυσμό, άντρες, γυναίκες, παιδιά, ακόμα και βρέφη. Μερικές δεκάδες ανθρώπους τους πήραν ομήρους. Η επίθεση εκείνη οδήγησε στη στρατιωτική απάντηση του Ισραήλ εναντίον της Χαμάς στη Λωρίδα της Γάζας, που συνεχίζεται ως σήμερα.

Τη χθεσινή μέρα έζησα μια **εμπειρία που δεν θα ήθελα να την έχω ζήσει**. Έλαβα μια πρόσκληση και, με μερικούς ακόμα συναδέλφους μου, βρέθηκα στην **πρεσβεία του Ισραήλ στην Αθήνα**, όπου μας έδειξαν φωτογραφίες και βίντεο από εκείνες τις επιθέσεις. Μονταρισμένο υλικό από εικόνες που δεν έχουν κυκλοφορήσει ευρύτερα στα ΜΜΕ, εικόνες που έχουν ληφθεί από τις ενσωματωμένες κάμερες των επιτιθέμενων, από τα κινητά τους, από τα κινητά των θυμάτων, από κάμερες ασφαλείας κι από κάμερες των υπηρεσιών ασφαλείας του Ισραήλ. **Μας έδειξαν υλικό από το 10% των επιθέσεων**, συνολικά εικόνες που **αφορούσαν 134 νεκρούς Ισραηλινούς** (ως γνωστόν, σκοτώθηκαν συνολικά περί τους 300 στρατιώτες και περί τους 900 πολίτες), κι αυτές επιλεγμένες (είχαν αφαιρεθεί εικόνες που έδειχναν ιδιαίζοντως ειδηχθείς πράξεις). Το μονταρισμένο υλικό είναι κυρίως ατρασιόν: εικόνες (με την έννοια που έδινε στις εικόνες αυτής της έντασης ο Αϊζενστάιν). Τα δραματικά επεισόδια είναι ελάχιστα. Αλίμονο, είναι στιγμιότυπα που δεν μπορείς να τα παρακολουθήσεις χωρίς να σε πλακώνει το βάρος τους.

Αποφάσισα, μετά τη μακρά εισαγωγή, να περιγράψω κοφτά μερικές από τις εικόνες όπως περνούσαν μπροστά από τα μάτια μας (λόγω χώρου, δεν περιγράφω την επίθεση στο μουσικό Φεστιβάλ). Χωρίς πολιτικό ή κανέναν άλλο σχολιασμό.

Αποψη του χώρου του μουσικού φεστιβάλ supernova μετά τη σφαγή της 7^{ης} Οκτωβρίου.

Μπουλντόζες ανοίγουν περάσματα στις συνοριακές περιφράξεις. **Άνδρες με όπλα** σταματάνε αυτοκίνητα στον δρόμο. **Πυροβολούν και σκοτώνουν** τους επιβάτες. Πυροβολούν στα χωράφια κάποιον που προσπαθεί να διαφύγει.

Εισβολή στο κιμπούτς Μπερί. Πράξη πρώτη: ένας από τους εισβολείς πυροβολεί τα λάστιχα του ασθενοφόρου. Σκύλος ορμάει εναντίον των εισβολέων, πυροβολείται κατ'επανάληψη και πεθαίνει κουλουριασμένος. Όλοι κρύβονται στα σπίτια. Εισβολέας πυρπολεί σε ένα απ' αυτά τα σύμβολα φενγκ-σουί που κρέμονται γύρω από την είσοδο.

Ένας **εισβολέας προσπαθεί να αποκεφαλίσει έναν σκοτωμένο**. Με φτυάρι. Χτυπά ξανά και ξανά. Κάποιοι άλλοι πυροβολούν πεσμένους κάτω στα κεφάλια. Τα συνθλίβουν.

Εικόνες από τη Γάζα. **Αλαλάζοντες υποδέχονται τους δολοφόνους**. Χτυπούν ένα σώμα πεσμένο κάτω – είναι σώμα ζωντανού ή νεκρού; Πλήθη χορεύουν πάνω σε πεσμένα κορμιά.

Πίσω στο κιμπούτς: μια κάμερα διασχίζει έναν μακρύ διάδρομο. Αίμα και υπολείμματα από σάρκα. Μέχρι έξω. Κανονικό σφαγείο.

Εικόνες με **πυροβολημένα παιδιά**. Κάποια καμένα, τους έβαλαν φωτιά. Καμένα σώματα παντού.

Κάποιους τους τραβάνε στα αυτοκίνητά τους – αγροτικά αυτοκίνητα με καρότσα. Ακούγεται μια σαφής διαταγή, χρειάζονται ομήρους.

Κάποιοι προσπαθούν να αποκεφαλίσουν πεσμένους ισραηλινούς στρατιώτες με σουγιάδες και μαχαίρια. **Προσπαθούν ξανά και ξανά να κόψουν τα κεφάλια**.

Σε μια στιγμή, ακούγεται ένας **ηχογραφημένος διάλογος**. Ένας από τους κατσαπλιάδες δολοφόνους της Χαμάς, νέο παιδί, μιλάει με ενθουσιασμό στο τηλέφωνο με τους γονείς του: «Πατέρα, σκότωσα δέκα. Με τα ίδια μου τα χέρια. Δέκα. Μαμά, ο γιος σου είναι ένας ήρωας».

TA NEA 23.11.2023

Οικογένειες απαχθέντων που κρατούνται αιχμάλωτοι στη Γάζα μιλούν για το δράμα τους στην εκδήλωση που έγινε στην Αθήνα με αίτημα την απελευθέρωσή τους (5.11.2023).

ΟΙ ΙΣΡΑΗΛΙΝΟΙ ΖΟΥΝ ΤΟΝ ΑΠΟΛΥΤΟ ΕΦΙΑΛΤΗ: Να τους σφάζουν και μετά να τους χαρακτηρίζουν ως εγκληματίες

Του ΒΙΚΤΩΡΑ ΙΣΑΑΚ ΕΛΙΕΖΕΡ

Στις 7 Οκτωβρίου 2023 το πρωί, γίναμε μάρτυρες μιας σφαγής που όμοιά της ο εβραϊκός λαός είχε να βιώσει από το Ολοκαύτωμα. Με μια διαφορά: Αυτό που συνέβη στο Άουσβιτς το μάθαμε μετά... αρχικά από αυτούς που γλίτωσαν και επέστρεψαν ζωντανοί – νεκροί, και αργότερα από φωτογραφίες και κινηματογραφικές λήψεις. Στις 7 Οκτωβρίου του 2023, τα εγκλήματα, οι βιασμοί, ο διασυρμός και η σύλληψη 240 ομήρων, ο εμπρησμός ζωντανών ανθρώπων, οι δολοφονίες, οι σφαγές μεταδόθηκαν ζωντανά στους δέκτες των τηλεφώνων, των υπολογιστών και των τηλεοράσεων από τους ίδιους τους τρομοκράτες.

Ούτε όμως στις 7, ούτε στις 8, ούτε στις 9, ούτε στις 10 Οκτωβρίου, πέρασαν μέρες, πέρασαν βδομάδες και οι δρόμοι της Αθήνας και άλλων πρωτευουσών του κόσμου ήταν άδειοι από διαδηλωτές. Δεν είδα καμιά διαδήλωση κομμάτων, κοινωνικών και επαγγελματικών φορέων, συνδικάτων, μη κυβερνη-

τικών οργανώσεων για να απαιτήσουν να μπει τέρμα στη τρομοκρατία, να εκφράσουν την αλληλεγγύη τους με τον Ισραηλινό λαό, να καταδικάσουν τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν από τους Παλαιστίνιους της Χαμάς και που με πανηγυρικό τρόπο γιόρταζαν τη σφαγή Άραβες και Παλαιστίνιοι στους δρόμους της Ραμάλα, του Αμάν και της Τεχεράνης.

Οι δρόμοι της Αθήνας παρέμεναν άδειοι!!!! Ο κόσμος κατάλαβε, σκέφθηκα ο αφελής, ότι το Ισραήλ κινδυνεύει πραγματικά από τη τρομοκρατία και προφανώς θα κατανοήσει την απόφαση των Ισραηλινών να προστατεύσουν την ίδια την ύπαρξή τους. Έκανα λάθος! Οι δρόμοι της Αθήνας, όπως και άλλων πρωτευουσών στην Ευρώπη γέμισαν από διαδηλωτές... Σημαίες της Παλαιστίνης κυματίζουν σε δημαρχιακά μέγαρα. Αλλά όχι για να υπερασπιστούν το δικαίωμα των Ισραηλινών να ζουν, αλλά για να υπερασπιστούν το δικαίωμα των Παλαιστίνιων να τρομοκρατούν τους Ισραηλινούς μέχρι να τους εξαφανίσουν... Και να κά-

Εκδήλωση συμπαράστασης στο Ισραήλ, στη Συναγωγή Αθηνών (12.10.2023)

ποιοι συγγραφείς, καλλιτέχνες, καθηγητές και κάθε λογής πρόθυμοι αντισημίτες να υπογράψουν κείμενα κολλάφους εναντίον του Ισραήλ, να κατηγορούν το Ισραήλ ότι διαπράττει γενοκτονία, να ζητούν την απελευθέρωση της Παλαιστίνης από τον Ιορδάνη ποταμό μέχρι τη Θάλασσα... Δεν ζητούν κράτος δίπλα στο Ισραήλ- ζητούν μια Παλαιστίνη απαλλαγμένη από Εβραίους! Αυτός είναι ο στόχος της Χαμάς και των υποστηρικτών της. Και όλων εκείνων που δεν άρθρωσαν λέξη για να καταδικάσουν τη σφαγή των Ισραηλινών.

Οι Ισραηλινοί ζουν τον απόλυτο εφιάλτη: να τους σφάζουν, και μετά να τους χαρακτηρίζουν ως εγκληματίες.

Όταν οι Εβραίοι σφάζονται οι δρόμοι της Αθήνας είναι άδειοι – όταν οι Εβραίοι αμύνονται για να επιβιώσουν, οι δρόμοι γεμίζουν από διαμαρτυρόμενους! Και ξέρετε γιατί; Γιατί θέλουν τους Εβραίους να υπόκεινται καρτερικά τα πογκρόμ, να μην αντιδρούν, να εισβάλλουν και να καίνε τα σπίτια τους και απλά να τα εγκαταλείπουν, να βλέπουν να αρπάζουν τα παιδιά τους και απλά να κλαίνε... Αυτό ακριβώς ζητάνε οι επιλεκτικά ευαίσθητοι! Να τους απομονώσουν από τον κοινωνικό περίγυρο, να τους δαιμονοποιήσουν για να απονομιμοποιήσουν την ύπαρξή τους ως Εθνική οντότητα στη γη του Ισραήλ.

Ναι, τα δεινά των αθώων στη Γάζα είναι αποκαρδιωτικά. Πώς να συγκρίνουμε όμως μια εσκεμμένη επίθεση σε αμάχους με έναν πόλεμο εναντίον μιας

τρομοκρατικής ομάδας που είναι ενσωματωμένη σε έναν άμαχο πληθυσμό; Η μία πλευρά επιδιώκει να μεγιστοποιήσει τις απώλειες αμάχων, η άλλη πλευρά να τις ελαχιστοποιήσει. Είναι προφανές ότι μόνο η Χαμάς επωφελείται από τους θανάτους Παλαιστινίων, κερδίζοντας τη συμπάθεια του κόσμου και αυξάνοντας την πίεση στο Ισραήλ.

Πολλοί απαιτούν κατάπαυση του πυρός, ανάμεσά τους και φίλοι του Ισραήλ που τρομοκρατήθηκαν από τις εικόνες φρίκης της 7ης Οκτωβρίου. Σε αυτό τον πόλεμο όμως διακυβεύεται η ασφάλεια των Ισραηλινών πολιτών και μια

κατάπαυση πυρός θα επέτρεπε στη Χαμάς να ανασυνταχθεί, να οχυρωθεί ακόμη περισσότερο πίσω από τον άμαχο πληθυσμό της Γάζας έτσι ώστε να υπάρξουν ακόμη περισσότερα θύματα από τις Ισραηλινές επιχειρήσεις. Αυτό οφείλουν να το καταλάβουν και οι φίλοι του Ισραήλ.

Όχι, το Ισραήλ δεν είναι παράδειγμα αρετής. Εκατοντάδες χιλιάδες Ισραηλινοί διαδήλωναν κάθε Σάββατο βράδυ επί 35 εβδομάδες ενάντια στην αλλοίωση του Δημοκρατικού πολιτεύματος που επιχείρησε η κυβέρνηση Νετανιάου. Αλλά με τη σφαγή της Χαμάς, αυτές οι αντιπαραθέσεις αναβλήθηκαν για μετά τον πόλεμο. Μόλις λίγες ώρες πριν γράψω τούτες τις γραμμές, ο ισραηλινός στρατός ανακοίνωσε ότι μια ακόμη όμηρος, η Νόα Μαρτσιάνο, 19 ετών, είναι νεκρή, βιασμένη και ακρωτηριασμένη. Προς το παρόν λοιπόν, ας συμφωνήσουμε: Δεν πρέπει να επιτραπεί σε αυτούς που έσπειραν τον τρόμο και τη φρίκη στον εβραϊκό λαό να διεκδικήσουν τη νίκη για να επαναλάβουν τα εγκλήματά τους.

Όταν οι Εβραίοι σφάζονται οι δρόμοι της Αθήνας είναι άδειοι – όταν οι Εβραίοι αμύνονται για να επιβιώσουν, για να απελευθερώσουν τα παιδιά τους από τα ανθρωποειδή τέρατα της Χαμάς, οι δρόμοι γεμίζουν από επιλεκτικά ευαίσθητους που καταγγέλλουν το Ισραήλ...! Γιατί θέλουν μια Παλαιστίνη απαλλαγμένη από Εβραίους! Και αυτό ναι, είναι αντισημιτισμός.

Γιατί πολεμάμε

Του YUVAL NOAH HARARI

Ο Ανίν Kotz, μέλος του κιμπούτζ Κφαρ Αζά, είναι παιδικός φίλος μιας στενής μου φίλης. Ο Ανίν και η σύζυγός του Linnat και τα τρία τους παιδιά Rotem, Yonatan και Petah, ζούσαν στο χωριό Κφαρ Αζά για χρόνια. Αν και η οικογένεια Kotz υπέστη πολλούς πυροβολισμούς και επιθέσεις στο κιμπούτζ της, παρέμεινε πιστή στην ελπίδα για ειρήνη. Κάθε χρόνο η οικογένεια οργάνωνε ένα μικρό φεστιβάλ χαρταετού κοντά στο φράχτη των συνόρων. Η αδερφή της Linnat, Adi Levy Selma, που συμμετείχε στο φεστιβάλ στο παρελθόν, είπε ότι «η ιδέα είναι να πετάξουμε τους χαρταετούς κοντά στον φράχτη, για να δείξουμε στη Γάζα ότι θέλουμε απλώς να ζήσουμε ειρηνικά». Φέτος η εκδήλωση έπρεπε να πραγματοποιηθεί στο Simchat Torah. «Χαρταετιάδα 2023», έλεγε το φυλλάδιο, «σύμφωνα με την καλύτερη παράδοση, ραντεβού στο γήπεδο ποδοσφαίρου στις 16:00 για να στολίσουμε τον ουρανό». Λίγες ώρες πριν την έναρξη της παρέλασης χαρταετών, τρομοκράτες της Χαμάς κατέλαβαν το κιμπούτζ. Και τα πέντε μέλη της οικογένειας Κοτζ δολοφονήθηκαν από τους τρομοκράτες.

Η ψυχή καταρρέει μπροστά σε τέτοιες φρικαλεότητες. Πώς μπορείτε να εξηγήσετε ότι οι άνθρωποι κάνουν τέτοια πράγματα; Τι ήλπιζε να πετύχει η Χαμάς; Ο πόλεμος που ξεκίνησε είναι πόλεμος ψυχής. Όταν η Χαμάς επιτέθηκε στο Ισραήλ, δεν προσπαθούσε να καταλάβει εδάφη. Η Χαμάς δεν είχε τις στρατιωτικές δυνατότητες για να επικρατήσει στη Γάζα για μεγάλο χρονικό διάστημα μπροστά στην ανώτερη δύναμη του Ισραηλινού Στρατού. Για να κατανοήσει κανείς τους στόχους της, πρέπει να θυμάται τρία πράγματα. Πρώτον, η Χαμάς εστίασε στη δολοφονία και στην απαγωγή πολιτών, όχι στρατιωτών. Δεύτερον, τρομοκράτες της Χαμάς βασάνισαν και δολοφόνησαν πολίτες - ακόμη και παιδιά και μωρά - με τις πιο φρικτές μορφές που μπορούσαν να σκεφτούν. Τρίτον, αντί να προσπαθήσει να κρύψει τις φρικταλεότητες, η Χαμάς φρόντισε να δημοσιοποιηθούν. Γύρισε και ανέβασε φρικιαστικά βίντεο στα social media.

Αυτός είναι ακριβώς ο ορισμός της τρομοκρατί-

ας και έχουμε ήδη δει παρόμοια πράγματα στο παρελθόν με το ISIS. Σε αντίθεση με τον συμβατικό πόλεμο, που συνήθως έχει σχεδιαστεί για να καταλάβει έδαφος ή να βλάψει στρατιωτικές δυνατότητες, η τρομοκρατία είναι μια μορφή ψυχολογικού πολέμου που έχει σχεδιαστεί για να τρομοκρατεί. Οργανώσεις όπως το ISIS και η Χαμάς σκοτώνουν βάνανυσα εκατοντάδες ανθρώπους για να τρομοκρατήσουν εκατομμύρια. Εκτός από το να σπέρνει φόβο, η Χαμάς σπέρνει επίσης σπόρους μίσους στα μυαλά εκατομμυρίων - Ισραηλινών, Παλαιστινίων και ανθρώπων σε όλο τον κόσμο.

Η Χαμάς διαφέρει από άλλες παλαιστινιακές οργανώσεις όπως η Φατάχ και δεν πρέπει να συγχέεται με ολόκληρο τον παλαιστινιακό λαό. Από την ίδρυσή της, αρνήθηκε να αναγνωρίσει το δικαίωμα ύπαρξης του Ισραήλ και έκανε ό,τι περνά από το χέρι της για να καταστρέψει κάθε πιθανότητα ειρήνης μεταξύ Ισραηλινών και Παλαιστινίων και μεταξύ του Κράτους του Ισραήλ και του αραβικού κόσμου. Το άμεσο υπόβαθρο του τρέχοντος κύκλου βίας είναι οι ειρηνευτικές συνθήκες που υπογράφηκαν μεταξύ του Ισραήλ και ορισμένων από τα κράτη του Κόλπου και η ελπίδα για μια ειρηνευτική συμφωνία μεταξύ του Ισραήλ και της Σαουδικής Αραβίας. Αυτή η συμφωνία επρόκειτο όχι μόνο να εξομαλύνει τις σχέσεις μεταξύ του Ισραήλ και του μεγαλύτερου μέρους του αραβικού κόσμου, αλλά και να ελαφρύνει τα δεινά εκατομμυρίων Παλαιστινίων που ζουν υπό ισραηλινή κατοχή και να επανεκκινήσει την ισραηλινοπαλαιστινιακή ειρηνευτική διαδικασία. Τίποτα δεν φοβίζει τη Χαμάς περισσότερο από το ενδεχόμενο της ειρήνης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο έκανε στην επίθεση, και αυτός είναι ο λόγος που δολοφόνησε την οικογένεια Kotz και περισσότερους από χίλιους άλλους Ισραηλινούς πολίτες.

Αυτό που έκαναν οι τρομοκράτες είναι έγκλημα κατά της ανθρωπότητας με τη βαθύτερη έννοια του όρου. Ένα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας δεν είναι απλώς να σκοτώνεις ανθρώπους. Καταστρέφει την πίστη μας στην ανθρωπότητα. Όταν βιώνουμε πράγματα όπως οι γονείς να εκτελού-

Τοιχογραφία του Ισραηλινού καλλιτέχνη Benzi Brofman για τη σφαγή της 7.10.23. Ο Brofman βρέθηκε στο μουσικό φεστιβάλ μία ημέρα πριν την επίθεση των τρομοκρατών και σώθηκε από τύχη.

νται μπροστά στα παιδιά τους ή τα μωρά να δολοφονούνται εν ψυχρώ, χάνουμε την πίστη μας στην ανθρώπινη φυλή. Και με αυτόν τον τρόπο κινδυνεύουμε να χάσουμε και τη δική μας ανθρωπιά.

Κανείς δεν επιτρέπεται να δικαιολογήσει τα εγκλήματα της Χαμάς με κατηγορίες κατά της συμπεριφοράς του Ισραήλ τα τελευταία χρόνια. Υπάρχει άφθονο περιθώριο κριτικής στο Ισραήλ για τον τρόπο με τον οποίο έχει κρατήσει εκατομμύρια Παλαιστίνιους υπό κατοχή για χρόνια και για τον τρόπο που έχει εγκαταλείψει τα τελευταία χρόνια κάθε προσπάθεια να συνάψει ειρήνη με τον παλαιστινιακό λαό. Προσωπικά άσκησα πολλές φορές τέτοια κριτική. Αλλά η δολοφονία της οικογένειας Κοτζ και οι άλλες φρικαλεότητες της Χαμάς δεν είχαν σκοπό να ξαναρχίσουν την ειρηνευτική διαδικασία και δεν αναμένεται να απελευθερώσουν ούτε έναν Παλαιστίνιο από την κατοχή. Αντίθετα, ο πόλεμος που ξεκίνησε προκάλεσε τρομερά δεινά σε εκατομμύρια Παλαιστίνιους. Λόγω του θρησκευτικού φανατισμού της, η Χαμάς απλά δεν ενδιαφέρεται για τον ανθρωπινό πόνο - Ισραηλινών ή Παλαιστινίων. Οι τρομοκράτες της νοιάζονται μόνο για τις φαντασιώσεις τους για τον παράδεισο. Είναι έτοιμοι να κάψουν αυτόν τον κόσμο στις φλόγες και να καταστρέψουν τις ψυχές μας, για να απολαύσουν οι ψυχές τους -έτσι πιστεύουν- ουράνιες απολαύσεις σε έναν άλλο κόσμο.

Πρέπει να κερδίσουμε αυτόν τον πόλεμο ψυχών.

Στον αγώνα κατά της Χαμάς, το Ισραήλ πρέπει να προστατεύσει το έδαφος και τους πολίτες του, αλλά πρέπει επίσης να προστατεύσουμε την ανθρωπιά μας. Ο πόλεμός μας είναι ενάντια στη Χαμάς, όχι ενάντια στον παλαιστινιακό λαό. Οι Παλαιστίνιοι πολίτες δικαιούνται να ζουν με ειρήνη και ευημερία στην πατρίδα τους, και ακόμη και εν μέσω πολέμου, όλα τα μέρη πρέπει να αναγνωρίσουν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Και από όλες τις πλευρές, η αναφορά δεν είναι μόνο στο Ισραήλ, αλλά και στην Αίγυπτο, η οποία μοιράζεται σύνορα με τη Λωρίδα της Γάζας και έχει μερικώς σφραγίσει αυτά τα σύνορα.

Όσο για τη Χαμάς, τα μέλη αυτής της οργάνωσης και οι υποστηρικτές της θα πρέπει να αποκλείονται από την ανθρωπότητα. Όχι μόνο το Ισραήλ, αλλά ολόκληρη η ανθρώπινη κοινότητα πρέπει να την εκδιώξει έξω από την ανθρωπότητα, όπως έκανε πριν με το ISIS. Οι Ισραηλινοί πολίτες δεν μπορούν να συνεχίσουν να ζουν σε μέρη όπως στο χωριό Κφαρ Αζά με τη Χαμάς απέναντι από τον φράχτη, όπως οι Ιρακινοί και Σύριοι πολίτες δεν θα μπορούσαν να συνεχίσουν να ζουν με το ISIS στο κατώφλι τους. Δεκάδες χιλιάδες Ισραηλινοί πολίτες έχουν ήδη εγκαταλείψει τις παραμεθόριες περιοχές και δεν μπορούν να επιστρέψουν στα σπίτια τους μέχρι να αρθεί η απειλή για τη ζωή τους. Σε βαθύτερο επίπεδο, οι ζωές όλων των ανθρωπίνων όντων απειλούνται και απαξιώνονται καθώς οργανώσεις όπως το ISIS και η Χαμάς συνεχίζουν να υπάρχουν.

Οι στόχοι του πολέμου είναι ξεκάθαροι. Στο τέλος του πολέμου, η Χαμάς πρέπει να αφοπλιστεί πλήρως και η Λωρίδα της Γάζας πρέπει να αποστρατικοποιηθεί, ώστε οι Παλαιστίνιοι πολίτες να μπορούν να ζουν με αξιοπρέπεια μέσα στη Λωρίδα της Γάζας και οι Ισραηλινοί πολίτες να μπορούν να ζουν χωρίς φόβο έξω από αυτήν. Μέχρι να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, ο αγώνας για τη διατήρηση της ανθρωπιάς μας θα είναι δύσκολος. Η ψυχή είναι γεμάτη με τον πόνο μας και δεν μένει χώρος για να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη του πόνου των άλλων. Αλλά οι εξωτερικοί παρατηρητές που δεν είναι βυθισμένοι στη θάλασσα του πόνου, θα πρέπει να κάνουν μια προσπάθεια να κρατήσουν έναν χώρο γαλήνης, ώστε μια μέρα, όταν ο πόνος αρχίσει να επουλώνεται, να μπορούμε να ζήσουμε σε αυτόν τον χώρο.

סיבה למה לא (ynet.co.il), 17.10.2023, Μτφρ. Β. Ι. Ελιέζερ

ΕΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ ΤΟΥ ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗ:

Σχέδιο 16 σημείων για την επίλυση του Μεσανατολικού

Ο Ραφαήλ Μωυσής παραχώρησε στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος ένα ιστορικής σημασίας έγγραφο του πατέρα του και πρώτου Διπλωματικού Αντιπροσώπου του Ισραήλ στην Ελλάδα Ασέρ Μωυσή και τον ευχαριστούμε θερμά για την εμπιστοσύνη του.

Πρόκειται για την απεικόνιση της πολιτικής σκέψης του Ασέρ Μωυσή για την επίτευξη μιας δίκαιης λύσης των Αραβοϊσραηλινών διαφορών συμπεριλαμβανομένων του προσφυγικού προβλήματος, τόσο από την πλευρά των Παλαιστινίων όσο και από την πλευρά των Ισραηλινών. Αποτυπώνεται στο σχέδιο αυτό όμως, τόσο η νομική κατάρτιση όσο και η περί του Δικαίου αίσθηση του Ασέρ Μωυσή, ο οποίος ήταν φανατικός μελετητής της νομικής επιστήμης και των Εβραϊκών Γραφών. Το σημείο 11, του σχεδίου, που σχετίζεται με τη Λωρίδα της Γάζας εξακολουθεί να είναι επίκαιρο 50 και πλέον χρόνια μετά τη σύνταξη του χειρογράφου αυτού. Και η πρότασή του εξακολουθεί να είναι επίκαιρη και ρεαλιστική για την επόμενη μέρα στη Λωρίδα της Γάζας μετά την εξολόθρευση της τρομοκρατικής οργάνωσης Χαμάς, που από το 2007 επιβάλλει ένα τυραννικό θεοκρατικό καθεστώς για τον παλαιστινιακό πληθυσμό και απειλεί την ασφάλεια και τη ζωή των Ισραηλινών πολιτών στο Νότιο Ισραήλ. Το σχέδιο των 16 σημείων είναι ένα ακόμα πολύτιμο στοιχείο που αναδεικνύει την πολιτική, διπλωματική και νομική διορατικότητα του Ασέρ Μωυσή, ο οποίος είχε διατελέσει και Πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος.

Βίκτωρ Ισαάκ Ελιέζερ

Εισαγωγή στο Χειρόγραφο του Ασέρ Μωϋσή

Του ΡΑΦΑΗΛ ΜΩΨΣΗ

«Την περίμενα τριάντα χρόνια
αυτή την ημέρα»

Γκόλντα Μεγρήρ, Πρωθυπουργός Ισραήλ

«Να΄μαι
που την έφερα λοιπόν»

Ανουάρ Σαντάτ, Πρόεδρος Αιγύπτου

Ιερουσαλήμ, 19 Νοεμβρίου 1977

Το κείμενο του πατέρα μου, «Σχέδιο από 16 σημεία για την επίλυση του Μεσανατολικού» είναι γραμμένο πριν την παραπάνω συγκλονιστική στιχομυθία, όταν η Αίγυπτος αποτελούσε τον πιο υπολογίσιμο εχθρό του Ισραήλ. Για αυτό, τα πρώτα δύο σημεία του Σχεδίου αναφέρονται κυρίως στη δημιουργία ειρηνικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο αυτές χώρες, κάτι που κατέστη δυνατόν μετά το ιστορικό ταξίδι-υπέρβαση του Αιγύπτιου Προέδρου.

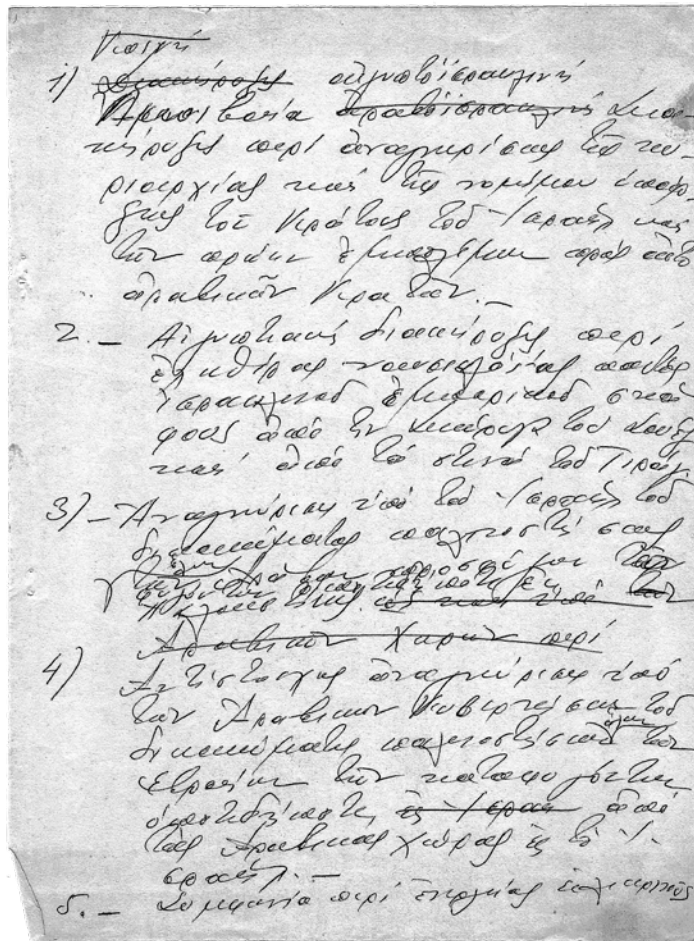
Το Σχέδιο είναι γραμμένο την επαύριον του Πολέμου των Έξι Ημερών του 1967, κατά τον οποίο το Ισραήλ άφησε κυριολεκτικά έκθαμβο ολόκληρο τον κόσμο με την σαρωτική πολεμική του επιτυχία εναντίον όλων των Αραβικών χωρών. Παρόλα αυτά, στο Σχέδιο δεν κυριαρχεί η υπεροψία του Victorious, του Δίκαιου του Νικητή, αν και ο Ασέρ Μωυσής, ως νομομαθής, γνώριζε τη σημασία του. Αντίθετα, είναι φανερό η προσπάθεια διατύπωσης μιας πρότα-

σης που να ικανοποιεί τις θέσεις της άλλης πλευράς, σε όποιο βαθμό βέβαια επέτρεπε η εξασφάλιση της εθνικής ασφάλειας του Κράτους του Ισραήλ.

Έτσι, σύμφωνα με το σημείο 10, «το Ισραήλ υποχρεούται να προβεί σταδιακά εις την εκκένωση των εδαφών των καταληφθέντων κατά τον Πόλεμον των Έξι Ημερών» και το κυριότερο και πραγματικά καταπληκτικό, το σημείο 3 «προτείνει την αναγνώριση υπό του Ισραήλ του δικαιώματος παλιννοστήσεως όλων των Αράβων προσφύγων των φυγόντων οποτεδήποτε εκ Παλαιστίνης»!

Δέχεται βέβαια την παλιννόστηση με **αμοιβαιότητα**, κάτι που θυμίζει ένα γεγονός που κανείς σχεδόν σήμερα θυμάται ή θέλει να θυμηθεί: Δεν ήταν μόνο οι Άραβες που έφυγαν ή εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους στην Παλαιστίνη αλλά υπήρξε την ίδια εποχή εξίσου μεγάλος ή μεγαλύτερος αριθμός Εβραίων που έφυγαν ή εκδιώχθηκαν από τις Αραβικές χώρες όπου ζούσαν επί αιώνες. Για αυτό λοιπόν στο σημείο 4 προβλέπεται «αντίστοιχος αναγνώρισις υπό των Αραβικών Κυβερνήσεων του δικαιώματος παλιννοστήσεως όλων των Εβραίων των καταφυγόντων οποτεδήποτε από τας Αραβικάς χώρας εις το Ισραήλ».

Η αναγνώριση του δικαιώματος παλιννόστησης έχει πάντως μια ιστορική **μοναδικότητα**: Ο 20^{ος} αιώνας σηματοδεύτηκε από δύο μεγάλους και πολλούς μικρότερους πολέμους, καθένας από τους οποίους δημιούργησε προσφυγικές ροές αθών ανθρώπων που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και αριθμούσαν εκατοντάδες χιλιάδες, ακόμη και εκατομμύρια. Ο ξεριζωμός ήταν πάντα οδυνηρός και σε ορισμένες περιπτώσεις βίαιος, όλοι όμως κατάφεραν

τελικά να ενσωματωθούν και να αποκτήσουν καινούργιες πατρίδες. Δεν χρειάζεται μάλιστα να πάμε μακριά για να αναζητήσουμε παραδείγματα: Όλοι γνωρίζουμε ότι μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Ελλάδα δέχθηκε, και σιγά-σιγά ενσωμάτωσε, ομογενείς από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο, που αντιστοιχούσαν στο 20% του τότε πληθυσμού της. Αντίθετα, μετά από τα γεγονότα που και οι Άραβες αποκαλούν Καταστροφή (Nakba), οι πρόσφυγες της Παλαιστίνης, αν και αποτελούσαν λιγότερο

από το 2% του συνολικού αραβικού πληθυσμού, τοποθετήθηκαν σε στρατόπεδα από τα Κράτη στα οποία κατέφυγαν, στερήθηκαν την ένταξη και την ιθαγένεια, και σε μια τουλάχιστον περίπτωση, σφαγιάστηκαν από τους ίδιους τους Άραβες.

Δεν ήταν -και δεν μπορούσε να είναι- εντελώς αμερόληπτο το Σχέδιο του Ασέρ Μωυσή. Όμως είναι φανερό ότι σεβόταν και αναγνώριζε το δικαίωμα ύπαρξης στους Παλαιστίνιους Άραβες. Προσέφερε σε όσους έφυγαν ή διώχθηκαν από τα σπίτια τους τη δυνατότητα να επιστρέψουν (σημείο 3) ή να αποζημιωθούν (σημείο 9). Έδινε το δικαίωμα στο σημείο 11 στον πληθυσμό της Γάζας «να αποφανθεί δια δημοψηφίσματος πώς και υπό τίνος επιθυμεί να διοικείται». Και σίγουρα στο τελευταίο σημείο 16, επιδίωξή του ήταν όχι μόνο το συμφέρον του Ισραήλ αλλά «η οικονομική και τεχνική ανάπτυξη των χωρών της Μέσης Ανατολής και η ανύψωση του βιοτικού επιπέδου όλων των λαών και κατοίκων εις αυτήν».

Ποιος άραγε συμμαρτίζεται σήμερα την τελευταία επιδίωξη;

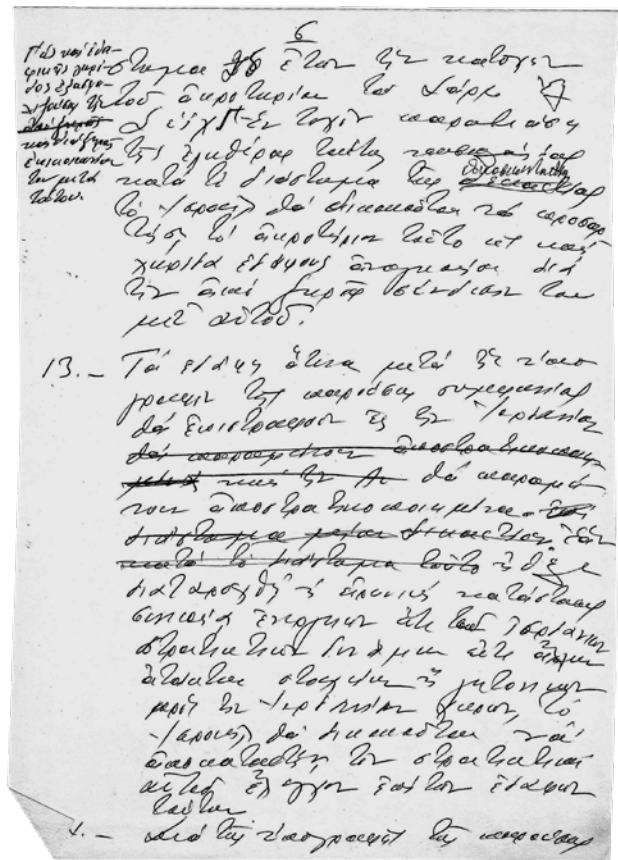

Σχέδιο από 16 σημεία για την επίλυση του Μεσανατολικού

Χειρόγραφο Ασέρ Μωυσή γραμμένο μεταξύ 1967 και 1973

1. Αμοιβαία αιγυπτο-ισραηλινή διακήρυξις περί αναγνώρισεως της κυριαρχίας και της νομίμου υπάρξεως του Κράτους του Ισραήλ και των πρώην εμπολέμων προς αυτό Αραβικών Κρατών.
2. Αιγυπτιακή διακήρυξις περί ελευθέρας ναυσιπλοΐας παντός ισραηλινού εμπορικού σκάφους από την διώρυγα του Σουέζ και από τα στενά του Τιράν.
3. Αναγνώριση υπό του Ισραήλ του δικαιώματος παλιννοστήσεως όλων των Αράβων προσφύγων των φυγόντων οποτεδήποτε εκ Παλαιστίνης.
4. Αντίστοιχος αναγνώρισις υπό των Αραβικών Κυβερνήσεων του δικαιώματος παλιννοστήσεως όλων των Εβραίων των καταφυγόντων οποτεδήποτε από τας Αραβικάς χώρας εις το Ισραήλ.
5. Συμφωνία περί ενεργείας ειλικρινούς απογραφής των Αράβων προσφύγων του όρου 3 ως και των Εβραίων προσφύγων του όρου 4.
6. Συμφωνία περί οριστικής ανταλλαγής ίσου αριθμού Αράβων και Εβραίων εφόσον είτε οι μεν είτε οι δε ήθελον δηλώσει ελευθέρως ότι επιθυμούν την παλιννόστησιν.
7. Συμφωνία περί ειλικρινούς απογραφής και αποτιμήσεως των περιουσιών των εγκαταληφθεισών υπό των προσφύγων των άρθρων 3 και 4 και περί καταβολής είτε υπό του Ισραήλ είτε υπό των Αραβικών Κρατών της επιπλέον τυχόν αξίας εις το δικαιούμενον Μέρος.
8. Εάν μετά την υπό του άρθρου 6 προβλεπομένη ως οριστικώς επελθούσαν ανταλλαγή ίσου αριθμού προσφύγων, ήθελε προκύψει επί πλέον ασυμψήφιστος αριθμός Αράβων προσφύγων, το Ισραήλ υποχρεούται να δεχθεί την παλιννόστησιν των και την εγκατάστασιν των εις τα εδάφη τα οποία θα παραμείνουν υπό την κυριαρχία του μετά την υπογραφή της οριστικής ειρήνης.
9. Δια τους υπεραριθμούς Άραβες πρόσφυγες του άρθρου 8, οι οποίοι ήθελον δηλώσει ελευθέρως ότι δεν επιθυμούν την παλιννόστησιν τους, το Ισραήλ υποχρεούται να καταβάλει το διπλάσι-

- ον της αξίας των εγκαταλειφθεισών περιουσιών τους.
10. Άμα τη υπογραφή συμφωνίας περιλαμβανούσης τους όρους 1 – 9, το Ισραήλ υποχρεούται να προβεί σταδιακώς εις την εκκένωσιν των εδαφών των καταληφθέντων κατά τον πόλεμον των έξι ημερών, πλην α) των πόλεων αίτινες την 15η Μαΐου 1948 είχαν κατά πλειονότητα εβραϊκόν πληθυσμόν ως και περιφερειακής ενδοχώρας ακτίνας 40 τουλάχιστον χιλιομέτρων εξ αυτών και β) των εδαφών των καταληφθέντων κατά τον πόλεμον των έξι ημερών και ανηκόντων εις χώρας αίτινες ήθελον αρνηθεί την υπογραφήν της παρούσης συμφωνίας ταυτοχρόνως με την Αιγυπτιακήν Κυβέρνησιν. Εν περίπτωσης τοιαύτης συμπράξεως και εκκενώσεως των τοιούτων εδαφών, θα γίνει κατάλληλος συνοριακή διαρρύθμισις ώστε να μη κινδυνεύει η ασφάλεια του Ισραήλ ενόψει της

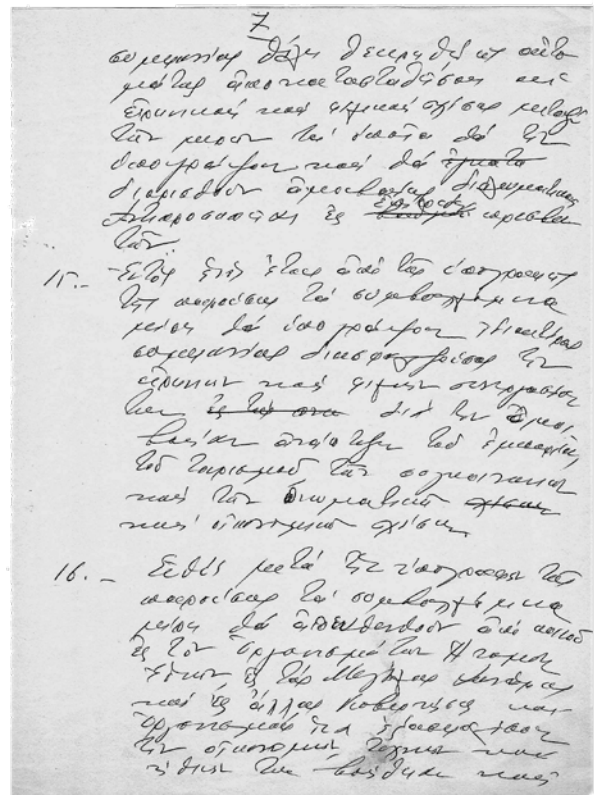

προ του πολέμου των έξι ημερών καταστάσεως.

11. Μετά την κατά τα άνω αποχώρησιν των ισραηλινών στρατευμάτων από την λωρίδα της Γαζής, η περιοχή αυτή θα τεθεί υπό πολιτικήν και αστυνομικήν διοίκησιν είτε των Ηνωμένων Εθνών, εφόσον περί τούτου ήθελον συμφωνήσει πάντα τα μέρη τα υπογράφοντα την παρούσαν συμφωνίαν, είτε άλλων αντιπροσώπων ουδετέρων χωρών, απαγορευμένης πάντως της στρατιωτικής παρουσίας των πρώην εμπλεκομένων. Μετά εν έτος από της αποχωρήσεως και της οργανώσεως της νέας διοικήσεως, εις την οποίαν θα μετέχουν ως απλοί παρατηρηταί Ισραηλινοί και Αιγύπτιοι πολιτικοί υπάλληλοι, θα κληθεί ο πληθυσμός της περιοχής να αποφανθεί διά δημοψηφίσματος πώς και υπό τίνος επιθυμεί να διοικείται. Πάντως και οιονδήποτε και αν είναι το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, η εν λόγω περιοχή θα είναι αποστρατικοποιημένη και θα είναι ελευθέρα η μετ' αυτής ναυσιπλοΐα και η εμπορική επικοινωνία και συγκοινωνία με πολίτας των πρώην εμπλεκομένων.
12. Ως εγγύησις δια την εξασφάλισιν της ελευθέρας ναυσιπλοΐας επί της Διώρυγος του Σουέζ και των στενών του Τυράν, το Ισραήλ θα διατηρήσει επί χρονικό διάστημα 25 ετών, την κατοχήν του ακρωτηρίου του Σαρμ Ελ Σεϊχ ως και εδαφικής λωρίδος εξασφαλιζούσης την και διά ξηράς επικοινωνίαν μετά τούτου. Εν τυχόν παραβιάσει της ελευθέρας ναυσιπλοΐας κατά το διάστημα της εικοσιπενταετίας, το Ισραήλ θα δικαιούται να προσαρτήσει το ακρωτήριο τούτο ως και λωρίδα εδάφους αναγκαία διά την από ξηράς σύνδεσιν του μετ' αυτού.
13. Τα εδάφη άτινα μετά την υπογραφήν της παρούσης συμφωνίας θα επιστραφούν εις την Ιορδανίαν, θα παραμείνουν αποστρατικοποιημένα. Εάν διαταραχθεί η ειρηνική κατάστασις συνεπεία ενεργειών είτε των Ιορδανών στρατιωτικών δυνάμεων είτε άλλων ατάκτων στοιχείων ή γειτονικών προς την Ιορδανίαν χωρών, το Ισραήλ θα δικαιούται να αποκαταστήσει τον στρατιωτικόν αυτού έλεγchon επί των εδαφών τούτων.
14. Διά της υπογραφής της παρούσης συμφωνίας θέλει θεωρηθεί ως αυτομάτως αποκατασταθείσαι αι ειρηνικά και φιλικά σχέσεις μεταξύ των μερών

τα οποία θα την υπογράψουν και θα διορισθούν αμοιβαίως διπλωματικά Αντιπροσωπεία εις επίπεδα πρεσβευτών.

15. Εντός ενός έτους από της υπογραφής της παρούσης, τα συμβαλλόμενα μέρη θα υπογράψουν ιδιαίτερας συμφωνίας διασφαλίζουσας την ειρηνικήν και φιλικήν συνεργασίαν τους διά την αμοιβαίαν ανάπτυξιν του εμπορίου, του τουρισμού, των συγκοινωνιών και των διπλωματικών και οικονομικών σχέσεων.
16. Ευθύς μετά την υπογραφήν της παρούσης, τα συμβαλλόμενα μέρη θα απευθυνθούν από κοινού εις τον Οργανισμόν των Ηνωμένων Εθνών, εις τας Μεγάλας Δυνάμεις και εις άλλας Κυβερνήσεις και Οργανισμούς ίνα εξασφαλίσουν την οικονομικήν, τεχνικήν και ηθικήν των βοήθειαν και συνεργασίαν διά την αποκατάστασιν των συνεπειών του προηγηθέντος πολεμικού των ανταγωνισμού και διά την οικονομικήν και τεχνικήν ανάπτυξιν των χωρών της Μέσης Ανατολής και την ανύψωσιν του βιοτικού επιπέδου όλων των λαών και κατοίκων εις αυτήν. Εξασφαλιζόμενης της τοιαύτης βοήθειας και συνεργασίας, θα ιδρυθεί Οργανισμός Αναπτύξεως των χωρών της Μέσης Ανατολής με ισότιμον αραβοϊσραηλινήν διοίκησιν.

Γάμος στη Συναγωγή της Φλώρινας, το 1935.

(Από το αρχείο του David Nachmia).

Η εξόντωση των Εβραίων της Φλώρινας μέσα από αρχειακές πηγές και νέα τεκμήρια⁽¹⁾

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΛΙΟΛΙΟΥ

Η εβραϊκή κοινότητα της Φλώρινας είναι η πλέον αγνοημένη στην έρευνα και στη βιβλιογραφία κοινότητα του ελλαδικού χώρου. Πέρα από κάποιες αποσπασματικές πληροφορίες σε διάσπαρτα άρθρα και κείμενα βιβλίων που πραγματεύονται την εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο, ουδέποτε ερευνήθηκε συστηματικά⁽²⁾.

Η Φλώρινα των οθωμανικών χρόνων, μέχρι την αυγή του 20^{ου} αι., ήταν μία άσημη, αδιάφορη, ταπεινή πόλις, η οποία ζούσε στη σκιά δύο μητροπόλεων της νότιας Βαλκανικής, της Θεσσαλονίκης και εγγύτερα του Μοναστηρίου. Μόλις στις αρχές του 20^{ου} αι., αποκτά η πόλη, δειλά κι αργόσυρτα, κάποια γεωπολιτική σημασία κι εγγράφεται στον πολιτισμικό χάρτη της μακεδονικής ενδοχώρας και αυτό εξ αιτίας των εθνοτικών διαγκωνισμών, οι οποίοι θα εκφραστούν στην περιοχή με την εξέγερση του Ίλιντεν το 1903⁽³⁾. Έκτοτε,

και μέχρι σήμερα, η Φλώρινα θα γίνει ευρύτερα γνωστή ως μετωνυμία του «πολέμου των εθνικών ταυτοτήτων» ή αλλιώς ως «στρωματογραφία και παλίμψηστο των εθνοτικών ψυχώσεων», καθώς διάφορες πληθυσμιακές ομάδες διαπραγματεύονται τα εθνοτικά, αλλά κυρίως τα εθνικά, σύνορα του στενού αυτού οθωμανικού χώρου που κατακερματίζεται.

Σ' αυτό το συνονθύλευμα ετερόκλητων πληθυσμών και σ' ένα περιβάλλον που δυναμιτίζεται από πολεμικές επιχειρήσεις και εθνοτικές ψυχώσεις, επανιδρύεται η εβραϊκή κοινότητα της Φλώρινας, της οποίας η παρουσία μαρτυρείται ήδη από τον 16^ο και 17^ο αι., με πενιχρές ωστόσο πληροφορίες για τη δομή και την διαδρομή της. Ενδεικτικά αναφέρεται, σύμφωνα με μια δημογραφική πληροφορία, ότι στις αρχές του 20^{ου} αι. η Φλώρινα αριθμούσε μόλις 20 Εβραίους⁽⁴⁾.

Ο κατακερματισμός της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε εθνικά κράτη, θα στερήσει από την ελλαδική επικράτεια το Μοναστήρι, το οποίο αποτελούσε σύνορο ενός ελληνισμού αλλά και σπουδαία εβραϊκή μητρόπολη της Βαλκανικής. Το Μοναστήρι, αποτέλεσε προορισμό καταφυγής και πυρήνα ανάπτυξης μιας πολιτισμικά εύρωστης και πολυπληθούς σεφαραδίτικης κοινότητας ήδη από την επαύριον των διωγμών των Εβραίων από την Ιβηρική, στα τέλη του 15^{ου} αι., με έντονη πολιτισμική και οικονομική παρουσία, ανταγωνιστική της ετέρας εβραϊκής μητρόπολης της Θεσσαλονίκης⁽⁵⁾. Όταν όμως το Μοναστήρι γίνεται θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων, στη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων και κυρίως όταν καταστρέφεται, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εκατοντάδες Μοναστηριώτες Εβραίοι παίρνουν τον δρόμο της προσφυγιάς, με αποτέλεσμα η Φλώρινα, ως ενδιάμεσος σταθμός του ταξιδιού αυτού προς τη Θεσσαλονίκη, την εγγύτερη εβραϊκή μητρόπολη, να δεχτεί έναν σημαντικό αριθμό Εβραίων και κυρίως τα φτωχότερα στρώματα καθώς οι ευπορότεροι επιλέγουν την πλούσια Θεσσαλονίκη, η οποία προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες ανάπτυξης.

Στην «Πλουρίνα», όπως ονόμαζαν οι Εβραίοι τη νέα τους πατρίδα, οι αυτοαποκαλούμενοι 'Μοναστηριλί' Εβραίοι σύντομα ηγεμονεύουν στα κοινοτικά πράγματα, καθώς είναι πολυπληθέστεροι των ελάχιστων προϋπαρχόντων, επιπλέον δε κουβαλούν την κοινοτική εμπειρία της μεγάλης κοινότητας του Μοναστηρίου. Οι νέοι αυτοί έποικοι διαμορφώνουν νέους όρους στην κοινοτική ζωή της πόλης και δραστηριοποιούνται σε έναν οικείο, πλην όμως στενό, γεωγραφικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό χώ-

ρο, πλην όμως για μόλις τριάντα χρόνια, καθώς στη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής θα υποστούν τον διωγμό που αφάνισε στην Ευρώπη τον εβραϊκό πληθυσμό της. Η Φλώρινα, συνεπώς, λειτούργησε ιστορικά για τους Μοναστηριώτες Εβραίους ως «αίθουσα αναμονής» ως ένας ενδιάμεσος σταθμός από το Μοναστήρι ως το Άουσβιτς.

Στη Φλώρινα η εβραϊκή συνοικία δεν είχε κάποια περικλειστη διάταξη, όπως συνέβαινε σε

άλλες πόλεις (λ.χ. στη Βέροια), αλλά αναπτυσσόταν στην παραποτάμια περιοχή «Κοκόζια», στις σημερινές οδούς Ηπείρου, Χρυσοστόμου Σμύρνης, Γιαννιτών και Αβέρωφ, ενώ η Συναγωγή της ήταν κτισμένη στην όχθη του Σακουλέβα, στη συμβολή των οδών Αβέρωφ και Γιαννιτών, και η οποία καταστράφηκε στην Κατοχή, ενώ ένα τμήμα του οικοπέδου αργότερα επιχωματώθηκε από το ποτάμι. Οι εβραίοι της Φλώρινας στην πλειονότητά τους ήταν έμποροι και μικροεπαγγελματίες, οι οποίοι διατηρούσαν τα καταστήματά τους κυρίως στην οδό Μεγ. Αλεξάνδρου και στη στοά Σπυράκη.

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου, η εβραϊκή κοινότητα της Φλώρινας δοκίμασε τις δικές της αντοχές εξ αιτίας των διακοινοτικών εντάσεων που προκάλεσε σειρά μέτρων της Κυβέρνησης, τα οποία περιόριζαν διάφορα δικαιώματά των Ελλήνων Εβραίων⁽⁶⁾ και οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός εχθρικού κλίματος στην πόλη – γεγονός που εξανάγκασε ικανό αριθμό Εβραίων είτε να επιστρέψει στο πιο φιλικό Μοναστήρι είτε να μεταναστεύσει σε άλλες χώρες αλλά και την Παλαιστίνη, υπό την επιρροή και του σιωνιστικού κινήματος.

Στην περίοδο της Γερμανικής Κατοχής, η Ελλάδα είχε διαμοιραστεί μεταξύ των εταίρων του Άξονα σε τρεις ζώνες δικαιοδοσίας: τη γερμανική, την ιταλική και τη βουλγαρική. Η Φλώρινα αποτέλεσε εξ αρχής το βορειοδυτικό σύνορο της γερμανικής ζώνης Κατοχής. Τούτο σημαίνει ότι και στη Φλώρινα ίσχυαν και εφαρμόζονταν όλες οι διαταγές της Γερμανικής Διοίκησης Θεσσαλονίκης-Αιγαίου και με τον τρόπο αυτό όλοι οι Εβραίοι της ζώνης αυτής εξομοιώνονταν με τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης⁽⁷⁾.

Το σχέδιο της «Τελικής Λύσης», δηλαδή της εξότωσης των Εβραίων, ξεκινά να απασχολεί κεντρικά την γερμανική διοίκηση από τις αρχές του 1942. Από τις πρώτες ενέργειες της γερμανικής διοίκησης (σ.σ. στην Ελλάδα) ήταν η καταγραφή του εβραϊκού πληθυσμού, της περιουσίας τους, των ιδρυμάτων και των επιχειρήσεων. Το έργο αυτό είχε αναλάβει, από το τέλος του 1941, το Κομάντο Ρόζενμπεργκ, μια ομάδα που «οφείλει το όνομά της στον θεωρητικό του ναζισμού, Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, και η οποία είχε ως στόχο την καταγραφή του εβραϊκού πληθυσμού στις κατεχόμενες χώρες και την καταλήστευση περιουσιών, πολύτιμων λίθων, σπανίων αντικειμένων, έργων τέχνης, βιβλιοθηκών, αρχαιοτήτων κ.λπ.⁽⁸⁾

Ενα νέο τεκμήριο που προστίθεται στην έρευνα για τη δράση της ομάδας αυτής είναι οι πληροφορίες για τη δράση του Κομάντο και σε άλλες εβραϊκές κοινότητες πέραν της Θεσσαλονίκης. Το νέο αυτό τεκμήριο προέρχεται από το Ομοσπονδιακό Αρχείο της Γερμανίας. Πρόκειται για την αλληλογραφία μεταξύ της δοτής από τους Γερμανούς διοίκησης της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης και του Κομάντο Ρόζενμπεργκ⁽⁹⁾.

Από την επισκόπηση του τεκμηρίου προκύπτει ότι το Κομάντο, αφού είχε ολοκληρώσει σχεδόν το έργο του στη Θεσσαλονίκη, ακολούθως, στις αρχές του 1942, επέβαλε στην εβραϊκή διοίκηση να μεριμνήσει για την αποστολή υπαλλήλων της Κοινότητας σε διάφορες κοινότητες της Μακεδονίας με σκοπό να καταγράψουν ανθρώπους, περιουσίες, ιδρύματα και ονόματα των μελών των διοικήσεων των κοινοτήτων. Ακολούθως, ο πρόεδρος της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης όφειλε να υποβάλει λεπτομερή αναφορά της έρευνας κατά Κοινότητες στο Κομάντο.

Το τεκμήριο αυτό περιλαμβάνει τις λεπτομερείς αναφορές για τις κοινότητες της Βέροιας, της Φλώρινας, της Καστοριάς και της Πρέβεζας και μας δίνει μια πιστή εικόνα της κατάστασης των κοινοτήτων, καθώς και άλλες πολύτιμες πληροφορίες. Η απαίτηση των υπαλλήλων για πλήρη αναφορά των περιουσιακών στοιχείων περιλάμβανε ακόμα και τον αριθμό των ολίγων ελαιόδεντρων -στην περίπτωση της Πρέβεζας και την τύχη των εσόδων από την εκμετάλλευσή τους!

Σύμφωνα με το τεκμήριο, τον Φλεβάρη του 1942 υπάλληλοι της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης επισκέ-

πτονται τη Φλώρινα και έρχονται σε επαφή με τα μέλη της διοίκησης της εβραϊκής κοινότητας της πόλης. Το τεκμήριο περιγράφει την κοινότητα ως μία από τις πτωχότερες της Ελλάδας με μόλις 344 μέλη – μια δημογραφική πληροφορία που θα απασχολήσει παρακάτω. Αναφέρεται στη θέση της εβραϊκής συνοικίας και της Συναγωγής, την οποία βρίσκουν σε πολύ κακή κατάσταση. Το έγγραφο παραθέτει τα ονόματα και τις ιδιότητες των μελών της διοίκησης της Κοινότητας, τα οποία ήταν την εποχή εκείνη ο Πρόεδρος της Ιεσουά Ισαάκ Σαρφατή, έμπορος, ο οποίος κατοικούσε στην οδό Μεγ. Αλεξάνδρου, ο ταμίας και ελεγκτής Σαμουέλ Χαΐμ Ισχάκ, ο οποίος κατοικούσε στην οδό Γιαννιτσών και ο γραμματέας Μωϋσής Βιντάλ Μπίβας. Σύμφωνα με το έγγραφο, τα μέλη της διοίκησης δίνουν αναλυτικές πληροφορίες για την οικονομική κατάσταση της Κοινότητας και των μελών της, δίχως όμως να αναφέρονται στο έγγραφο αναλυτικά οικονομικά στοιχεία.

Το τεκμήριο περιορίζεται σε αυτή την μοναδική αναφορά και συνεπώς δεν γνωρίζουμε αν ακολούθησε νεότερη αλληλογραφία. Το πιθανότερο είναι ότι, εξ αιτίας των άθλιων οικονομικών της Κοινότητας, δεν επιδείχθηκε άλλο ενδιαφέρον για την κοινότητα της Φλώρινας και η πιο χρήσιμη πληροφορία για τις αρχές Κατοχής αφορούσε τον αριθμό των μελών της Κοινότητας που θα φανεί ένα χρόνο μετά αναγκαίο στατιστικό μέγεθος για την διαχείριση του ανθρώπινου φορτίου των αποστολών στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Ακριβώς ένα χρόνο μετά, στις 13 Φεβρουαρίου 1943, συστηματοποιείται το σχέδιο εφαρμογής της «Τελικής Λύσης». Ο Γερμανός Διοικητής της Θεσσαλονίκης εκδίδει μια σειρά διαταγών για την εφαρμογή των φυλετικών μέτρων σε όλες τις κοινότητες της γερμανικής ζώνης κατοχής που αφορούσαν το διακριτικό σήμα (σ.σ. το άστρο) και το γκέτο⁽¹⁰⁾.

Την εφαρμογή των μέτρων αυτών στη Φλώρινα ανέλαβαν, στις 28 Φεβρουαρίου, οι υπάλληλοι της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης Ελιέζερ Μιτράνι και Ραούλ Μπενουζίλιο⁽¹¹⁾. Πειθήνια οι Εβραίοι της Φλώρινας συμμορφώνονται στις διαταγές, και ο εβραϊομαχαλάς της πόλης διαμορφώνεται σε ένα αυτοσχέδιο γκέτο. Από τη στιγμή εκείνη οποιαδήποτε αλλαγή κατοικίας πρέπει να γίνεται γνωστή στη γερμανική διοίκηση της πόλης, ενώ οι ποινές και τα αντίποινα σε περίπτωση διαφυγής αποθαρρύνουν οποιαδήποτε σκέψη διαφυγής από την πόλη. Ωστόσο, εξήντα τέσσερις

Φλωρινιώτες Εβραίοι κατορθώνουν να αποδράσουν από την πόλη και να διαφύγουν στη γύρω ορεινή ζώνη ή προς την Θεσσαλία, η οποία ανήκε στην ιταλική ζώνη Κατοχής, ενώ κάποιοι (λίγοι) εξ αυτών εντάσσονται σε ανταρτικές ομάδες που δρουν στην ευρύτερη περιοχή⁽¹²⁾. Οι υπόλοιποι θα συλληφθούν στις 28 Απριλίου, θα οδηγηθούν προσωρινά ως κρατούμενοι για δύο ημέρες στο κτίριο του 1ου και 2ου Δημοτικού Σχολείου της πόλης, και στις 30 Απριλίου θα στοιβαχτούν στα τρένα που θα τους οδηγήσουν στη Θεσσαλονίκη για να εγκλειστούν στο στρατόπεδο του Χιρς, δίπλα στον τότε σταθμό της πόλης, το οποίο λειτουργούσε ως διαμετακομιστικό κέντρο των αποστολών προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Οι Εβραίοι της Φλώρινας αναχώρησαν από τη Θεσσαλονίκη με προορισμό το στρατόπεδο του Άουσβιτς-Μπιρκενάου στις 3 Μαΐου ως φορτίο της 15ης Αποστολής, η οποία συμπεριλάμβανε επιπλέον τους Εβραίους της Βέροιας⁽¹³⁾, και κατά μία άποψη και τους Εβραίους του Διδυμοτείχου, της Ορεστιάδας και του Σουφλίου, καθώς επίσης και Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Ένας πληθυσμός περίπου 2.500-2.600 ατόμων⁽¹⁴⁾. Στη βιβλιογραφία είχε επικρατήσει παλαιότερα η άποψη ότι οι Εβραίοι της Φλώρινας και της Βέροιας είχαν μεταφερθεί με την 16η Αποστολή, η οποία αναχώρησε στις 8 Μαΐου⁽¹⁵⁾. Η άποψη όμως αυτή πλέον ελέγχεται σοβαρά ως ανακριβής, όπως προκύπτει από τα τεκμήρια του Αρχείου του Άουσβιτς. Τα τεκμήρια αναζητήθηκαν στις καρτέλες κρατουμένων του Άουσβιτς, όπου βρέθηκαν πέντε καταχωρίσεις Φλωρινιωτών Εβραίων και τρεις καταχωρίσεις Εβραίων από τη Βέροια.

Από την κοινότητα της Φλώρινας εντοπίστηκαν οι Πάρδο Μωϋς, με αύξοντα αριθμό εισαγωγής 121052, Μεναχέμ Καλντερών, με αύξοντα αριθμό εισαγωγής 120802, Σαμπετάι Μεσουλάμ, με αύξοντα αριθμό εισαγωγής 120919, Μορδεχάι Τέστα, με αύξοντα αριθμό εισαγωγής 121178 και Χασών Σαμουέλ με αύξοντα αριθμό εισαγωγής 122172, ενώ από την κοινότητα της Βέροιας εντοπίστηκαν οι Χαϊμ Μανουέλ, με αύξοντα αριθμό εισαγωγής 120981, Ρουμπέν Εμμανουέλ, με αύξοντα αριθμό εισαγωγής 120941 και Σαμουέλ Γαβριέλ, δίχως όμως αναφορά του αύξοντος αριθμού εισαγωγής του στο στρατόπεδο.

Όπως, συνεπώς, ευχερώς διαπιστώνεται από τους

παραπάνω αύξοντες αριθμούς, πέντε από τις έξι περιπτώσεις φέρουν αύξοντες αριθμούς της ίδιας σχεδόν χιλιάδας (120802, 120919, 120941, 120981 και 121178), ενώ και ο αύξων αριθμός του Ζακ Στρούμσα από τη Θεσσαλονίκη ανήκει στην ίδια χιλιάδα (121097), γεγονός που επιβεβαιώνει ότι κι αυτός είχε «στοιβαχτεί» στην ίδια αποστολή, παρά την παράθεση διαφορετικών ημερομηνιών στο βιβλίο του⁽¹⁶⁾.

Η τεκμηρίωση της ημερομηνίας αναχώρησης και εισαγωγής στο Άουσβιτς έχει γίνει με αντιπαραβολή αφενός των στοιχείων από το αρχείο της Διεύθυνσης των ελληνικών σιδηροδρόμων⁽¹⁷⁾ κι αφετέρου των αντίστοιχων καταχωρίσεων στο Αρχείο του Άουσβιτς⁽¹⁸⁾. Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία αυτά, η 15η αποστολή, που σημάνθηκε ακολούθως με τους παραπάνω αύξοντες αριθμούς εισαγωγής, έφθασε στο Άουσβιτς/Μπιρκενάου τα ξημερώματα του Σαββάτου 8 Μαΐου, οπότε έγινε η πρώτη επιλογή των ικανών για εργασία και αυτών που θα οδηγούνταν απευθείας στα κρεματόρια.

Σύμφωνα με την πρακτική που ακολουθούνταν, οι άνδρες και οι γυναίκες ηλικίας μεταξύ 18-45 χρόνων κι όσοι στο όριο αυτών των ηλικιών έδειχναν αντίστοιχα μεγαλύτεροι ή μικρότεροι και σε κάθε περίπτωση αυτοί που επιλέγονταν ως «ικανοί για εργασία», εισάγονταν στο στρατόπεδο του Άουσβιτς και υποβάλλονταν σε καταναγκαστικά έργα μέχρις ότου ασθενήσουν ή υποκύψουν από τη λιμοκτονία και τις κακουχίες. Ο υπόλοιπος πληθυσμός της πρώτης «επιλογής», δηλαδή παιδιά, ηλικιωμένοι, ασθενείς και ανάπηροι οδηγούνταν απευθείας στους θαλάμους των αερίων για εξόντωση⁽¹⁹⁾.

Σύμφωνα με την παραπάνω πρακτική, υποθέτουμε ότι από την 15η αποστολή, συνολικού πληθυσμού 2.600 ατόμων, 883 άτομα (568 άνδρες και 315 γυναίκες) κρίθηκαν στην πρώτη επιλογή που έγινε στην ράμπα του σταθμού ως «ικανοί για εργασία» και εισήχθησαν στο Άουσβιτς, όπου καταγράφηκε η εισαγωγή τους στα δελτία εισαγωγής, ενώ οι υπόλοιποι, συνολικά 1.717 άτομα οδηγήθηκαν απευθείας στους θαλάμους αερίων. Με βάση τα κριτήρια επιλογής, τα οποία εξειδικεύονταν κατά περίπτωση και όχι πάντα με απόλυτα νούμερα, θα ήταν ασφαλώς παρακινδυνευμένο και αυθαίρετο να τολμήσουμε οποιαδήποτε στατιστική για την τύχη του πληθυσμού της Φλώρινας στην πρώτη αυτή επιλογή.

Η Συναγωγή και ως Σχολείο. «Ecole Israelite de Florina, 14 Avril 1925», αναγράφεται στον μαυροπίνακα δίπλα στην είσοδο. Από το προσωπικό αρχείο του David Nachmia.

Από τον πληθυσμό των Εβραίων της Φλώρινας δεν επιβίωσε κανείς. Στο Αουσβιτς θανατώθηκαν συνολικά 329 Εβραίοι από τη Φλώρινα. Για την τεκμηρίωση του αριθμού αυτού, που διεκδικεί ακρίβεια στα όρια του στατιστικού λάθους, και την κατάρτιση ενός καταλόγου των θυμάτων, ήταν αναγκαία η προσφυγή σε διάφορα τεκμήρια και πηγές. Οι δυσχέρειες, όπως και σε άλλες περιπτώσεις θυμάτων άλλων Κοινοτήτων του ελλαδικού χώρου, ήταν προφανείς.

Το έργο της συλλογής και τεκμηρίωσης του αριθμού και των ονομάτων αξιοποίησε αρχικά την κατάσταση θυμάτων που είχε καταρτίσει το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδας σταδιακά από την επαύριο των διωγμών των Ελληνοεβραίων⁽²⁰⁾. Ωστόσο, η πρώτη αυτή προσπάθεια δεν διεκδικούσε πληρότητα στοιχείων, καθώς σε αυτό περιέχεται ό,τι βρέθηκε και όπως τούτο βρέθηκε.

Έπρεπε, συνεπώς, για τη βελτίωση της πρώτης αυτής απόπειρας, να γίνει αντιπαραβολή όλων των ονομάτων με άλλα σωζόμενα ντοκουμέντα (προπολεμικούς εκλογικούς καταλόγους, μητρώα αρρένων κ.ά) και με προφορικές ή γραπτές μαρτυρίες και πληροφορίες, ώστε μέσω της αντιπαραβολής τους με τα αντίστοιχα διαθέσιμα ονόματα των θυμάτων και των επιζώντων, που διασώζουν τα γραπτά ή προφορικά τεκμήρια, να γίνει η ταυτοποίησή τους. Ωστόσο

τα τεκμήρια αυτά, δεν ήταν πλήρη και δεν απέδιδαν τον πραγματικό αριθμητικό πληθυσμό της, ο οποίος δεν ήταν επακριβώς γνωστός, και τεκμηριώθηκε εξαντλητικά μέσα από διάφορα τεκμήρια.

Το δεύτερο αξιόλογο αποθετήριο τεκμηρίων που αξιοποιήθηκε στην έρευνα, αν και περισσότερο δι-αφωτιστικό αλλά κάποτε επίσης προβληματικό (δι-πλοεγγραφές ή λανθασμένες καταχωρίσεις), ήταν η βάση δεδομένων του Yad Vashem.

Τέλος, το τρίτο αποθετήριο τεκμηρίων που αξιοποιήθηκε, αν και με πενιχρά, αλλά ουσιαστικά όπως είδαμε, αποτελέσματα, ήταν τα αρχεία του στρατοπέδου συγκέντρωσης του Αουσβιτς.

Με αυτές τις αδυναμίες των παραμέτρων τεκμηρίωσης που μόλις αναφέρθηκαν, οι βασικοί καταλόγοι δεδομένων αντιπαραβλήθηκαν εξονυχιστικά, επιχειρώντας να αποκλειστούν σφάλματα ταυτοποίησης αλλά και περιορίζοντας το πεδίο της έρευνας στους μόνιμους κατοίκους της πόλης, ενώ ως τόπος θανάτου αναφέρεται γενικά το στρατοπεδικό συγκρότημα του Αουσβιτς⁽²¹⁾.

Σύμφωνα λοιπόν με τον συνδυασμό των τεκμηρίων ο συνολικός αριθμός των μελών της εβραϊκής κοινότητας της Φλώρινας ανερχόταν το 1943 στους 393 (329 + 64 επιζώντες). Βεβαίως είδαμε προηγουμένως στο τεκμήριο της αναφοράς για την εβραϊκή κοινό-

τητα της Φλώρινας του 1942 ότι ο αριθμός των μελών που αναφερόταν σε αυτό ήταν 344. Από την έρευνα ωστόσο των τεκμηρίων που ερευνήθηκαν προέκυψε ότι η αναφορά αυτή προφανώς παρέλειψε βρέφη και νέες γέννες, διότι μεταξύ των ετών 1941 και 1943 είχαν προκύψει τουλάχιστον 40 νέες γέννες, γεγονός που αύξησε τον πραγματικό πληθυσμό και προσεγγίζει το τελικό νούμερο της παρούσας έρευνας⁽²²⁾.

Τα θύματα της Φλώρινας έχουν αποκτήσει πια όνομα και επίθετο, γνωρίζουμε τις ηλικίες τους, την οικογενειακή κατάστασή τους, το επάγγελμά τους και αποκτούν πλέον μια θέση στη μνήμη.

Εβδομήντα και πλέον χρόνια μετά την καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας της Φλώρινας, η σύγχρονη πόλη δεν διασώζει οποιοδήποτε αποτύπωμα της εβραϊκής παρουσίας στο χώρο αλλά και στη συλλογική μνήμη και συνείδησή της. Η οικοδομική δραστηριότητα των τελευταίων δεκαετιών εξαφάνισε τον εβραϊομαχαλά και τη Συναγωγή, ενώ το εβραϊκό νεκροταφείο «φαγώθηκε» από την εγκατάλειψη και τη φύση.

Οι Εβραίοι της Φλώρινας είναι μια παρουσία που παρασύρθηκε από το «θολό ποτάμι» της μη-μνήμης και της απουσίας της μετα-μνήμης. Ό,τι απέμεινε σ' αυτήν την άκρια της ελλαδικής επικράτειας είναι το σύνορο, το ποτάμι και η σιωπή.

Παραπομπές:

- 1 Το κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της ομώνυμης εισήγησης που παρουσιάστηκε στο επιστημονικό συνέδριο που διοργάνωσε το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας (Φλώρινα, 13-14/10/2017), με θέμα «Η Δυτική Μακεδονία στη δεκαετία 1940-50».
- 2 Ενδεικτικά στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία το άρθρο του Yitzhak. Kerem, «Florina,» στο *Pinkas ha-Kehillot Yavan* (1999), 319–22.
- 3 Ενδεικτικά, Ν. Κυριακούδης (επιμ.), *Η Φλώρινα και η περιοχή της*, Φλώρινα 2002, Ανδρέας Ανδρέου (επιμ.), Πρακτικά συνεδρίου: *Φλώρινα 1912-2002*, εκδ. Κεσόπουλος, Φλώρινα 2004, Ι. Κασκαμανίδης, «*Η οθωμανική Φλώρινα (1385-1912)*» στο Μίμης Σουλιάτης – Ευανθία Μπατσαρά (επιμ.), *Όψεις της Δ. Μακεδονίας*, εκδ. Βιβλιολογίον, Φλώρινα 2006.
- 4 Περισσότερα για την δημογραφική κίνηση στη Φλώρινα των αρχών του 20ου αι., βλ. Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, «Η δημογραφική, οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική εξέλιξη της πόλης της Φλώρινας τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα», *Μακεδονικά* ΛΔ, ΕΜΣ, 92.
- 5 Mark Cohen, *Last Century of a Sephardic Community: The Jews of Monastir, 1839-1943*, Foundation for the Advancement of Sephardic Studies and Culture, New York 2003, Shlomo Alboher, *The Jews of Monastir Macedonia – The Life and Times of the Departed Jewish Community of Bitola*, Jerusalem 2010.

6 Περισσότερα στο Γιώργος Λιόλιος, «*Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας: η αμήχανη μετάβαση από ένα πολυπολιτισμικό οθωμανικό παρελθόν σ' ένα εθνικό μέλλον*» (αδ.), του ίδιου, «*Μια «συκοφαντία αίματος» στη Βέροια του 1925*» στο Πρακτικά Γ' επιστημονικής ημερίδας «*Στη Βέροια του Μεσοπολέμου*», έκδ. ΕΜΙΠΗ, Βέροια 2015.

7 Μίκαελ Μόλχο στο Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης, *In Memoriam*, Θεσσαλονίκη 1974, 83 επ.

8 Ό.π., 57-58. Επίσης, Bundesarchiv, NS 30/75. Περισσότερα για την αναφορά του Κομμάντο Ρόζενμπεργκ, βλ. (Συλλ.), *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945*, 14 Besetzes Südosteuropa und Italien, De Gruyter, Berlin/Boston 2017, 535 επ.

9 Bundesarchiv NS 30/224.

10 Μόλχο, ό.π., 83 επ.

11 Μόλχο, ό.π., 132 επ.

12 Περισσότερα στο Γιώργος Λιόλιος, *ΘΟΛΟ ΠΟΤΑΜΙ (Μοναστήρι – Φλώρινα – Αουσβιτς)*, υπό έκδ.

13 Γιώργος Λιόλιος, *Σκιές της πόλης – Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2009, 140 επ., *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden...*, ό.π., 71.

14 Το κατά μέσο όρο επιδιωκόμενο με τα κριτήρια της SD «φορτίο» από 2.800 άτομα ανά τρένο, απαιτεί μια πλήρη «εξάντληση» της χωρητικότητας, έτσι ώστε μερικοί από εκείνους που ήταν στριμωγμένοι σε βαγόνια που προορίζονταν για κτήνη να πεθάνουν κατά τη διάρκεια του εφιαλτικού ταξιδιού (Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμνα και Σβάστিকা – Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τ. 2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, 316).

15 Για τη σχετική διχογνωμία, βλ. Λιόλιος, ό.π.

16 Ιάκωβος Στρούμσα, *Διάλεξα τη ζωή... – Από τη Θεσσαλονίκη στο Αουσβιτς*, Ίδρυμα Ετς Αχάιμ – Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997, 42 επ.

17 Φλάισερ, ό.π., 342 υποσ. 129, 344.

18 Danuta Czech, *Deportation und Vernichtung der griechischen Juden in KL Auschwitz*, Hefte von Auschwitz 11, 1970, 5-37.

19 Για την σχετική προβληματική, βλ. Λιόλιος, ό.π., 146 επ.

20 Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *Βιβλίο Μνήμης*, Αθήνα 1979, 111 επ.

21 Περισσότερα για την προβληματική της τεκμηρίωσης στο Λιόλιος, ό.π., 189 επ. και Yorgos Liolios, «*The Documentation of the Holocaust in Greece*», Lecture in memory of David Tiano (American Consulate General, Thessaloniki, Greece 14.02.2011).

22 Στο έργο της τεκμηρίωσης ήταν σημαντική η συμβολή του Σημάκη Φρανσές, μέλος του Συλλόγου Απογόνων Θυμάτων Ολοκαυτώματος – 2η γενιά, τον οποίο ευχαριστώ και από την θέση αυτή για την συνεργασία μας επί σειρά ετών στο έργο της τεκμηρίωσης των ονομάτων των θυμάτων του Ολοκαυτώματος.

(*Shades magazine*, τ. 1, 2019, έκδ. Ευρασία.

Αναδημοσίευση ιστοσελίδα NEA ΦΛΩΡΙΝΑ, 4.5.2023)

<https://neafloirina.gr/2023/05/tholo-potami-i-exontosi-ton-evraiontis-florinas-mesa-apo-archeaiakes-piges-kai-nea-tekmiria-1/>

* Ο **Γιώργος Λιόλιος** είναι νομικός, ιστορικός ερευνητής και συγγραφέας. Ασχολείται συστηματικά με την έρευνα της ιστορίας των Εβραίων της Ελλάδας. Μεταξύ των βιβλίων του: «*Σκιές της πόλης-Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*» (εκδ. Ευρασία 2008), και «*Ίχνη εβραϊκής παρουσίας στη Σίφνο*» (εκδ. Ευρασία, 2007).

Ο Αλμπέρτο Ερρέρα και τα Sonderkommando

(Γ' ΜΕΡΟΣ)

ΤΩΝ ΤΖΩΝ
ΚΑΛΕΦ-ΕΖΡΑ
& ΔΙΟΝΥΣΗ
Γ. ΔΡΟΣΟΥ

Η εξέγερση των Sonderkommando του Άουσβιτς

Αντιστασιακές οργανώσεις και ο δρόμος για την εξέγερση

Στα τέλη του καλοκαιριού του 1944 ο Κόκκινος Στρατός πλησίαζε στην Κρακοβία, ενώ σε πολλές περιοχές της Πολωνίας ήταν σε εξέλιξη εξεγέρσεις της οργάνωσης Στρατός της Πατρίδας (Armie Krajowa), και ορισμένων τμημάτων του Λαϊκού Στρατού (Armia Ludowa). Εκείνη την εποχή περίπου 3.350 άνδρες των SS έλεγχαν συνολικά περίπου 135.200 κρατούμενους στα υποστρατόπεδα I, II και III του Auschwitz. Από την άλλη πλευρά, περίπου 870 εκτοπισμένοι ανήκαν στην Ειδική Ομάδα κρατούμενων (Sonderkommando ή SK), χωρισμένοι σε οκτώ υποομάδες, δυο ανά εγκατάσταση θανάτωσης στη Ζώνη του Θανάτου στο Auschwitz II (ή Birkenau)^{1,2}.

Η δυνατότητα τα μέλη της ομάδας να παραμένουν σε καλή φυσική κατάσταση, σε σχέση με τους υπόλοιπους αναλώσιμους σκλάβους και η σχετική ελευθερία που είχαν να συνομιλούν στους κοιτώνες, τους έκαναν ένα εν δυνάμει κέντρο αντίστασης. Ονειρεύονταν τη λύτρωση από το μαρτύριό τους, κυρίως μέσω μιας εξέγερσης που θα διέλυε τη Μηχανή του Θανάτου και θα αποτινάζε από πάνω τους το στίγμα της αναγκαστικής τους συνέργειας (Β' Μέρος). Ο μυστικός αντιστασιακός πυρήνας που σχημάτισαν (με άγνωστο αριθμό μελών) ήταν συνδεδεμένος με το συντονιστικό κέντρο αντίστασης του Auschwitz, το Στρατιωτικό Συμβούλιο Στρατοπέδου (ΣΣΣ), που σχηματίστηκε στις αρχές του 1944 και είχε διασυνδέσεις με αντιστασιακές οργανώσεις εκτός στρατοπέδου^{1,2}. Οι κύριες συνι-

στώσεις του ΣΣΣ ήταν:

α) η εθνικιστική Ένωση Στρατιωτικών Οργανώσεων (ΕΣΟ), που την αποτελούσαν κυρίως αξιωματικοί του Πολωνικού Στρατού και είχε προσβάσεις στις υποδομές του στρατοπέδου και επαφές με την εξόριστη στο Λονδίνο Πολωνική Κυβέρνηση μέσω του Στρατού της Πατρίδας, και

β) η πολυεθνική Ομάδα Αγώνα (Kampfgruppe) του στρατοπέδου υπό τον Josef Cyrankiewisz (πρωθυπουργός της Πολωνίας επί δυο δεκαετίες μεταπολεμικά), στην οποία συμμετείχαν και Εβραίοι, πιθανώς και ο Αλμπέρτο Ερρέρα.

Παρά τις μεγάλες ιδεολογικές / πολιτικές διαφορές στο εσωτερικό του, το ΣΣΣ απέβλεπε κυρίως στην παρακώλυση της λειτουργίας του στρατοπέδου, στην αρωγή και διάσωση των κρατουμένων, στην ανταλλαγή πληροφοριών με τις εκτός στρατοπέδου αντιστασιακές οργανώσεις και την εξόριστη Πολωνική Κυβέρνηση (π.χ. δημοσιοποίηση των ονομάτων των κυριότερων SS εγκληματιών). Επιπλέον, κατά διαστήματα συζητούσε αμυδρά το ενδεχόμενο μιας εξέγερσης κατά προτίμηση σε συνδυασμό με μια επιθετική ενέργεια του Στρατού της Πατρίδας ενάντια στο στρατόπεδο, αν θα κινδύνευαν άμεσα Ρωμαιοκαθολικοί Πολωνοί κρατούμενοι².

Λόγω της μείωσης της ποσότητας του εισερχόμενου στο στρατόπεδο «υλικού προς διαχείριση» μετά τις αρχές Ιουλίου 1944 (φωτογραφία σελ. 30), η διοίκησή του αποφάσισε να περιορίσει τον αριθμό των μελών του SK, απόφαση όμως που διέρρευσε. Ο αντιστασιακός πυρήνας του SK, αντιλαμβανό-

νόμενος τον άμεσο θανάσιμο κίνδυνο, πρότεινε με τον εκπρόσωπό τους στο ΣΣΣ, τον Jaason Kamiński (αρχικάπο στις αρχές του 1944), να εξεγερθεί μόνο το SK.

Το σχέδιο ήταν να επιτεθούν στους φρουρούς μια ημέρα που δεν θα έφτανε κάποια αποστολή, κατά προτίμηση στις 16:00, να κόψουν τα διαδοχικά συρματοπλέγματα και να δραπετεύσουν. Λαμβάνοντας υπόψη τα περιορισμένα μέσα που διέθεταν, τις δυνατότητες της φρουράς, τη γεωμορφολογία των πέριξ περιοχών, και

το γεγονός ότι οι πλέον κοντινές ανταρτικές μονάδες ήταν σε απόσταση σαράντα χιλιομέτρων, εκτιμούσαν ότι περίπου το 1/3 των μελών του SK θα κατάφερνε να δραπετεύσουν, ενώ οι υπόλοιποι θα κατέστρεφαν τους θαλάμους αερίων και θα πέθαναν με αξιοπρέπεια πολεμώντας^{1,2}. Η ηρωική εξέγερση των έγκλειστων στο γκέτο της Βαρσοβίας, που είχε γίνει στις αρχές του 1943, και αργότερα οι εξεγέρσεις των μελών των SK στις βιομηχανίες θανάτου του Sobibor, και Treblinka II, έδειχναν το δρόμο².

Όσο όμως περνούσαν οι μέρες, οι αντιρρήσεις του ΣΣΣ γινόντουσαν πιο έντονες, κυρίως λόγω της αρνητικής στάσης της ΕΣΟ¹, η οποία θεωρούσε ότι μια εξέγερση, ακόμα και τοπική, θα οδηγούσε σε μια άσκοπη γενικευμένη αιματοχυσία διότι:

α) ο διαθέσιμος οπλισμός ήταν ελάχιστος σε σύγκριση με αυτόν της φρουράς,

β) δεν υπήρχαν στην περιοχή αρκετές ανταρτικές δυνάμεις για να βοηθήσουν τους δραπετές, κυρίως λόγω της εξέγερσης στη Βαρσοβία (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1944) που υποκίνησε η εξόριστη Πολωνική κυβέρνηση, με κύριο σκοπό να αποδυναμωθεί η αριστερή Πολωνική Εθνική Επιτροπή Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) που είχε συγκροτηθεί στο ελευθερωμένο ανατολικό τμήμα της χώρας,

γ) ήθελε να διατηρήσει άθικτες τις δυνάμεις της για να λάβει μέρος σε μια πιθανή εμφύλια σύγκρουση για τη νομή της εξουσίας μετά την επικείμενη απελευ-

Λεπτομέρεια φωτογραφίας του Αλμπέρτο Ερρέρα που δείχνει υπαίθρια καύση πτωμάτων πίσω από την εγκατάσταση V σε μικρή απόσταση από τον βόρειο φράχτη (Μέρος Α, Τεύχος 258).

θέρωση του συνόλου της χώρας, και

δ) είχαν ήδη μεταφερθεί στα δυτικά για εργασία πολλοί χριστιανοί κρατούμενοι και θεωρούσε ότι, όπως και στην περίπτωση του στρατοπέδου Majdanek, δεν θα σκότωναν κατά την εκκένωση τους μη Εβραίους κρατούμενους, άρα δεν κινδύνευαν άμεσα οι «καθαροί» Πολωνοί.

Σημειώνεται ότι το στάμπαγμα της ολοκληρωτικής Εβραιοκτονίας σε πολωνικό έδαφος ουδέποτε ήταν ανάμεσα στις προτεραιότητες του Στρατού της Πατρίδας³,

ο δε αντισιμιτισμός ήταν πλατιά διαδομένος σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της χώρας. Παρόμοια ήταν η στάση της Μεγάλης Βρετανίας και των ΗΠΑ, παρά τις σχετικές εκκλήσεις πολλών εβραϊκών οργανώσεων^{4,5}. Για παράδειγμα, αν και από το καλοκαίρι του 1944 αεροπλάνα των ΗΠΑ βομβάρδισαν μερικές φορές γειτονικά εργοστάσια, δεν χάραμιζαν βόμβες για τη Ζώνη του Θανάτου ή για τις σιδηροδρομικές γραμμές.

Τα μέλη του SK που ήταν απομονωμένα στη Ζώνη του Θανάτου στο Birkenau, θεωρούσαν ότι έπρεπε να δράσουν άμεσα, γιατί λόγω της επικείμενης εκκένωσης του στρατοπέδου, θα τους σκότωναν όλους ως αυτόπτες μάρτυρες της γενοκτονίας. «Δεν είχαμε κάτι να χάσουμε, έτσι και αλλιώς», δήλωσε αργότερα χαρακτηριστικά ο Δανιήλ Μπεναχμίας από την Θεσσαλονίκη⁶. Ως εκ τούτου, τα μέλη του SK με τη βοήθεια κυρίως μελών της Kampfgruppe συγκέντρωσαν και έκρυψαν αιχμηρά αντικείμενα, μπουκάλια με βενζίνη, καθώς και εκρηκτικές ύλες που προμηθεύτηκαν από το εργοστάσιο πυρομαχικών Weischel Union Metalwerke της εταιρίας Krupp που γειτνίαζε με το Auschwitz I. Αρχικά τις μετέφεραν σε αυτό σε μικρές ποσότητες, όπου ένας κρατούμενος κατασκεύαζε αυτοσχέδιες χειροβομβίδες που τις μετέφεραν σταδιακά στη Ζώνη του Θανάτου.

Οι εξελίξεις επέβαλαν πολλές φορές την τροποποίηση του σχεδίου. Για παράδειγμα, αναγκάστη-

Κατασκευή της εγκατάστασης ομαδικών θανατώσεων IV.

(Auschwitz-Birkenau Museum)

του SK (το Σάββατο ήταν η «αγαπημένη» ημέρα των ναζί για αντισημιτικές δράσεις). Όμως είχε προγραμματιστεί να αρχίσει η εξέγερση το απόγευμα της συγκεκριμένης ημέρας. Προβλεπόταν ότι με φωτιά που θα έβαζαν σε αχυροστρώματα, θα έδιναν το σήμα να ξεκινήσει η εξέγερση και στις εγκα-

καν να αναβάλουν την εξέγερση που είχαν προγραμματίσει για τις 28 Ιουλίου 1944, λόγω της απροειδοποίητης άφιξης μιας αποστολής κρατούμενων από το Majdanek με πολύ ισχυρή συνοδεία φρουρών. Μετά από πέντε ημέρες εκτέλεσαν τον ηγέτη του αντιστασιακού πυρήνα Kamiński, αφήνοντας ένα δυσαναπλήρωτο κενό.

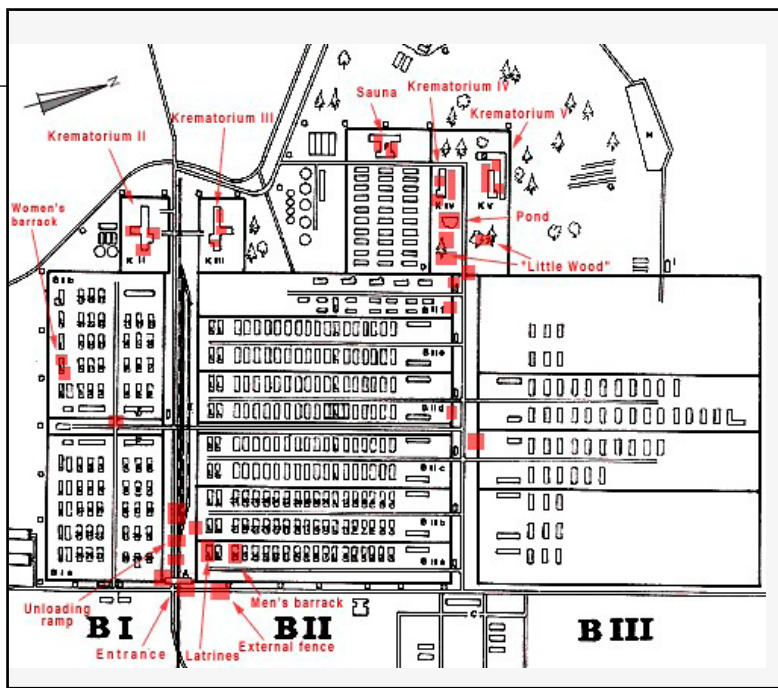
Στις 23 Σεπτεμβρίου οι φύλακες μετακίνησαν με τέχνασμα στο κεντρικό στρατόπεδο (Auschwitz I) περίπου 210 μέλη του SK που ήταν ενταγμένα στην εγκατάσταση V. Τα δηλητηρίασαν στην αίθουσα απολύμανσης της αποθήκης Kanada I μαζί με τους εκεί εργαζόμενους. Ανάμεσά τους ήταν τουλάχιστον πέντε Έλληνες Εβραίοι^{7,8}. Οι σωροί τους μεταφέρθηκαν στο Birkenau και κάηκαν από τους φρουρούς, ενώ τα υπόλοιπα μέλη του SK ήταν κλειδωμένα. Την επόμενη ημέρα αναγνώρισαν τα υπολείμματα κάποιων συντρόφων τους μέσα στους αποτεφρωτήρες. Το συμβάν κοινοποιήθηκε εκτός στρατοπέδου από τον τότε νεαρό γιατρό και ηγετικό μέλος της Kampfgrupp Stanislaw Kłodziński, μαζί με την πληροφορία για επικείμενη εκκαθάριση του στρατοπέδου, πληροφορίες που διαβιβάστηκαν στην εξόριστη Πολωνική κυβέρνηση. Στις 3 Οκτωβρίου 1944 οι «ηγέτες» του SK διατάχθηκαν να ετοιμάσουν μια λίστα με τριακόσια ονόματα «για μεταγωγή»⁸. Ήταν σαφές ότι δεν υπήρχαν άλλα περιθώρια αναβολής της εξέγερσης, αν και η ΕΣΟ παρέμενε αρνητική.

Η εξέγερση

Το Σάββατο 7 Οκτωβρίου 1944, δηλαδή μια εβδομάδα πριν από την αποχώρηση του τελευταίου Γερμανού κατακτητή από την Αθήνα, έγινε η επόμενη διαλογή για θανάτωση μελών

ταστάσεις II και III, που ήταν σε απόσταση μερικών εκατοντάδων μέτρων από τις IV και V (βλ. χάρτη σελ. 32). Την ώρα φαγητού το επιτελείο της εξέγερσης συγκεντρώθηκε για να ρυθμίσει τις λεπτομέρειες. Πάλι τους πρόλαβαν οι εξελίξεις.^{2,7}

Το μεσημέρι, μετά από προσκλητήριο, παρατάχθηκαν στο προαύλιο μεταξύ των εγκαταστάσεων IV και V περίπου 285 κρατούμενοι, ενώ τριάντα παρέμειναν στην εγκατάσταση V. Δυο υπαξιωματικοί διάβασαν τα ονόματα περίπου εκατό κρατούμενων από την Ουγγαρία, και τους απομόνωσαν. Όταν ξεκίνησε η ανάγνωση των υπόλοιπων ονομάτων, κυρίως Πολωνών και Ελλήνων Εβραίων, οι συγκεντρωμένοι προτίμησαν να πεθάνουν πολεμώντας. Επιτέθηκαν στους φρουρούς με ό,τι είχαν διαθέσιμο (πέτρες, σφυριά, αξίνες κ.τ.λ). Αυτοί άρχισαν να πυροβολούν, δίνοντας το σύνθημα να τρέξουν και άλλοι φρουροί στο προαύλιο. Πριν να βγάλουν οι μνημένοι κρατούμενοι από τις κρυσφώνες τις αυτοσχέδιες χειροβομβίδες, ορισμένοι έβαλαν φωτιά σε στρώματα που υπήρχαν στην εγκατάσταση IV, με συνέπεια να καταρρεύσει η στέγη της. Ορισμένοι από τους συγκεντρωμένους κρατούμενους ταμπουρώθηκαν στην εγκατάσταση V, ενώ ο φρουρός από την γειτονική υπερυψωμένη σκοπιά γάζωνε με το πολυβόλο του τους συγκεντρωμένους. Άλλοι προσπάθησαν να δραπετεύσουν από το στρατόπεδο, κάποιοι άλλοι κρύφτηκαν προσωρινά στο εσωτερικό του, όπως στην πελώρια αποθήκη αγαθών που κατασχέθηκαν από τα θύματα *Kanada II*, που ήταν πίσω από την εγκατάσταση IV. Οι εξεγερμένοι στις εγκαταστάσεις IV και V σύντομα ξέμειναν από οπλισμό και αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Η φρουρά εκτέλεσε επί τόπου το 1/3 αυτών που παραδόθηκαν, καθώς και τους

Χάρτης του Auschwitz II (ή Birkenau). Οι εγκαταστάσεις εξόντωσης (Krematorium) II και III διακρίνονται επάνω αριστερά κοντά στο τέλος των σιδηροδρομικών γραμμών, οι δε IV και V επάνω στο κέντρο (remember.org).

εκατό κρατούμενους που είχαν προηγουμένα ξεχωρίσει με συνέπεια από τους κρατούμενους στις εν λόγω εγκαταστάσεις μόνο 44 να μείνουν ζωντανοί.

Ο συναγερμός που σήμανε στο στρατόπεδο, η φωτιά και οι πυροβολισμοί, έδωσαν το έναυσμα να εξεγερθούν οι κρατούμενοι στην εγκατάσταση II. Οι πρώτοι που κινήθηκαν ήταν η εκεί ολιγομελής ομάδα σοβιετικών αιχμαλώτων. Αφόπλισαν και σκότωσαν ένα φρουρό, όμως οι υπόλοιποι φρουροί που ήταν στο κτίριο έφυγαν από αυτό τρέχοντας. Διανεμήθηκε στους κρατούμενους υποτυπώδης οπλισμός και επιχειρήθηκε η εξουδετέρωση των υπόλοιπων φρουρών, ενώ περίπου εκατό επιχειρούσαν να δραπέτευσουν, όπως προέβλεπε το σχέδιο. Όμως μια μεγάλη ομάδα πάνοπλων φρουρών κινητοποιήθηκε αμέσως. Με εξαίρεση την τετραμελή ιατρική ομάδα, που σώθηκε με παρέμβαση του γιατρού Josef Mengele, όλοι οι άλλοι κρατούμενοι στην εγκατάσταση, σκοτώθηκαν πολεμώντας μέσα ή κοντά στο Birkenau ή κάηκαν από τους διώκτες τους σε μια αχυροκαλύβα, ή εκτελέστηκαν επί τόπου.

Αντίθετα, οι κρατούμενοι στην εγκατάσταση III, όπου υπήρχαν και πολλοί Έλληνες, δεν εξεγέρθηκαν, ευθυγραμμίστηκαν με την απόφαση του ΣΣΣ. «Απαλλάχθηκαν» από τον αποθηκευμένο «οπλισμό» και προσποιήθηκαν τους ανήξερους. Την επόμενη ημέρα, ορισμένοι κλήθηκαν να κάψουν τα πτώματα των συντρόφων τους. Το βράδυ 8 προς 9 Οκτωβρίου 1944 ορισμένοι από τους κρατούμενους στην

εγκατάσταση III επιχειρήσαν ανεπιτυχώς να την ανατινάξουν.

Ο απολογισμός της εξέγερσης

Στις 19:15 της 7^{ης} Οκτωβρίου 1944 σήμα της διοίκησης του στρατοπέδου προς τις γειτονικές αστυνομικές μονάδες ενημέρωνε: «Εξέγερση μεγάλου αριθμού μελών του SK. Εκτέλεση ορισμένων στη διάρκεια εντοπισμού φυγάδων. Μη ανεύρεση τεσσάρων»⁸. Στη διάρκεια της άνισης μάχης που έγινε μέσα και έξω από το στρατόπεδο θεωρείται ότι συνολικά σκοτώθηκαν τρεις άνδρες των SS, τραυματίστηκαν περίπου δώδεκα, και καταστράφηκε μια από τις τέσσερις

εγκαταστάσεις θανάτωσης.

Υπολογίζεται ότι συνολικά σκοτώθηκαν στην ηρωική, αλλά ανοργάνωτη στην πράξη, μάχη 451 μέλη του SK^{9,10}, από τους οποίους πολλοί πολεμώντας. Στις 10 Οκτωβρίου είχαν μείνει ζωντανοί μόνο 198, από τους οποίους περίπου τα ¾ ήταν Πολωνοί Εβραίοι. Μετά από φρικτά βασανιστήρια εκτελέστηκαν στις 23 Οκτωβρίου επιπλέον 14 μέλη του SK. Παρόμοια τύχη είχαν στις 6 Ιανουαρίου του 1945 τέσσερις από τις κρατούμενες που προμήθευσαν τις εκρηκτικές ύλες στους SK¹¹. Ως προς το ποιος έδωσε το σύνθημα της εξέγερσης στις 7 Οκτωβρίου 1944, και πώς ακριβώς έγινε, υπάρχουν διάφορες εκδοχές, γεγονός που δεν αλλάζει τη σημασία της εξέγερσης.

Στις 25 Νοεμβρίου 1944 ο διοικητής των SS Heinrich Himmler διέταξε την καταστροφή της Ζώνης του Θανάτου. Την επόμενη ημέρα άνδρες των SS θανάτωσαν μια ακόμα ομάδα μελών του SK. Λίγο πριν από την εκκένωση του στρατοπέδου, τα 110 επιζώντα μέλη του αναμίχθηκαν με τους υπόλοιπους κρατούμενους. Κατά τις Πορείες Θανάτου τουλάχιστον εννιά πρώην μέλη του δραπέτευσαν. Από τους υπόλοιπους, δεκαπέντε δεν πρόλαβαν την πτώση του 3^{ου} Ράιχ. Σχεδόν όλα τα μέλη του SK που διασώθηκαν έκρυσαν για πολλά χρόνια την ιδιότητά τους στο στρατόπεδο.

Από τους 53 Έλληνες εβραϊκού θρησκευματος, για τους οποίους ως το 2018 είχε επιβεβαιωθεί ότι

Τα μέλη της οικογένειας Γκανή από την Πρέβεζα, που σκοτώθηκαν κατά την εξέγερση: Ιωσήφ ή Πέπος (18 ετών), Αλμπέρτος (28 ετών), Μωρίς (31 ετών). (Holocaust Encyclopedia)

ανήκαν στα μέσα Μαΐου του 1944 στο SK του στρατοπέδου, επτά δεν ζούσαν όταν έγινε η εξέγερση⁷. Αν και δεν είναι γνωστό πόσοι ακριβώς σκοτώθηκαν πολεμώντας, τουλάχιστον δεκατέσσερις Έλληνες έχασαν τη ζωή τους εκείνη την ημέρα. Από τους υπόλοιπους, ορισμένοι δεν πρόλαβαν την πτώση του 3^{ου} Ράιχ, ανάμεσά τους ο λοχαγός Ιωσήφ Βαρούχ ή Μπαρούχ από την Κέρκυρα. Σύμφωνα με τον μελετητή της ιστορίας του SK Andreas Kilian, τελικά επέζησαν μόνο δεκαέξι (ποσοστό 30%), που τότε ήταν ηλικίας 20 ως 37 ετών, οι εξής: Μωρίς Βενέτσια, Σλόμο Βενέτσια, Σλόμο (Μάκης) Γιοχανάν, Ιακώβ Γκαμπάι, Ντάριο Γκαμπάι, Ιωσήφ Ζακάρ, Λέων Κοέν, ο Πέπο Κόλιας, Δαβίδ Λέα, Μωρίς Λεβή, Μωσής Μιζραχή, Δανιήλ Μπεναχμίας, Μαρσέλ Νατζαρή, Πίλο Αρών, Σαούλ Χαζάν, και κάποιος Σάββας από τα Γιάννενα, ο οποίος μετά την απελευθέρωση παρέμεινε στη Γερμανία¹⁹ (μόνο ο Λέα και ο Πίλο δεν ήταν συνταξιδιώτες του Ερρέρα στην 20^η αποστολή), ενώ αγνοείται η τύχη άλλων δέκα⁷.

Συμπερασματικά, μετά από μακρόχρονη προετοιμασία και πολλές αναβολές εξεγέρθηκαν τα γρανάζια της αδηφάγας Μηχανής του Θανάτου που έπρεπε συνεχώς να την ταΐζουν. Ήταν κυρίως Γάλλοι, Έλληνες, Πολωνοί, Ούγγροι, Σοβιετικοί και Τσέχοι. Επέλεξαν να την καταστρέψουν και να πεθάνουν με αξιοπρέπεια. Απέδειξαν ότι δεν ήταν δειλοί και ότι οι δήμιοι δεν κατάφεραν να τους αφαιρέσουν το ανθρωπινό στοιχείο. Παρά τις διαφοροποιήσεις στις αφηγήσεις ως προς τις λεπτομέρειες, η εξέγερσή τους ήταν η κορυφαία αντιστασιακή δράση στο κέντρο της επίγειας κόλασης. Παρακώλυσε τη λειτουργία της πιο επιστημονικά και τεχνολογικά εξελιγμένης βιομηχανίας θανάτου στον κόσμο και έδωσε ελπίδα και θάρρος σε όλους τους σκλάβους. Η ηρωική τους εξέγερση είχε μεγάλη πολιτική και ηθική σημασία. Συνέβαλε στη μερική επούλωση του τραύματος των λίγων SK που επέζησαν και στην μεταπολεμική κοινωνική τους ένταξη σε χώρες, που

για πολλούς ήταν διαφορετικές από αυτές που ζούσαν προπολεμικά, ελπίζοντας ότι εκεί δεν θα ήταν γνωστή η αναγκαστική συμμετοχή τους στο SK. Η απορρόφηση, και η αφομοίωσή τους στις νέες πατρίδες τους, κυρίως στο Ισραήλ¹², ήταν πολύ πιο βασιανιστική από ό,τι για τους υπόλοιπους πρώην κρατούμενους στο Birkenau.

Αναφορές:

1. Kilian Andreas: *Οι προετοιμασίες της αρχικής εξέγερσης – Το αρχικό σχέδιο* στο βιβλίο *Άουσβιτς Έλληνες Εβραίοι Αριθμός Μελλοθανάτου* (επιμέλεια Γ. Πηλιχός), σελ. 1043-1088, ΕΛΤΑ, Αθήνα, 2017
2. Maher V. Thomas: *Threat, resistance, and collective action: the cases of Sobibor, Treblinka, and Auschwitz*, *American Sociology Review* 75: 252-272 (2010)
3. Zimmermann Joshua: *The Polish underground Home Army (AK) and the Jews: what postwar Jewish testimonies and wartime documents reveal*, *East European Politics Societies and Cultures* 34: 194-200 (2020)
4. David D. Wyman: *The abandonment of the Jews and the Holocaust 1941-1945*, Pantheon Books, New York, 1984
5. Cecilia Felicia Stockholm Banke, Andres Jerichow: *Civil Society and the Holocaust: International perspectives on resistance and rescue*, Humanity Action Press, New York, 2013
6. Nicholas Chare, Williams Dominic: *The Auschwitz Sonderkommando: Testimonies, histories, representations*, Palgrave MacMillan, 2019
7. Kilian Andreas: *Ο Μαρσέλ Νατζαρή στο Ζόντερκομάντο του Άουσβιτς-Μπιρκενάου και Κατάλογος Ελλήνων Εβραίων στο Νατζαρή Μαρσέλ: Χειρόγραφα 1944-1947, Από τη Θεσσαλονίκη στο Ζόντερκομάντο του Άουσβιτς*, σελ. 161-207, και 215-220, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018
8. Γιώργος Πηλιχός: *Άουσβιτς Έλληνες Εβραίοι Αριθμός Μελλοθανάτου*, ΕΛΤΑ, Αθήνα, 2017
9. Greif Gideon, Kilian Andreas: *Sonderkommando, Jewish*, *Encyclopaedia Judaica*, 2nd edition, 19: 11-13, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007
10. Λέων Κοέν: *Από την Ελλάδα στο Μπίρκεναου: Η εξέγερση των εργατών στα κρεματόρια*, Κουαναυγή, Αθήνα, 2017 (πρώτη έκδοση στα Αγγλικά το 1996)
11. Harran Ronnen: *The Jewish women at the Union Factory, Auschwitz 1944: resistance, courage and tragedy*, *Dapim: Studies of the Holocaust* 31: 45-67 (2017)
12. Solomon Zahava: *From denial to recognition: Attitudes toward Holocaust survivors from World War II to the present*, *Journal of Traumatic Stress* 8: 215-228 (1995)

* Ο **Τζων Καλεφ-Εζρά** είναι ομότιμος καθηγητής Ιατρικής Φυσικής στο Τμήμα Ιατρικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

* Ο **Διονύσης Γ. Δρόσος** είναι ομότιμος καθηγητής Ηθικής Φιλοσοφίας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ο «μικρός γραμματικός»:

Αγορές οικοπέδων για τη δημιουργία του εβραϊκού νεκροταφείου Θεσσαλονίκης κατά τον 17^ο αιώνα

Του ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

«**Ο** Ίωσήφ Νεχαμά διὰ τῶν μελετῶν του με- γάλως προήγαγε τὰς περὶ Θεσσαλονίκης ἐρεῦνας καὶ δικαίως θεωρεῖται διαπρε- πέστατος σκαπανεὺς τῆς μακραίωνος ἱστορίας της», ἔγραφε ὁ μακαριστὸς Χαράλαμπος Παπαστάθης στὴν νεκρολογία τοῦ Γιοσέφ Νεχαμά (1880-1971) πρὶν ἀπὸ μισὸ αἰῶνα.¹ Δυστυχῶς, οἱ ἐκδόσεις τῶν ἐρ- γῶν τοῦ Νεχαμά δεν στεροῦνται λαθῶν. Ἡ πείρα μας λέει ὅτι γιὰ νὰ δημοσιευτεῖ μίᾳ μελέτῃ δεν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ικανοποιητικὴ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Πρόσθετη ἀναγκαῖα προϋπόθεση εἶναι ἡ εξασφάλιση ἀποτελεσματικῶν ἐλέγχου τοῦ κειμένου ἀπὸ πεπει- ραμένο ἐπιμελητὴ. Πολλές φορές, οἱ ἐκδότες (εὐκαι- ριακοὶ ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ επαγγελματίες) θεωροῦν ὅτι ἀρκεῖ ὁ συγγραφέας νὰ διαβάσει τὸ τυπογραφικὸ δοκίμιο, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι μεγάλο λάθος καὶ συνήθως υποκρύπτει κακῶς ἐννοούμενη ἀντίληψη οἰκονομί- ας. Κανεὶς συγγραφέας δεν μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ τὰ δικά του λάθη, παρὰ μόνον μετὰ τὴν παρέλευση χρο- νικοῦ διαστήματος τόσο μεγάλου, ὥστε νὰ ξεχάσει τι ἔχει γράψει. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ χρονικὴ παρεμβολὴ εἶναι σπάνια στὴν ἐποχὴ μας.

Στὴν ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἐργου τοῦ Γιοσέφ Νεχαμά «Ἱστορία τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Σαλονίκης», τ. 2, σελ. 1.274, ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «... **To Beer Lahai Rohi (Το φρέαρ ὅπου συνάντησα τὴ ζωὴ),** συλλο- γὴ παραλλαγῶν, (...) περιλαμβάνει ἐργα διαφορετι- κῶν ἐποχῶν τοῦ Ἰσαάκ Μασαράν, ὁ ὁποῖος πέθανε τὸ **1669**, καὶ τοῦ Ἰσαάκ Εσκαλονή».² (Ὁ τονισμὸς τῶν λέ- ξων δικός μου).

Στὴ σελ. 1.264 τοῦ ἴδιου ἐργου, ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «... ἐνσωματώνονται σὲ ἓνα τόμο ὑπὸ τὸν τίτλο **Beer Lahai Rohi (Ἡ πηγὴ ζωῆς που εἶδα),** με ἀνάλο-

γα κείμενα ἄλλων τριῶν συγγραφέων, τοῦ Γιοσέφ Κό- βο (ἀπεβίωσε τὸ 1727), τοῦ Ἰσαάκ Εσκαλονή (1736) καὶ τοῦ Ἰσαάκ Μασαράν (**1699**)». (Ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων δικός μου).

Ἔτσι, μέσα σὲ δέκα σελίδες, ὁ μὲν τίτλος τοῦ ἐρ- γου³ διαφοροποιεῖται, ἐνῶ δίδονται δύο διαφορετι- κές χρονολογίες θανάτου τοῦ Ἰσαάκ Μασαράν, 1669 καὶ 1699.⁴

Ας ἐρθοῦμε τώρα στὴν οὐσία. Πότε πέθα- νε ὁ σχεδὸν ἀγνωστος αὐτὸς συγγραφέ- ας;⁵ Μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε σίγουρα τὸ 1669, χάρις σὲ ἓνα ἐγγράφο τοῦ Ἱεροδικείου Θεσ- σαλονίκης, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται τὸ 1696/97 (ἔτος Εγίρας 1108) καὶ ἀναφέρεται στὴν πώληση ἐνὸς «ἀμπελότοπου». Πωλητὴς ἦταν κάποιος μουσουλ- μάνος Θεσσαλονικεὺς καὶ ἀγοραστὴς «οἱ Ἰσραηλί- τες Γιακόβ Ἀμποάβ, Ἰσαάκ Ρόιμπελ, Ἰσαάκ Μισιρλὴ καὶ **Ἰσαάκ Μασαράν, που εἶναι γνωστὸς ὡς μικρὸς γραμματικὸς. Οἱ παραπάνω εἶναι πληρεξούσιοι με ἱεροδικαστικὸ χοτζέτι γιὰ νὰ ἐποπτεύουν τὶς υποθέσεις τοῦ ταϊφά⁶ τῶν Ἰσραηλιτῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης**».⁷ (Ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων δι-

1 *Μακεδονικά*, τ. 13, 1973, 493-494.

2 Γιοσέφ Νεχαμά, *Ἱστορία τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Σαλονίκης*, μετά- φραση ἀπὸ τὰ γαλλικά: Τομέας Μετάφρασης τοῦ Τμήματος Γαλλικῆς τοῦ ΑΠΘ, Βιβλίο Δεύτερο, ἐκδόση Ἰσραηλιτικῆς Κοι- νότητας Θεσσαλονίκης-University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.

3 Το ἐργὸ δεν ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Εβραϊκοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, οὔτε ἀναφέρεται στὸν κατάλογο τῶν λεηλα- τημένων στὴν περίοδο 1941-44 βιβλίων που συνέταξε ἡ Ἰσρα- ηλιτικὴ Κοινότητα Θεσσαλονίκης στις 2.1.1966. (Εὐχαριστῶ τὴν υπεύθυνη τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς ΙΚΘ, Ἀλίκη Ἀρούχ, που ἔθεσε ὑπόψη μου τὸν κατάλογο).

4 Ἡ διαφορὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ γαλλικὴ ἐκδόση (τόμος 6, σελ. 461 καὶ 472).

5 Στὸν κατάλογο τῶν λεηλατημένων βιβλίων (βλ. ὑπ. 3) ἀνα- φέρεται ὡς συγγραφέας τοῦ ἐργου «Hiddushim» («Σχόλια»), χωρὶς ἔτος ἐκδόσης.

6 Τουρκικὴ λέξη που υποδηλώνει συγκροτημένη ομάδα με ἀνα- γνωριζόμενη ἐμμεσα δικαιοπρακτικὴ ικανότητα καὶ φορολο- γικὴς υποχρεώσεις.

7 Κίρκη Γεωργιάδου-Τσιμίνο (μετάφραση-σχολιασμὸς), «Ὀθω- μανικὴς Πηγὴς Ἐγγράφα ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Μακεδονίας, Τέλη 17ου αἰῶνα», στὸ Χαράλαμπος Παπαστάθης - Ευάγγελος Χεκίμογλου (ἐπιμ.), *Ἡ Ὀθωμανικὴ Περίοδος, τόμος Β1 στὴ σειρὰ Ἱστορία τῆς Ἐπιχειρηματικότητας στὴ Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 312-313. Ἡ ἐρευνα, ἡ συγγραφὴ καὶ

κός μου).

Ο Ισαάκ Μασαράν είναι κατά πάσα πιθανότητα ο λόγιος που αναφέρει ο Νεχαμά, όπως δείχνει η προσωνομία «μικρός γραμματικός». Ήταν εν ζωή το 1696/7, άρα η πιθανότερη χρονολογία θανάτου του ήταν το 1699 και όχι το 1669. Από τους άλλους αναφερόμενους στο ιεροδικαστικό έγγραφο πληρεξουσίου, ο πρώτος και ο τρίτος (προερχόμενος από την Αίγυπτο, όπως δείχνει η προσωνομία του) είναι άγνωστοι στη βιβλιογραφία. Ο δεύτερος, ο Ισαάκ Ρόιμπελ, απαντά σε άλλο ιεροδικαστικό έγγραφο του ίδιου έτους, το οποίο μας δίνει ορισμένες προσωπογραφικές πληροφορίες. Το πατρώνυμό του ήταν Γιακό· η σύζυγός του ονομαζόταν Σάρα και ήταν θυγατέρα κάποιου Σαμουήλ. Κατοικούσαν στη συνοικία Κιουτσούκ Παζάρ (που βρισκόταν νότια από το μοναστήρι της Αγίας Θεοδώρας), όπου η Σάρα κατείχε ένα σπίτι το οποίο πούλησε λίγο μετά την αγορά του «αμπελότοπου».⁸ Η προσωνομία «Ρόιμπελ» δεν είναι αληθοφανής. Η εκδότρια του εγγράφου αντιπροτείνει ορθά «Ροφέλ».⁹

Το εν λόγω έγγραφο έχει όμως σημασία για άλλους λόγους εκτός από τα προσωπογραφικά στοι-

Η έκταση του εβραϊκού νεκροταφείου σε αεροφωτογραφία του 1938 και σε χάρτη του 1943. Διασχίζεται από δύο κύριους δρόμους. Ο βορειότερος οδηγεί στις 40 Εκκλησίες και χαράχθηκε στα ίχνη παλαιότερου. Στο κάτω μέρος η οδός Νοσοκομείων (σήμερα Λαμπράκη), στο τμήμα της μέχρι το Παπάφειο. Το εβραϊκό νεκροταφείο έφτανε μέχρι το ύψος του Στρατιωτικού Νοσοκομείου (πρώην 424). (Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης).

χεία. Πρώτον, διότι μας αποκαλύπτει την παλαιότερη μορφή κοινοτικής εκπροσώπησης των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, και μάλιστα αναγνωρισμένης από τις οθωμανικές αρχές («πληρεξούσιο με ιεροδικαστικό χοτζέτι για να εποπτεύουν τις υποθέ-

η έκδοση της πεντάτομης σειράς χρηματοδοτήθηκε από την Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος.

8 Στο ίδιο, σ. 343.

9 Στο ίδιο, σ. 312.

Η οικοπεδική έκταση που αγόρασε η Ισραηλιτική Κοινότητα το 1911 για την ταφή των θυμάτων της χολέρας. Βρισκόταν στο κάτω αριστερά τμήμα της φωτογραφίας, με όρια το χριστιανικό νεκροταφείο (βουλγαρικό τμήμα) που ξεχωρίζει από τα δέντρα του, και τα λατομεία της Ευαγγελίστριας. Δεν χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο και στη συνέχεια απαλλοτριώθηκε για τη στέγαση των προσφύγων. Σήμερα μεγάλο μέρος του ταυτώνυμου συνοικισμού είναι οικοδομημένο σε αυτό το οικόπεδο. Λήψη 1917. Απόσπασμα από αεροφωτογραφία Γαλλικού Στρατού. (Τέως Αρχείο Χ. Κ. Παπαστάθη).

σεις του ταΐφά των ισραηλιτών κατοίκων της Θεσσαλονίκης»). Πριν από το έγγραφο αυτό γνωρίζαμε ότι είχαν εκλεγεί αντιπροσωπείες εξουσιοδοτημένες με *haskamah*¹⁰ για να επιλύσουν ειδικά ζητήματα, όπως η αποστολή του Γιουδά Κόβο στην Κωνσταντινούπολη, που κατέληξε στον απαγχονισμό του το 1637.¹¹ Δεν γνωρίζαμε όμως γενικούς πληρεξούσιους, η αποστολή των οποίων, όπως θα δούμε, δεν περιοριζόταν σε μία μόνον αγορά.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίον το έγγραφο είναι σπουδαίο έγκειται στη γεωγραφική θέση του κτήματος που αγοράστηκε, δηλαδή «έξω από την πύλη της Καλαμαριάς». Μπορεί το κτήμα να χρησίμευε μέχρι τότε ως αμπελότοπος, αλλά η πιθανότητα να αγοράστηκε για αμπελοκαλλιέργεια είναι μηδενική. Δεν γνωρίζουμε καμία περίπτωση που πολυάν-

θρωπη αστική θρησκευτική κοινότητα να καλλιεργούσε αμπέλια. Στον χώρο «έξω από την πύλη της Καλαμαριάς» απλωνόταν το εβραϊκό νεκροταφείο. Ο «μικρός γραμματικός και οι σύντροφοί του αγόρασαν το αμπέλι όχι για να το καλλιεργήσουν, αλλά για να επεκτείνουν το νεκροταφείο. Σύμφωνα με το ιεροδικαστικό έγγραφο, ο «αμπελότοπος» συνόρευε από μία πλευρά με «μποστάνι τελείας κυριότητας των παραπάνω Ισραηλιτών». Δηλαδή, οι πληρεξούσιοι των εβραίων της Θεσσαλονίκης είχαν αγοράσει με αυτήν την ιδιότητά τους και άλλο κτήμα, που προηγουμένως ήταν λαχανόκηπος· κι αυτό δεν μπορεί να είχε συμβεί πριν από πολύ καιρό, αφού μια πληρεξουσιότητα αναγνωρισμένη από ιεροδικαστικό έγγραφο δεν θα είχε μεγάλη χρονική διάρκεια.

Σε ποιο σημείο «έξω από την πύλη της Καλαμαριάς» βρισκόταν ο επίμαχος τόπος; Γνωρίζουμε ότι είχε προηγηθεί, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, η διανομή μεταξύ χριστιανικής και εβραϊκής κοινότητας του ανατολικού νεκροταφειακού χώρου και ότι η πρώτη έθαβε τους νεκρούς της μπροστά στα τείχη.¹² Εικάζω ότι το φυσικό όριο μεταξύ των δύο νεκροταφείων ήταν ο πρώτος χείμαρρος που περνούσε στα ανατολικά του τείχους, δεδομένου ότι σε έργα που έγιναν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στη σημερινή οδό Εθνικής Αμύνης (βορείως του Συντριβανίου), ανασκάφηκε παλιό χριστιανικό νεκροταφείο.¹³ Άρα,

¹⁰ *Haskamah*= εσωτερικός κανόνας σεφαραδίτικης κοινότητας.

¹¹ Νεχαμά, ό.π., σ. 640 κ.έ. Για το ιστορικό πλαίσιο βλ. Minna Rozen, "The Corvée of Operating the Mines in Siderokapisi and its effects on the Jewish Community of Thessaloniki in the 16th century", *Balkan Studies* 34.1 (1993) 29-47.

¹² Σύμφωνα με ενθύμηση σε χριστιανικό λειτουργικό βιβλίο «... καί έμάλωσαν οί χριστιανοί μέ τούθ[εοκατάρατους] αϊβρέους καί ένίκησαν οί χριστιανοί καί επί[ραν] τόπον πλησίον εις τό τοιχοκάστρον καί θαύ[των] ... έξοδιάστηκαν έπέκινε από τεσσαράκοντα χ[ρυσά]...», Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Ιστορικοί γρίφοι», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον ό Γόρδιος Δεσμός*, Χρήστου Γ. Γουγούση, Θεσσαλονίκη 1915, σ. 79, όπου και η χρονολόγηση της ενθύμησης.

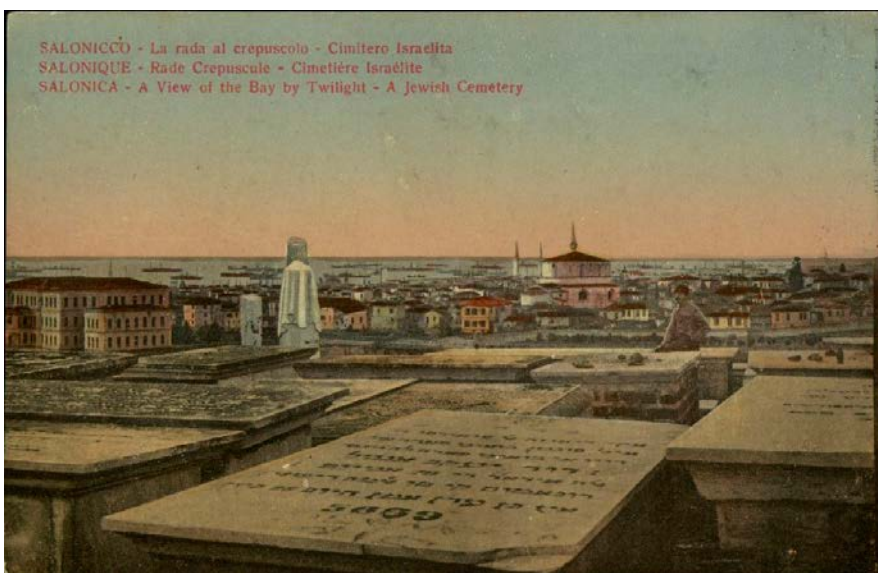
¹³ Ευάγγελος Χεκίμογλου & Αντώνιος Σατραζάνης, «Παλαιότεροι νεκροταφειακοί χώροι της Ελληνορθόδοξου Κοινότητας

ο «αμπελότοπος» βρισκόταν πέρα από τον χείμαρρο (κατά προσέγγιση: πέρα από το κτήριο του Idadiye, δηλαδή το παλαιό της Φιλοσοφικής Σχολής). Σύμφωνα με το έγγραφο, συνόρευε από δύο πλευρές με δημόσιο δρόμο. Ο συνδυασμός των πληροφοριών «έξω από την πύλη της Καλαμαριάς» και «όρια ο δημόσιος δρόμος» μας οδηγεί στην παλαιά οδό Νοσοκομείων (Κονίτσης//Λαμπράκη), η οποία ξεκινούσε από την εν λόγω πύλη και χώριζε το εβραϊκό από το μουσουλμανικό νεκροταφείο. Αφού το εβραϊκό νεκροταφείο εκτεινόταν βόρεια από τον δρόμο αυτόν και αφού τα νέα οικοπέδα βρισκόταν από την πλευρά του δρόμου, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι με τις αγορές των πληρεξουσίων το νεκροταφείο επεκτεινόταν εκ των έσω προς τα έξω, δηλαδή από βορρά προς νότο, και μάλιστα εις βάρος φυτειών (λαχανόκηπος, αμπέλι).

Ο «αμπελότοπος» που αγοράστηκε το 1696/7 είχε έκταση 3,5 στρεμμάτων,¹⁴ ανήκε στις γαίες **πλήρους κυριότητας** (συνεπώς δεν απαγορευόταν η νεκροταφειακή χρήση του)¹⁵ και αγοράστηκε προς «60 κουρούς εσεντί».¹⁶ Προς σύγκριση, το μεγάλο σπίτι στη συνοικία Κιουτσούκ Παζάρ, που πούλησε ο ένας από τους πληρεξουσίου, κόστιζε 70 τέτοια νομίσματα. Στο ερώτημα αν υπήρχε σχέση ανάμεσα στις δύο αγοραπωλησίες, μόνον υπόνοιες χωρούν.

Είναι ευνόητο ότι τα οικοπέδα που αγοράστη-

Το Εβραϊκό Νεκροταφείο Θεσσαλονίκης σε παλαιά καρτ ποστάλ.

καν από τους εκπροσώπους του «ταϊφά» των εβραίων τον 17^ο αιώνα, αν και ήταν ιδιοκτησίες **πλήρους κυριότητας** (σε αντιδιαστολή με τη γη που είχε αφιερωθεί από το οθωμανικό δημόσιο για τις κοινές ανάγκες των κατοίκων),¹⁷ δεν έχουν σχέση με εκείνα που αγόρασε η νεότερη Ισραηλιτική Κοινότητα από το 1873 ως το 1916, και πάλι για να επεκτείνει το νεκροταφείο,¹⁸ και συνεπώς δεν συμπεριλήφθηκαν στην αποζημίωση του Νόμου 3943/2011.

Η μετάφραση μεγαλύτερου αριθμού οθωμανικών εγγράφων από τα σωζόμενα του 17^{ου} αιώνα -εγχείρημα σχετικά δαπανηρό, αλλά χρησιμότερο και λιγότερο δαπανηρό από πολλά άλλα- θα αναδεικνυε ποικίλες πτυχές της δημιουργίας και της εξέλιξης του παλιού εβραϊκού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης, καθώς και της ιστορίας των κοινοτήτων της.

* Ο Δρ Ευάγγελος Χεκίμογλου είναι σύμβουλος του Ινστιτούτου Συνδέσμου Βιομηχανιών Ελλάδας, Διατέλεσε επιμελητής του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, διευθυντής του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης, γενικός διευθυντής της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματικών Βορείου Ελλάδος, διευθυντής της Αγιορειτικής Φωτοθήκης και διευθυντής του Πολιτιστικού Κέντρου Βορ. Ελλάδος της Εθνικής Τραπέζης.

Θεσσαλονίκης», *Χριστιανική Θεσσαλονίκη: ταφές και κοιμητήρια*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, σ. 91-126.

14 Τριάμισι οθωμανικά στρέμματα ισοδυναμούν με 5.000 τετραγωνικά μέτρα.

15 Αντιθέτως απαγορευόταν η χρήση για νεκροταφείο αν ήταν «δημόσια» γαία εξουσιαζόμενη με ταπί.

16 Πρόκειται για νόμισμα ολλανδικής κοπής, που κυκλοφορούσε ευρύτατα την εποχή εκείνη στην οθωμανική επικράτεια και έγινε δημοφιλές μετά την εξαφάνιση από την οθωμανική αγορά του «ρεάλ κουρούς», ισπανικής κοπής (ρεάλι). Η αξία ενός εσεντί κουρούς (γρόσι) ήταν 68 άσπρα. Haim Gerber, «The Monetary System of the Ottoman Empire», *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 25, No. 3 (1982), σ. 309. Havna Selçuk, «The Application of Jizya Tax into the Sanjak of Kayseri and Jizya Berati Dated to the Year 1699», *History Studies*, Vol. 2/2 2010, σ. 87.

17 Ευάγγελος Χεκίμογλου, «Τὸ ἀποδομηθὲν ἰσραηλιτικὸν νεκροταφείον τῆς Θεσσαλονίκης ἐξ ἀπόψεως ἐμπραγμάτου δικαίου». (Επαινος Ακαδημίας Αθηνών 2016)· evangelhoshekimoglou.academia.edu/research

18 Ευάγγελος Χεκίμογλου, «Η ακίνητη περιουσία της ισραηλιτικής κοινότητας Θεσσαλονίκης έως το 1941. Πηγές, σύνθεση και ιδιαιτερότητες», *Θεσσαλονίκη* [Επετηρίδα ΚΙΘ] τόμος 10, σ. 310-311.

Πορτραίτο Σεμτώβ Σαμουήλ.
Αρχείο Οικογένειας Σαμουήλ.

Το Αρχείο του Σεμτώβ Σαμουήλ: Ένα αδημοσίευτο μέχρι σήμερα αρχείο για τις συναγωγές της Ελλάδος

Του ΗΛΙΑ Β. ΜΕΣΣΙΝΑ

Στις 25 Μαΐου 2023 πραγματοποιήθηκε παρουσίαση του νέου βιβλίου «ΤΟ ΣΥΝΑΓΩΓΙ» (εκδόσεις Ινφογνώμων, 2023) στην Αθήνα. Στην εκδήλωση αυτή ο υπογράφων-συγγραφέας ανακοίνωσε για πρώτη φορά στο ευρύ κοινό την έρευνά του πάνω στο αρχείο Σαμουήλ. Ανέφερε μεταξύ άλλων:

«Εδώ και 30 χρόνια που ασχολούμαι με την έρευνα, αποτύπωση και τεκμηρίωση των συναγωγών στην Ελλάδα, το ερώτημά μου ήταν πάντα: 'Κανείς δεν έκανε ποτέ μια αποτύπωση των συναγωγών πριν τη δική μου;' Από το 1993 που ξεκίνησα έρευνα πάνω στο θέμα αυτό, η απάντηση που έλαβα από τον πρώην διευθυντή του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος Νίκο Σταυρουλάκη και από καθηγητές όπως ο Νίκος Μουτσόπουλος και ο Γιώργος Σαρηγιάννης, ήταν αρνητική.

Φέτος τον Μάιο, ο Αλέξανδρος Βεντούρας από την Αθήνα, που έχει κάνει σημαντική έρευνα πάνω στην ιστορία των Εβραίων της Ελλάδος, μου αποκάλυψε το αρχείο του θείου του Σεμτώβ Σαμουήλ».

Το αρχείο του Σεμτώβ Σαμουήλ βρέθηκε τυχαία από τον Βεντούρα το 2019, δέκα χρόνια μετά τον θάνατο του Σαμουήλ, στο γραφείο του στο Βόλο. Βρέθηκε σε έναν φάκελο με τίτλο «Συναγωγές», που περιείχε 38 σχέδια με σκαριφήματα και σημειώσεις αποτυπώσεων σε ριζόχαρτο και λευκό χαρτί σχεδίου. Ένας δεύτερος φάκελος, βρέθηκε σε ένα συρτάρι και περιείχε 55 ασπρόμαυρες φωτογραφίες εσωτερικών και εξωτερικών λήψεων από συναγωγές σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας. Σε μια ντουλάπα στην οικία Σαμουήλ στο Βόλο, βρέθηκαν επίσης τα προσωπικά ημερολόγια-σημειωματάρια (1956-1959) του Σαμουήλ, καθώς και αρχιτεκτονικά σχέδια από την εποχή των σπουδών του στο ΑΠΘ. Επίσης, φάκελοι

με αρχιτεκτονικά έργα που ανάλαβε ο Σαμουήλ, για λογαριασμό της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου και άλλων Κοινοτήτων.

Ανάμεσα στις φοιτητικές εργασίες του Σαμουήλ, που σώζονται στο αρχείο του, είναι και μια εξαιρετικής ποιότητας αρχιτεκτονική αναπαράσταση σε μελάνι του αρχοντικού που ανήκε στον προύχοντα και πρώτο βουλευτή της Βέροιας στο ελληνικό κοινοβούλιο Αναστάσιο Σιορμανωλάκη (1852-1924) και το οποίο κατεδαφίστηκε το 1960-2.

Στη συνέχεια, στο πατάρι της οικίας Σαμουήλ στο Golders Green στο Λονδίνο, βρέθηκε από τη χήρα του Σαμουήλ, Μαίρη, μέρος του (αχρονολόγητου) αρχείου αρνητικών φωτογραφικών (βρέθηκαν τρία από τα τουλάχιστον πέντε τετράδια). Ανάμεσα στα εκατοντάδες αρνητικά, βρέθηκαν δεκάδες ασπρόμαυρες φωτογραφίες εσωτερικών και εξωτερικών λήψεων των συναγωγών της Αθήνας, του Βόλου, της Αλεξανδρούπολης, της Βέροιας, του Διδυμοτείχου, της Κομοτηνής, της Πάτρας, των Τρικάλων, της Δράμας, της Καβάλας, της Κέρκυρας, κ.ά. Ανάμεσα στα αρνητικά αυτά, βρέθηκαν φωτογραφίες – ελαφρά κουνημένες και αχρονολόγητες – των τελικών σχεδίων κατόψεων των συναγωγών με μελάνι, βασισμένων στις αποτυπώσεις που προηγήθηκαν. Τα πρωτότυπα σχέδια δεν βρέθηκαν στο αρχείο Σαμουήλ.

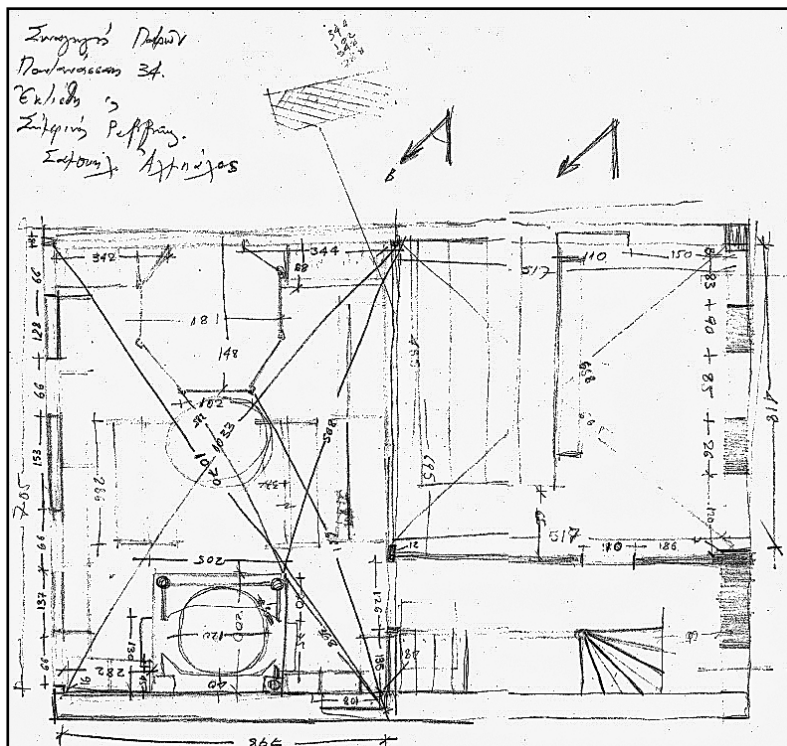
Πέρα από το αρχείο που αφορά στις συναγωγές της Ελλάδος, το προσωπικό και επαγγελματικό αρχείο του Σαμουήλ είναι τεράστιο και άριστα οργανωμένο και επιμελώς ταξινομημένο και αριθμημένο. Περιλαμβάνει δε δεκάδες σχέδιά του, που αναπαριστούν φανταστικά τοπία που κοσμούνται από μορφές ανθρώπων και αρχιτεκτονικά στοιχεία, κτήρια και μέρη κτηρίων καθώς και μέρη μουσικών οργάνων – κυρίως

βιολιού – και ξύλινων πλοίων. Τα σχέδια αυτά επιδεικνύουν ένα εξαιρετικό ταλέντο ιδιαίτερα στο προοπτικό, στο σχέδιο με το πένακι και μεγάλη φαντασία και δεξιοτεχνία στη σύνθεση και διαχείριση σύνθετων και αλληγορικών θεμάτων.ⁱⁱ Τα έργα του συμμετείχαν σε εκθέσεις και είχε βραβευτεί.

Ποιός ήταν ο Σεμτώβ Σαμουήλ;

Ο Σεμτώβ (Βούλης ή Σαμ) Σαμουήλ (1939-2009) γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Βόλο. Γιος του Ιωσήφ Σαμουήλ (1901-1984) από τα Τρίκαλα και της Ραχήλ Ναχμία (1908-1993) από το Βόλο. Οι γονείς του παντρεύτηκαν τον Σεπτέμβριο 1936. Έμεναν στο Βόλο, στην οδό Μαγνήτων και Κουταρέλια. Είχαν δύο παιδιά. Τη Λέα (Λούση), που γεννήθηκε το 1937, και τον Σεμτώβ (Βούλη) που γεννήθηκε δύο χρόνια αργότερα. Η οικογενειακή επιχείρηση ήταν πώληση υφασμάτων με το μέτρο. Το φθινόπωρο του 1940 το σπίτι βομβαρδίστηκε και η οικογένεια μετακόμισε σε μονοκατοικία επί της οδού Σταθά στο Βόλο. Στη συνέχεια η οικογένεια έφυγε με καΐκι και οδικά για την Αθήνα. Εκεί κρύφτηκε στην Κατοχή, στη Νέα Ελβετία, στην οδό Ωκεανίδων 4 στην Καλλιθέα και τέλος στο πλυσταριό της ταρατσας νεοκλασικού κτηρίου στην οδό Ακαδημίας 20, με πλαστές ταυτότητες, ως Δημήτριος και Μαρία Μανουσοπούλου, πυρόπληκτοι από τη Θεσσαλία. Μεταπολεμικά, το 1945, η οικογένεια επέστρεψε στο Βόλο. Πήρε πίσω όλα τα περιουσιακά της στοιχεία τα οποία είχαν εμπιστευθεί σε έμπιστα φιλικά πρόσωπα.

Ο Σεμτώβ Σαμουήλ τελείωσε το γυμνάσιο το 1956. Σπούδασε αρχιτεκτονική στο ΑΠΘ από το 1957 μέχρι το 1962 την πρώτη χρονιά που λειτουργήσε το Πολυτεχνείο. Οι συμφοιτητές του τον θυμούνται με αγάπη ως επιμελή, συνεπή, συστηματικό και ικανό αρχιτέκτονα. Το 1963 μέχρι το 1965 υπηρέτησε στο Πεζικό με τον βαθμό του λοχία, στις διαβιάσεις με ειδικότητα Γραφέα Κέντρου Επικοινωνιών. Το 1965 διορίστηκε βοηθός στο σπουδαστήριο Πολεοδομίας της Αρχιτεκτονικής του ΑΠΘ, υπό τον καθηγητή πολεοδομίας

Αποτύπωση της συναγωγής στην Πάτρα. Σεμτώβ Σαμουήλ Αρχιτέκτων-Μηχανικός, Αρχείο της Οικογένειας του Σ. Σαμουήλ. Ιστορικό και Αρχιτεκτονικό Αρχείο Η. Μεσσίνα.

ας Θαλή Αργυρόπουλο. Για δύο χρόνια συνεργάστηκε με τους συμφοιτητές του Απόστολο Παπαγιαννόπουλοⁱⁱⁱ, Χριστόδουλο Διαβάτη και Σωτήρη Παπαθεοδώρου κυρίως σε αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς με έδρα στην οδό Ερμού στη Θεσσαλονίκη. Παρέμεινε ως επιμελητής της Έδρας Πολεοδομίας της Αρχιτεκτονικής Σχολής μέχρι το 1969.

Τον Αύγουστο του 1969 έφυγε για σπουδές στο Λονδίνο, με τη μέλλουσα σύζυγό του Μαίρη, το γένος Φλιώνη, από το Τσοτύλι Κοζάνης, με την οποία γνωρίστηκαν στο εργαστήριο του ΑΠΘ. Παντρεύτηκαν στο Δημαρχείο του Λονδίνου και στη συνέχεια απέκτησαν δύο παιδιά, την Ραχήλ (1975-) και τον Ιωσήφ (1977-).

Στο Λόνδινο ο Σαμουήλ σπούδασε στο τμήμα Πολεοδομίας του University College London, ολοκληρώνοντας τις σπουδές του το 1973. Στο Λονδίνο εργάστηκε στη συνέχεια, μεταξύ άλλων, ως πολεοδόμος στο The London Borough of Lambeth (1975 – 1986) και στο Westminster City Council (1987 – 2000). Το 1971 με πρόσκληση του καθηγητή Αργυρόπουλου, σπούδασε για δύο χρόνια στο AA School of Architecture στο Λονδίνο, για πτυχίο AA Grad. Diploma σε Περιβαλλοντική Ποιότητα ενώ παράλληλα δίδαξε ως Lecturer και Studio Master. Το 2000 δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας για δύο χρόνια.

Πότε και γιατί δημιουργήθηκε το αρχείο;

Μέχρι την ‘ανακάλυψη’ του αρχείου, η ύπαρξή του ήταν άγνωστη στην οικογένεια. Φαίνεται ότι ο Σαμουήλ δεν είχε αναφέρει κάτι στη σύζυγό του και στα παιδιά του, ούτε στους συγγενείς του στην Αθήνα. Επίσης, οι συμφοιτητές και φίλοι του από το ΑΠΘ που ρωτήθηκαν, δεν γνώριζαν ούτε είχαν ακούσει κάτι σχετικά. Τέλος, το έργο της αποτύπωσης των συναγωγών δεν αναφέρεται σε κανένα έγγραφο του Σαμουήλ - βιογραφικό, πίνακα έργων, κ.α. - έτσι δεν έχουμε ακριβή ημερομηνία για το πότε ακριβώς πραγματοποιήθηκε. Εντούτοις, έχουμε κάποιες ενδείξεις ότι οι αποτυπώσεις ξεκίνησαν περίπου το 1959 μέχρι τη στρατιωτική του θητεία (1963) και ενδεχομένως να συνεχίστηκαν μέχρι την αναχώρησή του για το Λονδίνο (1969). Οι ενδείξεις που έχουμε είναι οι εξής:

(α) Η αποτύπωση της παλαιότερης συναγωγής του Βόλου θα πραγματοποιήθηκε το 1959, δηλαδή, πριν κατεδαφιστεί το κατεστραμμένο από τον σεισμό κτήριο και περίπου ένα χρόνο πριν την ανέγερση της νέας συναγωγής (εγκαινιάστηκε τον Σεπτέμβριο 1960).

(β) Η αποτύπωση και φωτογράφιση της συναγωγής Τρικάλων έγινε πριν την ανέγερση των καταστημάτων στην πρόσοψη (1960-2).

(γ) Η αποτύπωση της συναγωγής της Καβάλας, στην οποία φωτογράφησε τη δερμάτινη τσάντα του, θα πρέπει να έγινε μεταξύ 1965-1969, την εποχή που δούλεψε ως αρχιτέκτονας στη Θεσσαλονίκη. Ένας πρώην συνεταιρός του Σαμουήλ στο τεχνικό γραφείο που είχαν δημιουργήσει από κοινού, θυμόταν τη δερμάτινη τσάντα του.

Άγνωστος παραμένει ο λόγος γιατί το έργο δεν ολοκληρώθηκε καθώς και ο λόγος ή τα κίνητρα του Σαμουήλ να αναλάβει το έργο των αποτυπώσεων παράλληλα με τις άλλες ασχολίες του.

Το πάθος του Σαμουήλ για την παραδοσιακή ελληνική αρχιτεκτονική και τους παραδοσιακούς οικισμούς, αλλά και τα ιστορικά κτήρια, είναι εμφανές στις φοιτητικές και αργότερα επαγγελματικές και καλλιτεχνικές δημιουργίες του Σαμουήλ. Το πάθος του αυτό καλλιεργήθηκε, όπως και στους συμφοιτητές του, κατά τη διάρκεια των σπουδών του και κυρίως στο πλαίσιο των μαθημάτων και εκδρομών αποτυ-

πώσεων με τον καθηγητή Νίκο Μουτσόπουλο.

Συζητώντας με συγγενείς και συμφοιτητές του Σαμουήλ, θα μπορούσαν να διατυπωθούν τρία πιθανά σενάρια που να περιγράφουν τα κίνητρα της πραγματοποίησης των αποτυπώσεων.

Το πρώτο είναι να ήταν μια ασχολία που ξεκίνησε ο ίδιος ο Σαμουήλ, παράλληλα με τις σπουδές του – παραδείγματος χάριν, όπως ταξίδευε για να αποτυπώσει παραδοσιακά αρχοντικά πριν κατεδαφιστούν, ταξίδευε και για να αποτυπώσει συναγωγές. Στη συνέχεια, παράλληλα με τις επαγγελματικές και ακαδημαϊκές του ασχολίες συνέχισε το έργο, από προσωπικό ενδιαφέρον και εμπνευσμένος από τις αποτυπώσεις στα μαθήματα του καθηγητή Μουτσόπουλου.

Το δεύτερο, στα πρότυπα του καθηγητή Μουτσόπουλου και με παρότρυνση κάποιου καθηγητή του, ίσως του καθηγητή Αργυρόπουλου με τον οποίο είχε καλή σχέση, να ανέλαβε αυτές τις αποτυπώσεις με στόχο κάποια μελλοντική δημοσίευση ή διπλωματική ή διδακτορικό (επιστρέφοντας μετά τις σπουδές στο Λονδίνο;). Να αναφερθεί ότι βρέθηκαν στο αρχείο του Σαμουήλ αχρονολόγητα χειρόγραφα, που υποδεικνύουν ότι είχε ξεκινήσει να γράφει για την ιστορία των Εβραίων της Ελλάδος, ενώ με τη βοήθεια συγγενών και φίλων, συνέταξε έναν κατάλογο των υφιστάμενων συναγωγών στην Ελλάδα – για λόγους άγνωστους, δεν συμπεριελάμβανε τις υφιστάμενες συναγωγές της Θεσσαλονίκης. Το χειρόγραφο δεν φαίνεται να προχώρησε ή να ολοκληρώθηκε.

Το τρίτο πιθανό σενάριο, λαμβάνοντας υπόψη την στενή σχέση του Σαμουήλ με τους γονείς του, είναι ότι ο πατέρας του, Ιωσήφ Σαμουήλ, έπαιξε κάποιο ρόλο στις αποτυπώσεις των συναγωγών.

Η εκδοχή αυτή αναφέρεται καθώς ο Ιωσήφ Σαμουήλ γνώριζε καλά τις δυνατότητες του γιου του στις αποτυπώσεις ιστορικών και παραδοσιακών κτηρίων, για τις οποίες θα ενημερωνόταν κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Ως πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου από το 1957 έως το 1975, ο Ιωσήφ Σαμουήλ θα είχε επίγνωση της αναγκαιότητας της μελέτης και τεκμηρίωσης των συναγωγών ανά την Ελλάδα. Όπως και τα παραδοσιακά μνημεία, κινδύνευαν και αυτές να χαθούν λόγω της ανοικοδόμησης των πόλεων και της συρρίκνωσης των εβραϊκών κοινοτήτων εξαιτίας του Ολοκαυτώματος, κατά το οποίο χάθηκε το 87% του εβραϊκού πληθυσμού της

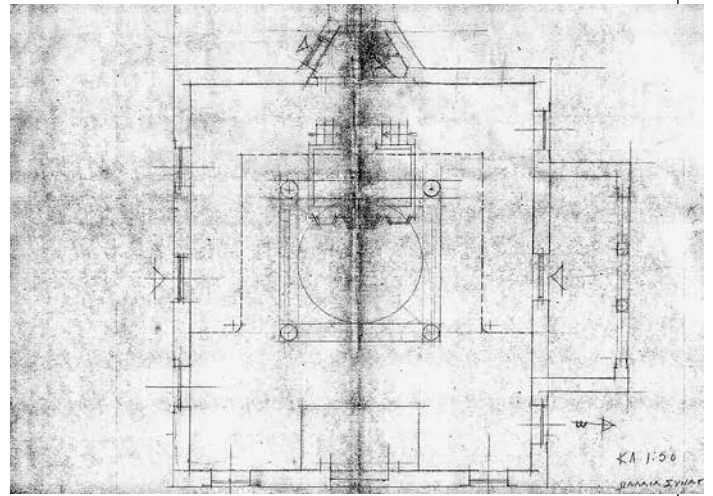
Ελλάδος. Ο Ιωσήφ Σαμουήλ επίσης γνώριζε για την κατάσταση των εβραϊκών κοινοτήτων μετά τον πόλεμο και θα ήταν ενήμερος ότι πολλές μικρές εβραϊκές κοινότητες έσβησαν ή κρίθηκαν ανενεργές από τη δεκαετία του '50 και μετά. Τα δε μνημεία τους είτε γκρεμίστηκαν, είτε πέρασαν σε άλλους ιδιοκτήτες, με αποτέλεσμα να χαθεί η αρχική τους ταυτότητα. Τέλος, έχοντας ζήσει τον καταστροφικό σεισμό του Ιουλίου 1955 στο Βόλο, στον οποίο μεταξύ άλλων καταστράφηκε και η συναγωγή που μόλις είχε επισκευαστεί το 1948, μετά την ανατίναξη της από τους Γερμανούς το 1944, ο Ιωσήφ Σαμουήλ θα αντιλαμβανόταν τη σημασία της τεκμηρίωσης των μνημείων αυτών, που βρίσκονταν σε κίνδυνο να χαθούν για πάντα.

Έτσι, κατά αυτή την εκδοχή και με βάση τα παραπάνω, είναι πιθανόν ο Ιωσήφ Σαμουήλ να ενέπνευσε ή να παρακίνησε τον γιο του Σεμτώβ, ως τον πλέον κατάλληλο, να αναλάβει το έργο των αποτυπώσεων των συναγωγών που κινδύνευαν άμεσα. Ίσως οι αποτυπώσεις να ξεκίνησαν με αφορμή την κατεστραμμένη από τον σεισμό συναγωγή του Βόλου, πριν καταδαφιστεί. Στη συνέχεια, μετά τον Βόλο, να συνεχίστηκαν οι αποτυπώσεις και σε άλλες πόλεις. Κατά αυτή την εκδοχή, είναι πιθανόν ότι ο Ιωσήφ Σαμουήλ ήταν και ο τελικός αποδέκτης των τελικών σχεδίων των αποτυπώσεων, αφού φωτογραφήθηκαν από τον γιο του (βάσει των αρνητικών που βρέθηκαν στο αρχείο Σαμουήλ).

Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία και τις προφορικές μαρτυρίες συγγενών και πρώην συμφοιτητών και συνεργατών, προς το παρόν, κανένα από τα παραπάνω εναλλακτικά σενάρια δεν μπορεί να επαληθευτεί.

Η σημασία του αρχείου Σαμουήλ

Η σημασία του αρχείου είναι τεράστια. Η χρονική στιγμή κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν οι αποτυπώσεις και φωτογραφίες του Σεμτώβ Σαμουήλ είναι συγκλονιστική! Λίγα χρόνια μετά το Ολοκαύτωμα, τα κτήρια αυτά, στις ασπρόμαυρες φωτογραφίες που μας άφησε στο αρχείο του ο Σαμουήλ, εμφανίζονται ακόμη σχεδόν αυτούσια. Με τα πρωτότυπα έπιπλά τους και τις κεντητές κουρτίνες στα παράθυρα. Θα σταθούμε στα πιο σπάνια παραδείγματα.

Αποτύπωση της συναγωγής στο Βόλο. Σεμτώβ Σαμουήλ Αρχιτέκτων-Μηχανικός, Αρχείο της Οικογένειας του Σ. Σαμουήλ. Ιστορικό και Αρχιτεκτονικό Αρχείο Η. Μεσσίνα.

Η συναγωγή του Διδυμοτείχου (1924-1984) στην επίσκεψη του Σαμουήλ είναι σε χρήση από τη «Χριστιανική Εστία». Στο εσωτερικό της υπάρχουν καρέκλες και ξύλινοι πάγκοι, που κατά πάσα πιθανότητα ανήκαν στη συναγωγή. Από παλαιότερες μαρτυρίες στον υπογράφοντα, οι πάγκοι αυτοί ήταν τοποθετημένοι στη συναγωγή κατά μήκος των τοίχων αλλά και στο κέντρο της αίθουσας σε παράλληλες σειρές. Στις φωτογραφίες του αρχείου Σαμουήλ διακρίνεται αμυδρά και το δάπεδο της συναγωγής, που επαληθεύει τη μαρτυρία του Γιώργου Τζίρα και του Δαυίδ Τζιβρέ στον υπογράφοντα, ότι γύρω από τα πολύχρωμα μωσαϊκά πλακάκια στο κέντρο, που σώζονται μέχρι σήμερα, υπήρχε περιμετρικά τους πέτρινο δάπεδο που δεν σώζεται.

Στις ασπρόμαυρες φωτογραφίες της συναγωγής της Αλεξανδρούπολης βλέπουμε για πρώτη φορά την πρωτότυπη μάντρα και πύλη της, τη συναγωγή με κεραμοσκεπή και με τις όψεις όπως ήταν αρχικά, με παραλληλόγραμμα σκαλοπάτια στην κύρια είσοδο - αυτά εμφανίζονται και στο τοπογραφικό του Γ. Αγγελίδη (1979) από το αρχείο του ΚΙΣ, πάνω στο οποίο βασίστηκε η αναπαράσταση της συναγωγής από τον υπογράφοντα. Επίσης, φαίνονται στις όψεις τα εκλεκτιστικά στοιχεία ψευδοπεσών στις γωνίες και διακοσμητικών στο γείσο της στέγης, που χάθηκαν μετά τις επισκευές που έγιναν, όταν αγοράστηκε από τη «Χριστιανική Εστία», προς το τέλος της δεκαετίας του 1960.

Επίσης, στη συναγωγή της Βέροιας. Ενώ στην αποτύπωση του υπογράφοντα με το γραφείο του Πέ-

Φωτογραφίες του εσωτερικού και της όψης της συναγωγής «Μπεθ Ελ» με την εβραϊκή λέσχη δίπλα της που λειτουργήσε ως συναγωγή μεταπολεμικά, στην Καβάλα. Αρχείο της Οικογένειας του Σ. Σαμουήλ.

τρου Κουφόπουλου τον Ιούλιο 1995 τεκμηριώθηκε το ίχνος του παλαιότερου γυναικωνίτη στη δυτική όψη της συναγωγής – το οποίο, δυστυχώς, σβήστηκε από παρεμβάσεις του Δήμου το 1997, στην αποτύπωση του Σαμουήλ υπάρχει και το ακριβές αποτύπωμα του πρώην γυναικωνίτη στην κάτοψη. Ένα σημαντικό στοιχείο για τις φάσεις της συναγωγής, που δεν το γνωρίζαμε μέχρι σήμερα.

Τέλος, βρίσκουμε στο αρχείο αυτό, για πρώτη φορά, αποτύπωση της κάτοψης της παλαιότερης συναγωγής του Βόλου, που κατεδαφίστηκε μετά το σεισμό της 19ης Απριλίου 1955, και κάτοψη της συναγωγής «Μπεθ Ελ» της Κομοτηνής, πριν καταρρεύσει η στέγη της και ο κεντρικός τρούλος του 1914 (περίπου). Καθώς η αποτύπωση του υπογράφοντα βασίστηκε στα εναπομείναντα αρχιτεκτονικά ερείπια επιτόπου, περιλαμβανομένων και των περιμετρικών τοίχων και εσωτερικής κιονοστοιχίας, η αποτύπωση του Σαμουήλ θα επιτρέψει μια ακριβέστερη επαλήθευση της μεταγενέστερης αποτύπωσης του υπογράφοντα. Τέλος, τα τέσσερα σχέδια που ίσως αποτελούν τα σπανιότερα που έχουμε σήμερα, χάρις στο αρχείο του Σαμουήλ, είναι τα εξής:

(α) Η κάτοψη της συναγωγής «Μπεθ Ελ» της Καβάλας (1890-δεκαετία 1970), επίσης

(β) Η κάτοψη της συναγωγής της Πάτρας (1917-1984 - κατεδαφίστηκε μετά που δωρήθηκε στην Ι.Κ. Αθηνών το 1977) και

(γ) Η κάτοψη της ημιτελούς συναγωγής στη Δράμα. Η ανέγερσή της ξεκίνησε το 1939-40 αλλά διακόπηκε εξαιτίας της Κατοχής. Κατεδαφίστηκε στα τέλη του 1970 περίπου. Βρισκόταν δίπλα στο εβραϊκό σχολείο στην οδό Παλαιολόγου και Τροίας. Η

αποτύπωση του Σαμουήλ μας δίνει για πρώτη φορά ακριβή αναφορά για τη συναγωγή αυτή, με κάτοψη και ανάπτυγμα όψεων, όπως ακριβώς ήταν όταν διακόπηκε η ανέγερσή της με τον εκτοπισμό της εβραϊκής κοινότητας.

(δ) Η αποτύπωση και κάτοψη της συναγωγής του Βόλου (1870-1944 και 1948-1955) πριν κατεδαφιστεί για την ανέγερση της νέας συναγωγής (1960).

Το σημαντικό έργο του Σαμουήλ θα ψηφιοποιηθεί και θα παρουσιαστεί σε εκτενέστερη δημοσίευση τους επόμενους μήνες. Ψηφιακά αντίγραφα του αρχείου Σαμουήλ έχουν παραδοθεί στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος και στο αρχείο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου. Με τη συναίνεση της οικογένειας Σαμουήλ, το πρωτότυπο αρχείο Σαμουήλ συνδέθηκε και συμπλήρωσε το αρχείο των συναγωγών της Ελλάδος του Ηλία Μεσσίνα.

Η αποκάλυψη στον υπογράφοντα του αρχείου του αρχιτέκτονα Σεμτώβ Σαμουήλ συμπληρώνει με τρόπο απρόσμενο, αλλά ουσιαστικό, τις αποτυπώσεις των συναγωγών της Ελλάδος από τον υπογράφοντα, δίνοντας στοιχεία άγνωστα μέχρι σήμερα για τα κτήρια αυτά. Το αρχείο αυτό συμβάλλει στο να συμπληρωθούν τα κενά της έρευνας και αποτυπώσεων του υπογράφοντα και να εμπλουτιστεί το πεδίο γενικότερα για περαιτέρω έρευνα. Παρέχοντας στους νέους ερευνητές ένα πλούσιο χρονικό πεδίο 60 ετών έρευνας, αποτύπωσης και φωτογράφισης συναγωγών σε όλη την Ελλάδα. Το αρχείο Σαμουήλ και το αρχείο Ηλία Μεσσίνα, δύο μοναδικά αρχιτεκτονικά αρχεία για τις συναγωγές της Ελλάδος, αποτελούν πλέον συνδυαστικά το μεγαλύτερο και πληρέστερο τεκμήριο που υπήρξε ποτέ.

Φωτογραφίες του εσωτερικού και της ανατολικής όψης της συναγωγής στο Διδυμότειχο. Αρχείο της Οικογένειας του Σ. Σαμουήλ. Ιστορικό και Αρχιτεκτονικό Αρχείο Η. Μεσσίνα.

Αρχεία και Βιβλιογραφία

- Προσωπικό αρχείο και χειρόγραφες σημειώσεις από το αρχείο Ηλία Β. Μεσσίνα για την Ιστορία και Αρχιτεκτονική των συναγωγών της Ελλάδος (1993-σήμερα).
- Προσωπικό αρχείο και χειρόγραφες σημειώσεις του Σεμτώβ Σαμουήλ (1956-1959).
- Εμμανουήλ, Α. 2016. *Γλωσσάρι εβραϊκών όρων και ονομάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδης.
- Κωνσταντίνης, Μ. 2015. *Οι Ισραηλιτικές Κοινότητες της Ελλάδος μετά το Ολοκαύτωμα: Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη, 1945*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μεσσίνας, Η. 2022. *Η συναγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις Ινφογνώμων.
- Μεσσίνας, Η. 1998. *Οι συναγωγές στην Ελλάδα, η αρχιτεκτονική τους και η σχέση τους με τον ιστό της πόλης και την εβραϊκή συνοικία: Συγκριτική μελέτη της ιστορίας και αρχιτεκτονικής των συναγωγών της Βορείου Ελλάδος, η θέση τους στην εβραϊκή συνοικία και η παρουσία τους στον πολεοδομικό ιστό από τον 15ο στον 20ό αιώνα*. Διδακτορική Διατριβή στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας.
- Μεσσίνας, Η. 2023. *Το Συναγώγι*. Αθήνα: Εκδόσεις Ινφογνώμων.
- Χρονικά. 1996. Η Μεταπολεμική κατάσταση των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Ελλάδος – Μέσα από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη και έγγραφα του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος. Αθήνα (142), 27.
- Messinas, E. 2011. *The synagogues of Greece: A study of synagogues in Macedonia and Thrace*. New York: Bloch Publishing Company in association with Bowman Cody Academic Publishing.
- Messinas, E. 2022. *The synagogues of Greece: A study of synagogues in Macedonia and Thrace: With architectural drawings of all synagogues of Greece*. Second Edition. Seattle: Kindle Direct Publishing.
- Stavroulakis, N., DeVinney, T. 1992. *Jewish sites and synagogues of Greece*. Athens: Talos Press.

Αναφορές:

- i. Θα ήθελα με την ευκαιρία αυτή να ευχαριστήσω θερμά τον Αλέξανδρο Βεντούρα και την οικογένεια του Ερρίκου Βεντούρα και της Ραχήλ Σακκή, τη Μαίρη Σαμουήλ και τα παιδιά του Σεμτώβ Σαμουήλ, Ιωσήφ και Ραχήλ, που μου άνοιξαν το σπίτι τους και την καρδιά τους και μοιράστηκαν μαζί μου μνήμες και αδημοσίευτες πτυχές από τη ζωή και το έργο του σημαντικού Βολιώτη αρχιτέκτονα Σεμτώβ Σαμουήλ. Τυχόν εναλλακτικά σενάρια ή ερμηνεία του υπογράφοντα θεμάτων για τα οποία δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία ή απαντήσεις, δημοσιεύονται μετά από έρευνα, παρατήρηση και συνεντεύξεις και με ευθύνη του υπογράφοντα, στοχεύοντας σε μια όσο το δυνατόν σφαιρικότερη παρουσίαση του θέματος.
- ii. Το αρχείο Σαμουήλ εξετάστηκε από τον υπογράφοντα στις 23 και 25 Ιουνίου 2023 στην Αθήνα και το Λονδίνο αντίστοιχα.
- iii. Ευχαριστώ θερμά τους αρχιτέκτονες Α. Παπαγιαννόπουλο, Χ. Διαβάτη και Α. Κουρουμιχελάκη-Σπαή, πρώην συμφοιτητές του Σ. Σαμουήλ στο ΑΠΘ, για τις τηλεφωνικές συνεντεύξεις στις 20 και 21 Σεπτεμβρίου 2023.

* Ο **Ηλίας Β. Μεσσίνας** είναι Αρχιτέκτονας Δρ. Μηχανικός Πολεοδόμος και Σύμβουλος Αειφορίας και Δημόσιας Διαβούλευσης, απόφοιτος του Κολλεγίου Αθηνών, με πτυχία από το Yale School of Architecture, το ΕΜΠ και το Technion. Senior Lecturer στο Faculty of Design του HIT. Δημιούργησε το αρχείο Η. Μεσσίνα για τις συναγωγές στην Ελλάδα, βασισμένο σε 30-ετή έρευνα και επιτόπου αρχιτεκτονική αποτύπωση, φωτογράφιση και τεκμηρίωση και αργότερα διατήρηση και αναπαλαίωση ιστορικών συναγωγών. Συγγραφέας δώδεκα βιβλίων, μεταξύ αυτών, «Η Συναγωγή» (2022), «Το Συναγώγι» (2023) από τις εκδόσεις Ινφογνώμων και «Καάλ Σαλώμ: Η Συναγωγή της Κω» (2023) από την ΑΜΚΕ Ιπποκράτης.

Εξωτερική άποψη της Συναγωγής της Κω.
(Φωτογραφία Samuel D. Gruber, Αρχείο Ηλία Μεσσίνας).

Η επαναλειτουργία της Συναγωγής της Κω

Εγκαινιάστηκε η ανακαινισμένη Συναγωγή

Την Κυριακή 23 Ιουλίου 2023, εγκαινιάστηκε η ανακαινισμένη Συναγωγή Καλ Σαλώμ της Κω στο πλαίσιο εκδηλώσεων που διοργάνωσαν ο Δήμος Κω, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος (ΚΙΣΕ), η Αστική Εταιρεία Ιπποκράτης και η Διαχειριστική Επιτροπή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ρόδου.

Η ανακαίνιση της Συναγωγής της Κω, την οποία επιμελήθηκε ο Αρχιτέκτων Ηλίας Β. Μεσσίνας, υλοποιήθηκε με τη συνεργασία του Δήμου Κω, του ΚΙΣΕ και της Αστικής Εταιρείας Ιπποκράτης, κατόπιν υπογραφής σχετικού Μνημονίου, με στόχο την αξιοποίηση της Συναγωγής και την αναβάθμιση του ρόλου της στη ζωή του νησιού ως θρησκευτικού χώρου, αλλά και ως τόπου μνήμης, γνώσης και πολιτισμού.

Τα εγκαινία -που έγιναν με τη σκέψη όλων στις πυρκαγιές που εκείνες της ημέρες έπλητταν τη γειτονική Ρόδο- σηματοδότησαν την επαναλειτουργία της Συναγωγής ύστερα από 78 χρόνια από την εκτόπιση των Εβραίων του νησιού από τους Ναζί, τον Ιούλιο του 1944, και την εξόντωσή τους στο Αουσβιτς.

Των εγκαινίων προηγήθηκε επίσκεψη στο εβραϊκό νεκροταφείο, όπου ο Ραββίνος Αθηνών Γκαμπριέλ Νεγρίν ανέπεμψε επιμνημόσυνη δέηση στη μνήμη των Εβραίων του νησιού, παρουσία του Δημάρχου Κω Θεοδόση Νικηταρά, της Προέδρου του Δημοτικού Συμβουλίου και της ΑΕ Ιπποκράτης Διονυσίας Τελλή, του Ιμάμη της μουσουλμανικής κοινότητας Ιρφάν Τράμπα και εκπροσώπων του Ελληνικού Εβραϊσμού.

Ακολούθησαν τα εγκαινία της Συναγωγής, που ξεκίνησαν με τα θυρανοίξια που τέλεσε ο Ραββίνος Αθηνών. Οι πόρτες της Συναγωγής άνοιξαν, οι εκπρόσωποι των Αρχών του νησιού και του Ελληνικού Εβραϊσμού, όπως και απλοί δημότες της Κω, πέρασαν στο εσωτερικό της ακολουθώντας την τελετουργική είσοδο του Σέφερ Τορά, δωρεά της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών, το οποίο μετέφερε ο Ντίμη-Ντέιβιντ Οψυμούλης (το γένος Μενασσέ), συγγενής του τελευταίου Εβραίου κατοίκου της Κω, του Μισέλ Μενασσέ.

Στη συνέχεια τοποθετήθηκαν οι μεζουζότ στην κεντρική είσοδο, από τον Πρόεδρο του ΚΙΣΕ Δαυίδ Σαλτιέλ, και στις πόρτες της Συναγωγής από τον Ραββίνο Αθηνών και την Πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ρόδου Κλαούντια Ρέστη. Οι μεζουζότ είναι θήκες που περικλείουν περγαμνή με βιβλικά χωρία, και τοποθετούνται στον δεξί παραστάτη κάθε πόρτας εβραϊκού σπιτιού.

Την εκδήλωση συντόνισε ο εκπρόσωπος της Α.Ε. Ιπποκράτης Δρ. Δημήτρης Κ. Γερούκαλης, ο οποίος αναφέρθηκε στη σπουδαιότητα του έργου και

Από την επιμνημόσυνη δέηση στο εβραϊκό νεκροταφείο της Κω.

στους δεσμούς που τον ενώνουν με τον εβραϊσμό αφιερώνοντας τη δική του συμβολή στον «αδελφικό φίλο και συμμαθητή του Άρη Φόρνη, ο οποίος έφυγε πρόωρα από τη ζωή».

Ο Ραββίνος Γκαμπριέλ Νεγρίν έψαλε τις προσευχές και τις ευλογίες και ακολούθησαν οι χαιρετισμοί των επισήμων.

Ο Γ.Γ. του ΚΙΣΕ Βίκτωρ Ελιέξερ διάβασε μήνυμα του Γενικού Γραμματέα Θρησκευμάτων κ. Γιώργου Καλαντζή. «Η διπλή χρήση του χώρου, δηλ. ως χώρος πολιτισμού και χώρος λατρείας του Θεού, αποτελεί ένα άριστο παράδειγμα που ξεπερνά τα όρια του νησιού, και για το οποίο είμαστε όλοι υπερήφανοι», σημείωσε στο μήνυμά του ο Γ.Γ. Θρησκευμάτων.

Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Κώου και Νισύρου κ. Ναθαναήλ στην ομιλία του, που δημοσιεύεται παρακάτω, τόνισε τους -από αρχαιοτάτων χρόνων- δεσμούς του νησιού με την εβραϊκή κοινότητα.

Ο Δήμαρχος Κω κ. Θεοδόσης Νικηταράς, μεταξύ άλλων, ανέφερε ότι ο Δήμος Κω διέσωσε, συντήρησε και προστάτεψε το κτιριακό συγκρότημα της Συναγωγής «από ιερή υποχρέωση προς τους συμπατριώτες μας

Οι επίσημοι στην τελετή των εγκαινίων.

Το Σέφερ Τορά που δώρισε η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών για τη Συναγωγή της Κω.

Η τοποθέτηση του Σέφερ Τορά στο Ιερό (Εχάλ).

Στιγμιότυπο από τα εγκαινία της Συναγωγής.

Εβραίους και την ιστορία της κοινωνίας μας». Τόνισε, επίσης, ότι «Η νέα λειτουργία της πρώην Συναγωγής για θρησκευτικές και μουσειακές δράσεις συμβάλλει στην αξιοποίηση της περιουσίας του Δήμου μας. Αναδεικνύει το ιστορικό κτιριακό συγκρότημα. Προσδίδει αίγλη στον χώρο και αναβαθμίζει την λειτουργία του. Προσφέρει στην τουριστική ανάπτυξη του νησιού μας. Αυτή η συνεργασία είναι επωφελής για τον Δήμο και την κοινωνία μας».

Ο Πρόεδρος του ΚΙΣΕ Δαυίδ Σαλιτιέλ στον χαιρετισμό του τόνισε ότι «η ανακαινισμένη Συναγωγή της Κω εκπέμπει πολλαπλά μηνύματα: για τη μακραίωνη ιστορία των Εβραίων της Κω, για τη σημασία της διατήρησης της εβραϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς, και κυρίως για την αδελφσύνη. Διότι είναι οι άρρηκτοι δεσμοί φιλίας και το πνεύμα της άριστης συνεργασίας με τον Δήμο Κω και την Αστική Εταιρεία Ιπποκράτης, που μας οδήγησαν στην ολοκλήρωση του έργου ανακαίνισης και στη σημερινή λαμπρή τελετή».

Η Πρόεδρος της Αστικής Εταιρείας Ιπποκράτης Διονυσία Τελλή στην προσφώνησή της ανέφε-

ρε, μεταξύ άλλων: «Τα σημερινά εγκαίνια είναι μνημόσυνο στη μνήμη των Εβραίων της Κω, είναι υπόμνηση τι σημαίνει η λαίλαπα του Ναζισμού και είναι η αφετηρία της συνάντησης των πολιτισμών και της αναγνώρισης του Άλλου. Ως πρόεδρος του Δ.Σ. της ΑΕ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ, αισθάνομαι υπερήφανη για τον ρόλο μας σε ένα τόσο σημαντικό για το νησί έργο».

Ο **Αρχιτέκτονας Ηλίας Μεσσίνας**, λόγω των καθυστερήσεων στις πτήσεις εξ αιτίας των πυρκαγιών, έφτασε στο τέλος της εκδήλωσης και δεν κατέστη δυνατόν να κάνει την ομιλία του, που ήταν εστιασμένη στο ιστορικό του έργου ανακαίνισης της Συναγωγής. Ωστόσο, μαζί με τον Ραββίνο, τον Πρόεδρο του ΚΙΣΕ και τον επιστημονικό διευθυντή της ΑΕ Ιπποκράτης κ. Γερούκαλη, ο Ηλίας Μεσσίνας τοποθέτησε το νέο παρόχητ (το κάλυμμα - κουρτίνα που κρεμάεται μπροστά στο ιερό όπου φυλάσσονται οι κύλινδροι της Τορά) της Συναγωγής και την τέταρτη με-

Η σοπράνο Μαριάντζελα Χατζησταματίου μαζί με το συγκρότημα Pellegrinaggio al levante

ζουζά, την οποία δώρισε στη Συναγωγή.

Μετά τις ομιλίες ο Δήμαρχος Θ. Νικηταράς και η Πρόεδρος της ΑΕ Ιπποκράτης Δ. Τελλή προσέφεραν το επετειακό λεύκωμα «Η Κως προ του σεισμού

του 1933», του ιατρού και συγγραφέως Κώστα Κογιόπουλου, στον Πρόεδρο του ΚΙΣΕ Δαυίδ Σαλιτιέλ, τον Ραββίνο Αθηνών και τον Πρόεδρο της Ισραηλτικής Κοινότητας Αθηνών Αλβέρτο Ταραμπουλούς.

Η εκδήλωση ολοκληρώθηκε με συναυλία της σοπράνο Μαριάντζελας Χατζησταματίου, που ερμήνευσε εβραϊκά τραγούδια από τη ρωμανιώτικη και τη σεφαραδίτικη παράδοση μαζί με το συγκρότημα Pellegrinaggio al levante.

Η πρώτη εκδήλωση στην ανακαινισμένη Συναγωγή της έγινε το απόγευμα της Κυριακής 23.7.23, και περιελάμβανε την παρουσίαση των βιβλίων του Αρχιτέκτονα Ηλία Μεσσίνα «**Καάλ Σαλώμ: Η Συναγωγή της Κω**» (εκδ. Ιπποκράτης, Κως 2023) και «**Το Συναγώγι**» (εκδ. Ινφογνώμων, Αθήνα 2023).

Η προσφώνηση του Σεβ. Μητροπολίτη Κώου Ναθαναήλ στα εγκαίνια της Συναγωγής της Κω

Αγαπητοί μου,

Με χαρά απευθύνομαι προς Εσάς για να μεταφέρω τις Σεπτές ευχές και Πατρικές ευλογίες του Παναγιωτάτου Οικουμενικού ημών Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου για τα εγκαίνια της ανακαινισμένης Συναγωγής Κω.

Όπως γνωρίζουμε από την Καινή Διαθήκη, ο Απόστολος Παύλος, μέγα και διακεκριμένο τέκνο του Ισραήλ, σε όποιον τόπο πήγαινε για να κηρύξει τον Χριστό μετά τη μεταστροφή του επισκεπτόταν πρώτα πρώτα τη Συναγωγή και εκεί, ανάμεσα στους ομοεθνείς του διακήρυττε τον ευαγγελικό λόγο, καθώς θεωρούσε ότι ο Εβραϊκός Λαός έπρεπε πρώτος να λάβει το μήνυμα της Σωτηρίας εξαιτίας της Διαθήκης που είχε συνάψει ο Προπάτορας και Πατριάρχης Αβραάμ με τον Άγιο Θεό.

Έτσι, το έτος 57 μ.Χ., πιθανότατα αρχές Μαΐου, ως υποστηρίζεται σε πρόσφατη μελέτη που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Δωδεκάνησος», έφθασε στο νησί μας και ανέλαβε δράση επισκεπτόμενος τη Συναγωγή που διατηρούσε η ακμάζουσα Εβραϊκή Κοινότητα του νησιού.

Η ύπαρξη Συναγωγής, τουλάχιστον στην πόλη της Κω και στη σημερινή Καρδάμαινα, διεδραμάτισαν καίριο ρόλο στην ευλογημένη απόφασή του να αποβιβασθεί στο νησί μας και, μαζί με τον Ευαγγελιστή Λουκά, ο οποίος καθώς φαίνεται από τη διήγηση των Πράξεων Αποστόλων τον συνόδευσε, να κηρύττει το Ευαγγέλιο στις Συναγωγές του νησιού, στις πόλεις της Κω και στον Πλάτανο του Ιπποκράτους, ως διασώζεται από την παράδοση.

Ξεκινώντας, λοιπόν, τη δράση του από μία Συνα-

γωγή, όπως αυτή που βρισκόμαστε σήμερα, ο Λόγος του Θεού απλώθηκε σε ολόκληρο το νησί προσελκύοντας πολλούς Ιουδαίους, αλλά και πολλούς, οι οποίοι δεν ανήκαν στον ιουδαϊκό λαό. Έχοντας όμως καλή εικόνα για τους Εβραίους κατοίκους του νησιού διατηρούσαν καλές σχέσεις μαζί τους και δέχθηκαν ως γη αγαθή το μήνυμα που ξεκίνησε από τα σπλάχνα του περιουσίου λαού.

Αιώνιοι μάρτυρες του επιτυχημένου κηρύγματος του Αποστόλου των Εθνών στην Κω είναι όλα τα παλαιοχριστιανικά μνημεία που κοσμούν το νησί μας και μας κάνουν υπερήφανους, αλλά πρώτα απ' όλα οι τρεις βασιλικές, οι οποίες συνδέονται με το όνομά του και διακηρύσσουν την επιτυχία της επίσκεψής του μέχρι σήμερα.

Οι σχέσεις της Εβραϊκής Κοινότητας με τους Χριστιανούς κατοίκους του νησιού ήταν πάντοτε τόσο καλές, ώστε όταν έφθασε στο νησί ο πρώτος μετά την Ενσωμάτωση Επίσκοπος, ο Μητρο-

Από την ομιλία του Μητροπολίτη Κώου Ναθαναήλ.

πολίτης Κώου Εμμανουήλ, κι επειδή η Μητροπολιτική Οικία ήταν κατεστραμμένη από τον σεισμό του 1933, προσεκλήθη εγκαρδίως και φιλοφρόνως από τους Εβραίους ιδιοκτήτες της περιφημής Βίλλας Μενασέ, για να διαμείνει σε αυτή.

Συγχαίρουμε εγκαρδίως όσους συνέβαλαν στην αποκατάσταση της Συναγωγής Κω. Ανάμεσά τους ιδιαίτερος την Ελλογιμωτάτη κυρία Διονυσία Τελλή-Τσιμισίρη, Πρόεδρο, τον Ελλογιμώτατο Δρα Δημήτριο Γερούκαλη, Επιστημονικό Διευθυντή της Αστικής Εταιρείας και Συνεργάτη της Ιεράς Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, και τα λοιπά Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Αστικής Εταιρείας «Ιπποκράτης». Από τούδε και στο εξής ο ευλογημένος αυτός χώρος, οποίος, με κάθε σεβασμό, χρησιμοποιείται από ετών για τους ευγενείς σκοπούς της Εταιρείας, μετά την ανακαίνισή του θα αποτελέσει πόλο έλξεως και για τους εβραϊκού θρησκευματος επισκέπτες της Κω.

Σας ευχαριστώ!

Οφειλή στους απόντες

Των ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ & ΒΙΚΤΩΡ ΕΛΙΕΖΕΡ

Συνέχεια από τη σελ. 2

και οι Εβραίοι που διώχθηκαν, που επέστρεψαν ζωντανοί από τα ναζιστικά στρατόπεδα, πότισαν την έρημη γη για να ανθίσει, έκτισαν σχολεία και νοσοκομεία για την ευημερία του λαού τους όταν οι εχθροί του το βομβάρδιζαν ανηλεώς για να το ξεριζώσουν από αυτή τη γωνιά της γης.

ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΕ ΤΟ ΙΣΡΑΗΛ διότι αυτός είναι πόλεμος κατά της τρομοκρατίας και όχι κατά των Παλαιστίνιων, και ως τέτοιος αφορά στην ανθρωπότητα όλη κι όχι μόνο στο Ισραήλ.

ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΕ ΤΟ ΙΣΡΑΗΛ γιατί είμαστε υπέρ της ειρηνικής συμβίωσης. Και η εικόνα με τις άδειες

καρέκλες και το στρωμένο τραπέζι μας θυμίζει τον στόχο: να ξαναδούμε αυτό το τραπέζι με τα καθίσματα γεμάτα, να κάθονται οι 240 απαχθέντες Ισραηλινοί και να γιορτάζουν μαζί με τις οικογένειές τους την υποδοχή του Σαββάτου.

ΚΑΙ ΜΕΤΑ... Μετά να ετοιμάσουμε ένα άλλο μεγάλο τραπέζι όπου Ισραηλινοί και Παλαιστίνιοι θα συζητήσουν ξανά για το μέλλον της περιοχής, για να μπει τέλος στην αιματοχυσία, και τα δάκρυα πένθους να μετατραπούν σε χαμόγελα χαράς.

Ο Κύριος είναι ο ποιμήν μου:

Μια σύντομη ματιά σ' ένα ποιητικό αριστούργημα

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ένας από τους γνωστότερους και μεγαλύτερους γαλειοδέστερους ψαλμούς του Δαβίδ, που υπάρχει στη Βίβλο στο βιβλίο των Ψαλμών (Sefer Tehllim), είναι ασφαλώς,

ο Ψαλμός 23^{ος}. Είναι ένας Ψαλμός που στο εβραϊκό κείμενο συντίθεται μόνο από 55 λέξεις. Στις μεταφράσεις όμως, στις διάφορες γλώσσες, οι λέξεις ποικίλουν και σε μερικές περιπτώσεις είναι σχεδόν διπλάσιες του πρωτοτύπου.

Ο Ψαλμός αυτός διακρίνεται για το βάθος των νοημάτων του, για την νηφαλιότητα και τη γαλήνη που αποπνέει, για την απέριτη φιλολογική του δομή (δεν έχει ούτε ένα επίθετο στο εβραϊκό) και τη μορφή, και, κυρίως, για την ελπίδα και παρηγοριά που μεταδίδει στον αναγνώστη μέσω των εικόνων του. Δεν είναι τυχαίο ότι τον Ψαλμό αυτόν προτίμησαν καθολικοί και προτεστάντες να διαβάζεται κατά την λεγόμενη εξόδια ακολουθία ενός νεκρού, γιατί δίνει παραμυθία κι ελπίδα στους συγγενείς του εκλιπόντος. Πρόκειται για έναν Ψαλμό ικεσίας – ευχαριστίας, επί ατομικού επιπέδου. Ο ποιητής ομιλεί προσωπικά για τον Θεό και όχι εκ μέρους της κοινότητας των πιστών.

Τον Ψαλμό αυτόν ο Δαβίδ, που πριν γίνει βασιλιάς υπήρξε ποιμένας, τον συνέθεσε με βάση τα δικά του βιώματα, τις δικές του σκέψεις, συναισθήματα και παρατηρήσεις, με τέτοιον όμως ανάγλυφο τρόπο, που εγγίζει τις καρδιές όλων των ανθρώπων, όλων των εποχών. Το νόημα και το μήνυμά του είναι διαχρονικό, υπερεθνικό. Το έχουν εγκολπωθεί εκατομμύρια άνθρωποι. Ο Ψαλμός αυτός έγινε ο εμβληματικότερος Ψαλμός σε θρησκευτικά κινήματα, και ο πρώτος στίχος του παροιμιώδης: «Ο Κύριος είναι ο Ποιμήν μου...». Από πολλούς θεωρείται το πιο αγαπητό κεφάλαιο όλης της Παλαιάς Διαθήκης. Έχει

גַּם כִּי אֵלֶךְ בְּגֵיא צְלִמוֹת לֹא אֵירָא רַע כִּי אֶתֵּן
עִמָּדִי שְׁבֹט וּמִשְׁעֶנֶת תַּתְּהִמָּה יִנְחַמֵּנִי

תהלים כ"ג

εμπνεύσει θρησκευτική μουσική, την pop μουσική, τραγούδια, όπως του Φρανκ Σινάτρα *My Way*, της Shirley Bassey και της Bette Midler, *Wind Beneath My Wings* κ.ά.,

που παραπέμπουν σ' αυτόν. Έτσι, από λόγο επικήδειο, μετατράπηκε ο Ψαλμός αυτός σε πεδίο αγωνιστικότητας και μεταξύ των νέων όπως παρατηρεί ο Leonard J. Greenspoon, με συγκεκριμένα παραδείγματα. Ο ίδιος επικαλείται τον καρδιολόγο και ψυχοθεραπευτή Herbert Benson του Πανεπιστημίου του Harvard, ο οποίος λέει ότι ο πρώτος στίχος του Ψαλμού «Ο Κύριος είναι ο Ποιμήν μου» υποδηλώνει μian απάντηση στην πρόσκληση για ηρεμία (relaxation)⁽¹⁾.

Ο πιστός που διαβάζει τον Ψαλμό αυτό νιώθει ότι υπάρχει κάποιος που νοιάζεται γι' αυτόν, που τον προστατεύει, τον καθοδηγεί... Γι' αυτό και ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος Ιμμάνουελ Καντ είπε κάποτε ότι «όλα τα βιβλία που διάβασα δε μου δώσαν την παρηγοριά του Ψαλμού αυτού και ιδίως τα λόγια που λένε ότι όπου κι αν βρεθώ, δε θα φοβηθώ, γιατί εσύ είσαι μαζί μου» (Du bist bei mir).

Τον Ψαλμό αυτό ο Δαβίδ κατά πάσα πιθανότητα τον συνέθεσε όταν η Κιβωτός της Διαθήκης εγκαταστάθηκε στο Όρος Σιών από τον ίδιο. Γιατί, στο τέλος του Ψαλμού, γίνεται λόγος για τον 'οίκο του Κυρίου'.

Καιρός όμως, είναι να δούμε το περιεχόμενο του Ψαλμού.

Ο Ψαλμός δομικά χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο (στίχοι 1-4) αποτελείται από δύο στροφές και περιγράφεται το ενδιαφέρον και η στοργή του καλού ποιμένα προς το πρόβατό του. Αναφέρονται τρεις τρόποι με τους οποίους ο Θεός φροντίζει τα πρόβατά του: α) τα οδηγεί, β) τα τρέφει, γ) τα προστατεύ-

ει. Στο δεύτερο μέρος (στίχοι 5-6) ο Κύριος (Γιαχβέ) παρουσιάζεται ως φιλόξενος οικοδεσπότης που παραθέτει τραπέζι ευφροσύνης στον φιλοξενούμενο, σ' αντίθεση μ' αυτούς που τον καταθλίβουν. Οι εικόνες σ' όλο το ποίημα, είναι παρμένες από την καθημερινή αγροτική – ποιμενική ζωή των Εβραίων.

Παρακάτω παραθέτω τον Ψαλμό σε δική μου μετάφραση, που στηρίχθηκε τόσο στο εβραϊκό και στη μετάφραση των Ο', όσο και σε νεότερες, ευρωπαϊκές μεταφράσεις. Υπάρχουν μικρές αποκλίσεις μεταξύ Μασοριτικού και Μετάφρασης των Ο', αλλά είναι επουσιώδεις όπως μπορεί να παρατηρηθεί. Π.χ., αντί του *εξέθρεψέ με*, που έχουν οι Ο', στο στίχο 2, το Μασοριτικό έχει *με οδήγησε*, που είναι μάλλον πιο εύστοχο και προτιμότερο. Καθώς και το *ποτήριόν σου*, πρέπει να θεωρηθεί ως *ποτήριόν μου*. Επίσης, στο Μασοριτικό, ο χρόνος των γεγονότων φαίνεται να είναι ο ενεστώς κι όχι το παρελθόν. Και αυτή τη γραφή προτιμώ, παρόλο που πολλές μεταφράσεις έχουν παρελθόντα χρόνο⁽²⁾. Μετά την παράθεση του Ψαλμού, ακολουθεί μια σύντομη ανάλυση του περιεχομένου του.

ΨΑΛΜΟΣ 23^{ος} (ΚΒ κατά τους Ο')

1. Ο Γιαχβέ είναι ο βοσκός μου.
Τίποτα δε θα στερηθώ.
2. Με αναπαύει σε τόπο χλοερό.
Σε νερά αναψυχής με οδηγεί.
Θεραπεύει την ψυχή μου.
3. Με οδηγεί σε μονοπάτια δικαιοσύνης
χάρη του ονόματός του.
4. Και σε κοιλάδα σκιάς θανάτου
αν πορευθώ
δε φοβάμαι το κακό
γιατί Εσύ είσαι μαζί μου.
Το ραβδί σου και το μπαστούνι σου
με στηρίζουν.
5. Μπροστά μου ετοίμασες τραπέζι
απέναντι σ' αυτούς που με θλίβουν.
Αλείφεις με λάδι το κεφάλι μου
το ποτήρι μου ξεχειλίζει.
6. Η χάρη σου και το έλεός σου
θα με καταδιώκουν
όλες τις ημέρες της ζωής μου.
Και θα κατοικώ στον οίκο του Γιαχβέ
με μακρότητα ημερών.

Εδ. 1 *Ο Κύριος είναι ο βοσκός μου.*

Τίποτα δε θα στερηθώ.

Στη Βίβλο ολόκληρη, η εικόνα του Θεού ως ποιμένα είναι γνωστή και οικεία (Ψαλμ. 79:13, 80:1, Ησ. 40:11, Ιερ. 31:10, Ιεζ. 34:23). Και ο Ιησούς εμφανίζεται επίσης, ως καλός ποιμένας, που βάζει μάλιστα τη ζωή του υπέρ των προβάτων που τον ακολουθούν (Ιωαν. 10:3, 11:5). Η ίδια εικόνα αναδύεται και στην προς Εβραίους Επιστολή. Διαβάζουμε για τον 'Ποιμένα των προβάτων τον μέγαν' (Εβρ. 13:20). Και στην Α' Πέτρ. 2:25 και 5:4, γίνεται λόγος για επιστροφή στον 'αρχιποιμένα'. Στην Αποκάλυψη 7:17 διαβάζουμε για το αρνίο που θα ποιμάνει τα πρόβατα. Γνωστή είναι όμως, και η εικόνα των προβάτων που ανταποκρίνονται στην στοργή του ποιμένα γιατί είναι ήρεμα ζώα, με πραότητα, δεν είναι επιθετικά, και είναι ανυπεράσπιστα (Β' Σαμ. 12:3, Ησ. 53:7, Μιχ. 5:8).

Στους βιβλικούς χρόνους, οι ποιμένες γνώριζαν ότι τα πρόβατα χρειάζονται συνεχή φροντίδα για να επιβιώσουν. Ο ποιμένας προπορευόταν και οδηγούσε τα πρόβατα σε βοσκοτόπια, παρακολουθώντας τα και επιστρέφοντας στο ποίμνιο τα απολωλότα (Ιεζ. 34:12). Τα βράδυ, τα έφερνε στη μάντρα, τα μετρούσε, κι έμενε ξάγρυπνος πολλές φορές, για να τα προστατεύσει από τα άγρια θηρία και τους κλέφτες (Ιερ. 33:13). Ο Δαβίδ ως βοσκός προστάτησε ο ίδιος τα πρόβατά του από την επίθεση λιονταριού και αρκούδας (Α' Σαμ. 17:34-36). Το μικρό αρνάκι ο καλός ποιμένας το μετέφερε στα χέρια του, ή στις φαρδιές πτωχώσες του πανωφοριού του, δείχνοντάς του ιδιαίτερη στοργή (Ησ. 40:11). «Σα βοσκός θα συνάξει τα αρνάκια με τον βραχιονά του (μπράτσο του), και θα πάρει στην αγκαλιά του εκείνα που θηλάζουν».

Ο ποιμένας διαφέρει από τον ορνιθοβοσκό και τον χοιροβοσκό. Ο ποιμένας γνωρίζει τα πρόβατά του και τα κράζει με το όνομά τους! (πρβλ. Ιωάν. 10:13). Ο καλός ποιμένας συνδυάζει δύναμη και τρυφερότητα. Αυτό κατά τον Δαβίδ κάνει ο Θεός, ο οποίος φροντίζει ώστε από τα πρόβατα της βοσκής του να μη λείπει τίποτα, γιατί γνωρίζει τις σωματικές και τις πνευματικές ανάγκες των προβάτων του. Και τις καλύπτει πλήρως. Ο Θεός – ποιμένας, τα παρέχει τα απαραίτητα, ακόμα και σε καιρούς δυσκολιών. Π.χ. έθρεψε και προστάτησε τους Ισραηλίτες επί 40 χρόνια στην έρημο (Ψαλμ. 37:25 πρβλ. Ιωάν. 10:11,

Φιλ. 4:11-13). Ενδιαφέρεται όχι μόνο για όλα τα πρόβατα, αλλά για το καθένα ατομικά. Σαν τον Χριστό που ψάχνει το απολωλός (Λουκ. 15:2-7).

Εδ. 2 *Με αναπαύει σε τόπο χλοερό, με οδηγεί σε νερά αναψυχής, θεραπεύει την ψυχή μου*

Ο Δαβίδ περιγράφοντας την θεία φροντίδα είχε προ οφθαλμών βοσκοτόπια, χλοερό τόπο βοσκής, όπου υπάρχει φρέσκο χορτάρι. Ο ίδιος μπορεί να ήταν ποιμένας, αλλά στα χέρια του Θεού, ήταν πρόβατο, που είχε ανάγκες αναψυχής από νερά αλήθειας (πρβλ. Ψαλμ. 79:13, 95:7).

Στον αρχαίο Ισραήλ, ο ποιμένας οδηγούσε το ποίμνιό του σε λίμνες ή ρυάκια για αναψυχή από την ζέστη της ημέρας και ιδιαίτερα σε καιρούς ξηρασίας. Αυτό αποτελούσε μέρος της ποιμανσής του. Ο Θεός σύμφωνα με τον ποιητή, όχι μόνο βόσκει, αλλά και ποτίζει τους προβατοειδείς ανθρώπους. Το αποτέλεσμα είναι η ανόρθωση (επιστροφή Ο'), ή, καλύτερα, η αναζωογόνηση και θεραπεία της ψυχής του ανθρώπου. Οι σύγχρονοι ψυχίατροι λέγουν ότι μέχρι και το 90% των ασθενειών είναι ψυχοσωματικές, και οφείλονται σε σύγκρουση του ατόμου με τον εαυτό του, το περιβάλλον του, με το Θεό και το στρες για το αύριο. Ο Θεός θεραπεύει τον πιστό που εμπιστεύεται σ' αυτόν ως Ποιμένα. Τον αναζωογονεί⁽³⁾.

Εδ. 3 *Με οδηγεί σε μονοπάτια δικαιοσύνης χάριν του ονόματός του*

Σύμφωνα με τον ποιητή, ο Θεός οδηγεί το ποίμνιό του σε δίκαιες οδούς, σε τρίβους δικαιοσύνης. Τρίβου δικαιοσύνης, είναι οι δρόμοι, τα μονοπάτια εκείνα που οδηγούν στην αλήθεια, στη ζωή, κι όχι στην πλάνη ή εξαπάτηση και κατ' επέκταση στο θάνατο. Είναι μονοπάτια που οδηγούν στη ζωή, τεθλιμμένη οδός, και όχι ευρεία οδός που οδηγεί στο θάνατο (Ματθ. 7:13). Και αυτό γίνεται, χάριν, ή, εξ αιτίας του ίδιου του Θεού, που είναι Θεός της αλήθειας. Ο οποίος πραγματώνει τις υποσχέσεις του. Γι' αυτό λέει χάριν του ονόματός του. Δηλαδή, ότι ο ΓΧΒΧ, είναι Θεός της αλήθειας που κάνει να γίνεται, που υπόσχεται κι εκπληρώνει⁽⁴⁾. Δεν αθετεί. Ποτέ. Ο πιστός καλείται να δημιουργήσει μια προσωπική σχέση με τον ποιμένα του, για να τον αφήσει έτσι, να τον οδηγήσει σε μονοπάτια δικαιοσύνης. Αξιοσημείωτο είναι ότι, για τον ποιητή, ο Θεός, είναι προσωπικός Θεός, είναι

ένα πρόσωπο, όχι μια αφηρημένη δύναμη. Είναι Θεός που ο πιστός γνωρίζει το όνομά του, και άρα, γνωρίζει τον ίδιο. Σε άλλο Ψαλμό διαβάζουμε κάτι παρόμοιο: «Θα τον υψώσω (τον πιστό) επειδή γνώρισε το όνομά μου» δηλ. ουσιαστικά εμένα και τους σκοπούς μου, τις ιδιότητές μου (Ψαλμ. 91:14).

Εδ. 4α *Και σε κοιλάδα σκιάς θανάτου αν πορευθώ δε φοβάμαι το κακό γιατί εσύ είσαι μαζί μου*

Τα λόγια αυτά υπενθυμίζουν τα βαθιά φαράγγια ή τις χαράδρες που υπήρχαν στα βουνά της Ιουδαίας και ιδίως στη δυτική πλευρά της Νεκράς Θάλασσας. Εκεί θα μπορούσαν να ενεδρεύουν άγρια ζώα, αρπαχτικά, και να κατασπαράξουν τα πρόβατα... Ο Δαβίδ πέρασε πολλές επικίνδυνες χαράδρες στη ζωή του. Βρέθηκε σε κοιλάδες σκιάς θανάτου, και ήρθε φάτσα με φάτσα με το θάνατο. Με τον γίγαντα Γολιάθ, καταδικωμένος από τον Σαούλ, από τον Φιλισταίο Αγχούς κ.λπ. Απ' τις τρικυμίες της ζωής του που πέρασε, και τους κινδύνους που διαφυλάχτηκε, εμπνεύστηκε να γράψει πολλούς Ψαλμούς όπως τον 18, 34, 56, 57, 59 και 63. Αλλά το γεγονός ότι στηριζόταν στον Θεό, και η πεποίθηση ότι τον καθοδηγούσε ο Θεός, που νωρίς τον έχρισε βασιλιά, τον έκανε να διακατέχεται από πλήρη εμπιστοσύνη στον Γιαχβέ, ότι δε θα του συνέβαινε κακό, και να μη καταλαμβάνεται από ανεξέλεγκτο φόβο παρά τους κινδύνους που διέτρεχε. Ο ποιμένας Δαβίδ ήταν πρόβατο στα χέρια του αρχιποιμένα Θεού. Ο Θεός διαβεβαιώνει ότι δε θα επιτρέψει την εξάλειψη των προβάτων του (Ησ. 54:17, Β' Πέτρ. 2:9). Προστατεύει τη ζωή τους, στο βαθμό που Αυτός κρίνει, σύμφωνα με το σκοπό και το θέλημα Του. Αλλά ταυτόχρονα, καθοδηγεί τα πρόβατα από το να μην ριψοκινδυνεύουν απερίσκεπτα. Και ιδίως, δίνει σοφία για ν' αντεπεξέλθουν σε δοκιμασίες. Δίνει δύναμη να υπομείνουν οι πιστοί στις θλίψεις (Φιλ. 4:3), με μια δύναμη που ξεπερνάει το φυσιολογικό (Β' Κορ. 4:7). Ακόμα και σε κοιλάδα σκιάς θανάτου, σε βαριές ασθένειες, και σε θλίψεις, μπορούμε να αισθανόμαστε την παρουσία του, σύμφωνα με τα λόγια του απ. Παύλου: «Είτε ζώμεν είτε θνήσκωμεν του Κυρίου είμεθα» (Ρωμ. 13:8). Τίποτα, ούτε ο θάνατος μπορεί να χωρίσει τον πιστό από την αγάπη του Θεού (Ρωμ. 8:38). Διότι ο Θεός, κατά την υπόσχεσή του, θα καταργήσει δια της αναστάσεως και το θάνατο, τον έσχατο εχθρό του ανθρώπου (Α' Κορ. 15:25-27).

Το *Εσύ είσαι μαζί μου*, είναι μια φράση που αποκαλύπτει άφατη γαλήνη κι απόλυτη εμπιστοσύνη, αποκαλώντας τον Θεό Εσύ. Είναι αξιοπαρατήρητο ότι, εδώ, ο ποιητής, μεταβαίνει από το τρίτο πρόσωπο, στο δεύτερο. Γιατί δημιουργείται η πιο στενή σχέση μεταξύ προβάτου-ποιμένου, προστάτου και προστατευμένου. Ο κίνδυνος φέρνει πιο κοντά το πρόβατο στον ποιμένα. Αφήνεται στα χέρια του⁽⁵⁾. Η ακλόνητη εμπιστοσύνη του προβάτου – πιστού, στο Θεό, σε καιρούς μεγάλης έντασης και δυσκολίας είναι για Εκείνον ανεκτίμητη και τον τιμά ιδιαίτερα (πρβλ. Ψαλμ. 91:14-16, Ησ. 49:16).

μου (ενώπιον Ο') ετοιμασες τραπέζι, σημαίνει προς τιμήν μου! Το τραπέζι αυτό όμως ταυτόχρονα είναι απέναντι στους εχθρούς, ή καταθλίβοντας τον πιστό, δηλ. εις μάτην των προσπαθειών τους, διότι ο φιλοξενούμενος του Θεού τίθεται υπό την προστασία του! Είναι πρόσωπο απαράβιαστο, την ακεραιότητα του οποίου εγγυάται ο αγαθός οικοδεσπότης και η αγάπη του. Όπως γινόταν στην

αρχαία ανατολή, ο φιλοξενούμενος ήταν πάντα υπό την προστασία του φιλοξενούντος (πρβλ. Γεν. 19:7-8, Κριτ. 19:23,24).

Εδ. 4β *Το ραβδί σου και το μπαστούνι σου με στηρίζουν*

Εδώ το ραβδί και το μπαστούνι (ράβδος και βακτηρία Ο'), είναι συνώνυμα. Η εβραϊκή λέξη *σεβέτ* που μεταφράζεται ραβδί, μπορεί να σημαίνει τη γκλίτσα του τσομπάνου. Τόσο η μικρή ράβδος όσο και η βακτηρία, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για άμυνα, αλλά μπορεί να συμβολίσουν κι εξουσία (πρβλ. Α' Σαμ. 17:34, Μιχ. 7:14). Στην ποιμενική ράβδο στηρίζεται ο βοσκός, και μέσω αυτής υπερασπίζεται το ποιμνίο του από τους εισβολείς (θηρία, λύκους, φίδια). Η ράβδος, ή γκλίτσα, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με διπλό τρόπο. Να σπρώχνει ελαφρά τα πρόβατα για να παραμένουν στη σωστή κατεύθυνση, ή να επαναφέρει πίσω στο ποιμνιο, όποιο πρόβατο ξέφευγε ή κατευθυνόταν σε επικίνδυνο μέρος. Το πρόβατο αισθάνεται ασφαλές με έναν ποιμένα που ξέρει να χρησιμοποιεί το ραβδί του για κατεύθυνση και προφύλαξη⁽⁶⁾.

Εδ. 5α *Μπροστά μου ετοιμασες τραπέζι απέναντι σ' αυτούς που με θλίβουν*

Με το εδάφιο αυτό αλλάζει η εικόνα, το σκηνικό. Ο ποιμένας μετατρέπεται σε γενναϊόδωρο οικοδεσπότη ο οποίος παρέχει άφθονη τροφή και ποτό. Η εικόνα του ποιμένα και του οικοδεσπότη δεν είναι αλληλοσυγκρουόμενες, αλλά αλληλοσυμπληρούμενες. Ο οικοδεσπότης ήταν ήδη οικοδεσπότης και Ποιμένας, αφού έβρισκε πλούσια βοσκοτόπια και αρκετό νερό για τα πρόβατά του. Ο Θεός καλεί τους πιστούς, και τους κάνει συνδαιτυμόνες του. Μπροστά

Εδ. 5β *Αλείφεις με λάδι το κεφάλι μου το ποτήρι μου ξεχειλίζει*

Στον αρχαίο Ισραήλ τιμή ένεκεν, άλειφαν με αρωματικό λάδι (μύρο) το κεφάλι του φιλοξενούμενου, οι καλούντες σε συμπόσιο (πρβλ. Εκκλ. 9:8, Ασμ. Ασμ., Αμώς 6:6). Ας θυμηθούμε εδώ ότι, ο Ιησούς, όταν ήταν φιλοξενούμενος ενός φαρισαίου, του Σίμωνα, παρατήρησε ότι «ελαίω την κεφαλήν μου ουκ ήλπισας» (Λουκ. 7:46). Ούτε του έπλυσε τα πόδια ο Σίμων, σ' αντίθεση με την αμαρτωλή γυναίκα, που έπλυσε τα πόδια του με τα δάκρυά της και τα άλειψε με ειδικό αρωματικό λάδι. Εδώ ο Θεός παρομοιάζεται ως μέγας εστιάτωρ προς τον φιλοξενούμενό του Δαβίδ, αλλά και σε κάθε άνθρωπο που του προσφέρει ένα καλογεμισμένο ποτήρι κρασί (υπερχειλίζον).

Τα λόγια δεν σημαίνουν υπερβολική κατανάλωση ποτού, αλλά γενναιοφροσύνη του οικοδεσπότη, που παρέχει κρασί, οίνον ευφραίνοντα καρδίαν ανθρώπου (Ψαλμ. 104:15). Ο γενναϊόδωρος πατέρας προσφέρει πνευματικό συμπόσιο στους προσκεκλημένους του συνδαιτυμόνες, ώστε να μη στερηθούν ουδενός (πρβλ. Ησ. 55:1). Τους προσφέρει ένα καλογεμισμένο ποτήρι ευφροσύνης σ' ένα εσχατολογικό δείπνο. Το ποτήρι δεν περιέχει λίγες σταγόνες χαράς, αλλά είναι υπερχειλίζον. Τούτο συμβολίζει τις αφθονίες δωρεών του Κυρίου (ωσει κράτιστον Ο').

Εδ. 6α *Η χάρη σου και το έλεός σου θα με καταδιώκουν όλες τις ημέρες της ζωής μου*

Ο μεγάλος ποιμένας θέτει δύο φύλακες στη ζωή του πιστού. Τη *χάρη* του και το *έλεός* του. Αυτές οι

δύο θαυμάσιες θείες ιδιότητες, θα συνοδεύουν τον πιστό σ' όλη του τη ζωή. Στέκομαι εδώ για λίγο στη λέξη *καταδιώκουν*, που άλλοι μεταφραστές αποδίδουν θα με ακολουθούν. Ωστόσο, η λέξη *καταδιώκουν* (έτσι και οι Ο'), είναι πολύ πιο δυνατή. Μεταδίδει το νόημα ότι η χάρη (αγαθότητα) και το έλεος ή η στοργική καλοσύνη του Θεού, όχι μόνο θα υπάρχουν σ' όλη τη ζωή του πιστού, αλλά θα είναι υπεράφθονες... σε σημείο να τον καταδιώκουν, να τον κυνηγούν για την ευλογία και τη σωτηρία του. Υπάρχει ένα στοιχείο εξαναγκασμού, κατά κάποιον τρόπο για τη σωτηρία. Οι προσκλήσεις των Ανατολιτών έχουν, ενίοτε, τον χαρακτήρα καταδιώξεως. *Ανάγκασον εισέλθειν*' είπε ο Χριστός σε μια παραβολή του γι' αυτούς που έπρεπε να συμπληρώσουν το δείπνο (Λουκ. 14:23). Και διαβάζουμε τα λόγια των μαθητών: «παρβιάσαντο Αυτόν λέγοντες μείνον μεθ' ημών». Του ζητούσαν επίμονα να μείνει μαζί τους (Λουκ. 24:29).

Η χάρις και το έλεος του Θεού, όχι απλά θα υπάρχουν στη ζωή του πιστού, αλλά θα τον καταδιώκουν! Όπως ένα θηρίο το θήραμά του! Μια εκπληκτική εικόνα.

Εδ. 6β *Και θα κατοικώ στον οίκο του Γιαχβέ με μακρότητα ημερών.*

Ο Δαβίδ είναι γεμάτος πίστη για το παρελθόν κι ελπίδα για το μέλλον. Γνωρίζει ότι, όσο παραμένει κοντά στον Ουράνιο Ποιμένα του, είναι σα να κατοικεί στον οίκο του, κάτω από τη στοργική του φροντίδα και προστασία (πρβλ. Ψαλμ. 15:1-5). Οι θερμές εκφράσεις – ευχαριστίες του, μεταδίδουν στους πιστούς την πεποίθηση ότι μπορούν να αποκτήσουν παρόμοιες εμπειρίες και βιώματα. Αλλά και κατεύθυνση και προστασία. Να αποβλέπουν στον Θεό ως τον μέγα ποιμένα – οικοδεσπότη.

Τελειώνοντας τα λίγα σχόλιά μου στον υπέροχο αυτό Ψαλμό, και διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντάς τον, απεκόμισα νηφαλιότητα, ηρεμία και γαλήνη. Κάτι, που νομίζω μπορεί να αποκομίσει ο οιοσδήποτε αναγνώστης. Εδώ έγκειται και η αξία αυτού του μικρού αλλά αριστουργηματικού ποιήματος – Ψαλμού. Κάποιος συγγραφέας παρατήρησε: «Πρόκειται για θελκτικό ειδύλλιο που αποπνέει γαλήνη κι ευτυχία. Δε θα μπορούσε κανείς να βρει τίποτα το λεπτότερο, το πιο χαρωπό και πιο βαθύ, το πιο παρηγορητικό εκτός από την παραβολή του καλού ποιμένος (Ιωάν. 10: 1 επ.) που ο ίδιος ο Κύριος παριστάνει

τον εαυτό του ως καλό ποιμένα». Ένας άλλος είπε τα εξής: «Σαν όμορφο ωδικό πουλί, ο Ψαλμός αυτός, πετά εδώ κι εκεί σ' όλη τη γη με το γλυκύτερο από όλα κελάηδημά του. Επί αιώνες γλύκανε τον ανθρώπινο πόνο, όσο δεν κατάφερε να τον γλυκάνει η παγκόσμια φιλοσοφία. Και θα εξακολουθήσει να κελαηδεί το γλυκό του τραγούδι στα παιδιά μας και στα παιδιά των παιδιών μας ως το τέλος των αιώνων...»⁽⁷⁾.

Ιδού ο Όμηρος του αρχαίου Ισραήλ, ο Δαβίδ, ο πρώτος υπαρξιακός στοχαστής, με λίγα λόγια μεστά, απέριττα, σ' όλο του το μεγαλείο! Αξίζει όχι να τον διαβάσουμε... αλλά να τον διαβάζουμε...

Σημειώσεις

1. Βλ. Leonard J. Greenspoon, Psalm 23: From Funerals to Soccer Fields στο *Biblical Archaeology Review*, September/October 2011, σελ. 15.
2. Σε ενεστώτα χρόνο αποδίδουν οι μεταφράσεις Αθ. Χαστούπη, *The Interlinear*. Οι Ο' έχουν παρελθόντα χρόνο, όπως και η *King James Version* κ.άλλ.
3. Για περισσότερα βλ. Δημήτρης Τσινικόπουλος, *Η θεραπεία της ψυχής μας*, στο www.Tsinikopoulos.org. Ο Carl Jung παρατήρησε ότι η πίστη στο Θεό είναι μια ενστικτώδης παρόρμηση. Οι αθεϊστές παρουσιάζουν σαφείς νευρωτικές τάσεις κατά τον ψυχίατρο Rollo May. Ο Smiley Blanton, επισημαίνει ότι ο άνθρωπος είναι δημιουργημένος να αγαπά. Ο τίτλος του βιβλίου του είναι *Love or Perish* (εκδ. Literary Licensing, 2012).
4. Το προσωπικό όνομα του Θεού του Ισραήλ είναι όχι απλά Θεός (Ελ) ή Κύριος (Αδών) αλλά ΓΧΒΧ ή Γιαχβέ (Ιεχωβά) και υπάρχει γύρω στις 7.000 φορές στην Π.Δ. Η σημασία του ονόματος είναι Αυτός που κάνει να γίνει ή να γίνεται. Είναι ο Ων ο ην και ο ερχόμενος. Πρβλ. Έξοδος 3:14: Εχνέχ ασέρ Εχνέχ (θα είμαι αυτό που θα αποδείξω ότι είμαι). Όχι, απλά ο Ων όπως το απέδωσαν οι Ο', επηρεασμένοι από πλατωνικές προφανώς αντιλήψεις.
5. Η έννοια της προστασίας προϋποθέτει και την υπακοή του προβάτου – ποιμνίου, στον καλό και αγαθό ποιμένα. Βέβαια, υπήρξαν και υπάρχουν κακεντρεχείς, υπερφίαλοι, που θέλουν μόνοι τους να αυτοκαθοδηγούνται κατά το πρότυπο τάχα των αρχαίων Ελλήνων, οι οποίοι θέλουν να είναι άτομα ανεξάρτητα κι όχι πρόβατα. Θα υπενθυμίσω εδώ απλά ότι στον Όμηρο οι ηγέτες λέγονται ποιμένες λαών.
6. Ο πιστός αισθάνεται σύμφωνα με μια άλλη βιβλική εικόνα ότι 'αιώνιοι βραχιόνες' τον στηρίζουν (πρβλ. Δευτ. 33:27).
7. βλ. Η. Halley, *Συνοπτική Εγκυκλοπαίδεια της Αγίας Γραφής*, σελ. 326.

* Ο **Δημήτρης Τσινικόπουλος** είναι συγγραφέας, ερευνητής, ποιητής, διηγηματογράφος και δοκιμογράφος. Σπούδασε νομικά και μελέτησε φιλοσοφία, φιλολογία και θεολογία, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη βιβλική θεολογία. Στα Χρονικά έχουν δημοσιευθεί πολλές μελέτες του πάνω στη βιβλική θεματολογία.

ΡΑΒ. ΙΣΑΑΚ-ΣΑΜΟΥΗΛ Λ. ΜΙΖΑΝ
& ΙΣΑΑΚ Β. ΗΣΑΪΑΣ

ΠΡΟΣΕΥΧΟΛΟΓΙΟ ΦΩΣ ΤΟΥ ΙΣΑΑΚ κατά το Σεφαραδίτικο τυπικό ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ

Αυτοέκδοση, Αθήνα 5783 /2023

Το σούρουπο της Παρασκευής, οι απανταχού Εβραίοι ανά τον κόσμο ετοιμάζονται να υποδεχτούν το Σάββατο, την ιερότερη ημέρα της εβδομάδας για τον Ιουδαϊσμό, η οποία αρχίζει από τη δύση του ήλιου και όχι από την ανατολή. Η έλευση του «Σαμπάτ» γιορτάζεται στις συναγωγές αλλά και στο σπίτι κάθε Εβραίου, με μια ακολουθία ύμνων και προσευχών, πλούσιας και εκπληκτικής νοηματικής και μουσικής τελειότητας, ανάλογη της ιερότητας της ημέρας.

Αυτήν την αυθεντική ακολουθία μάς παραθέτουν στο νέο βιβλίο τους, το προσευχολόγιο «Φως του Ισαάκ», ο Ραβίνος Ισαάκ Μιζάν και ο Ισαάκ Ησαΐας.

Ο Ραβίνος Ισαάκ Μιζάν, που για πολλά χρόνια διετέλεσε ραβίνος της

Ισραηλιτικής Κοινότητας της Αθήνας, θέλοντας να απευθυνθεί με αυτό το βιβλίο στους θρησκευόμενους Εβραίους, καθώς και σε αυτούς που δεν είναι εξοικειωμένοι με την εβραϊκή γλώσσα, παραθέτει όχι μόνο το αυθεντικό εβραϊκό κείμενο με τη μετάφραση στα ελληνικά, αλλά και την προφορά του γραμμένη με ελληνικά στοιχεία, σε μια παράλληλη αντιστοιχισή που βοηθάει τον αναγνώστη.

Το πιο σημαντικό όμως σε αυτό το έργο είναι ο σχολιασμός του κειμένου, που γίνεται από έναν έμπειρο ραβίνο όπως ο Ισαάκ Μιζάν, έτσι ώστε να κατανοηθούν σε βάθος τα νοήματα, ακόμα και τα πιο κρυφά, τα μυστικιστικά «καμπαλιστικά», που εμπεριέχονται σε κάθε πρόταση και κάθε λέξη του προσευχολογίου αυτού.

Αναμφίβολα άξια μνείας είναι η παράθεση ολόκληρου του εκπληκτικού «Άσματος Ασμάτων», ύμνου της παραμονής του Σαββάτου, που για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία αναλύεται με τόση γλαφυρότητα, ακρίβεια, αλλά και σεβασμό στη θεολογικότητα του κειμένου.

Επίσης, η πολυτελής χρυσοδερματόδετη έκδοση του βιβλίου, την οποία επιμελήθηκε ο Ισαάκ Ησαΐας, αποτελεί κόσμημα για κάθε βιβλιοθήκη.

Παρά το γεγονός ότι ο Εβραϊσμός στην Ελλά-

δα χρονολογείται εδώ και 2.300 χρόνια, υπάρχουν ελάχιστα βιβλία προσευχής στην ελληνική γλώσσα.

Ο Ραβίνος Ισαάκ Μιζάν, γνώριμος στην ελληνική βιβλιογραφία και από άλλες σημαντικές εκδόσεις, όπως το «Σουλχάν Αρούχ», τη «λειτουργία της Νείλά», την «Αγκαδά» και άλλα, με το προσευχολόγιο αυτό συνεισφέρει καθοριστικά στην κάλυψη αυτού του κενού.

Το προσευχολόγιο «Φως του Ισαάκ» απευθύνεται σε κάθε Εβραίο, σε κάθε μελετητή και σε κάθε αναγνώστη που θέλει να γνωρίσει από την πρωτότυπη πηγή του και σε βάθος, τον λατρευτικό πλούτο του Ιουδαϊσμού.

Η έκδοση υλοποιήθηκε χάρη στις χορηγίες των: Λέων και Αντάρ Μιζάν και Σάμπυ Μιωνή.

MARTIN BARZILAI

CIMETIERE FANTOME: THESSALONIQUE

Εκδόσεις Créaphis, Παρίσι 2023

Την παλαιού εβραϊκού νεκροταφείου αναζητά στη Θεσσαλονίκη ο φωτογράφος Μάρ-

τιν Μπαρζιλιάι και τα δημοσιεύει στο βιβλίο του «Cimetière fantôme: Thessalonique» (εκδ. Créaphis, 2023).

Ο Μπαρζιλιάι, εγγονός Εβραίου της Θεσσαλονίκης που έφυγε από την πόλη το 1940, επισκέφθηκε τη γενέτειρα των προγόνων του πολλές φορές από το 2018, αναζητώντας τα θραύσματα των εβραϊκών τάφων που είναι διάσπαρτα στην πόλη κι έχουν χρησιμοποιηθεί ως δομικά υλικά, μετά την καταστροφή του εβραϊκού νεκροταφείου το 1942. Ίχνη που έχουν γίνει αόρατα κι όμως έχουν αντισταθεί στον χρόνο.

Από τη συλλογή των φωτογραφιών του, στο βιβλίο παρουσιάζει 64 έργα, ένα ημερολόγιο και συνεντεύξεις με ανθρώπους που έχουν επηρεαστεί από τη μνήμη του νεκροταφείου - φάντασμα.

Δύο ιστορικοί, η Kateřina Králová και η Annette Becker, με τις μελέτες τους που δημοσιεύονται στο βιβλίο, ρίχνουν φως στην ιστορία του παλαιού εβραϊκού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης.

Οι συγκλονιστικές φωτογραφικές λήψεις του Μάρτιν Μπαρζιλιάι φιλοξενήθηκαν στο Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης, τον περασμένο Οκτώβριο, σε μία έκθεση με τίτλο «Ghost Cemetery» που παρουσιάστηκε στο πλαίσιο της Thessaloniki PhotoBiennale.

ΙΑΚΩΒ ΣΙΜΠΗ - ΚΑΡΙΝΑ ΛΑΜΨΑ

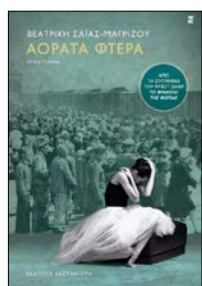
Σεφαραδίτες 1492-1932

Από την Ισπανία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την ελληνική Θεσσαλονίκη

Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 2023

Στα τέλη του 15ου αιώνα, εκατοντάδες χιλιάδες Εβραίοι, που αρνήθηκαν να προσηλυτιστούν στον χριστιανισμό, απελάθηκαν από την Ισπανία, αφήνοντας πίσω τους ένα θαυμαστό παρελθόν. Μετά από πολλές περιπέτειες, οι περισσότεροι Σεφαραδίτες (Σφαραράντ σημαίνει Ισπανία), κατέφυγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου με τις δεξιότητές τους, την τεχνογνωσία τους και τον πολιτισμό τους, οικοδόμησαν μια νέα ζωή. Εγκαταστάθηκαν στις μεγάλες πόλεις-λιμάνια, ίδρυσαν δεκάδες κοινότητες με προχωρημένη μορφή αυτονομίας και διέπρεψαν στην ιατρική, τη διπλωματία και το διεθνές εμπόριο. Ειδικότερα η κοινότητα της Θεσσαλονίκης αναπτύχθηκε με γοργούς ρυθμούς, γνώρισε ημέρες δόξας, και η αίγλη της ως «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων» διατηρήθηκε για εκατοντάδες χρόνια αφότου έδωσε ο ήλιος της. Πέντε αιώνες αργό-

τερα, οι περισσότεροι Σεφαραδίτες της Θεσσαλονίκης βρήκαν τραγικό θάνατο στο Άουσβιτς. Μια τεκμηριωμένη περιήγηση στην ιστορία των Σεφαραδιτών Εβραίων, με το χρονικό του διωγμού τους από την Ιβηρική Χερσόνησο και την εξιστόρηση της ζωής τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με έμφαση στη Θεσσαλονίκη, έως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

ΒΕΑΤΡΙΚΗ ΣΑΪΑΣ-ΜΑΓΡΙΖΟΥ

Αόρατα Φτερά

Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα
Σεπτέμβριος 2023

Η Εύα Καμπά είναι μια έφηβη με κινητικά προβλήματα που διψά για τη ζωή και ονειρευόταν από μικρή να γίνει χορεύτρια. Ζει όμως σε μια κοινωνία που δεν έχει μάθει να αποδέχεται τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Ένα βράδυ του Ιουνίου του 1988 τρεις άνδρες εισβάλλουν στο σπίτι της και αρπάζουν την Εύα και δύο φίλες της. Τι σχέση μπορεί να έχει η απαγωγή, χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με τον ατιμώρητο εγκληματία Άντολφ Χόρμπατ; Τι ρόλο θα παίξουν ένα πολύτιμο ρουμπίνι και μια πολύ παλιά και σπάνια εικόνα; Πώς συνδέεται η ιστορία της οικο-

γένειας Καμπά με το δράμα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, τις πυρπολήσεις χωριών, τις εκτελέσεις αθώων ανθρώπων, την καταστροφή και λεηλασία ελληνικών περιοχών κατά την περίοδο της Κατοχής; Ένα μυθιστόρημα με πλούσια πλοκή, πολλές ανατροπές και έντονο κινηματογραφικό ρυθμό. Ένα βιβλίο για τη δικαίωση και την ιστορική αλήθεια, για την αποδοχή και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα, μέσα από τη ζωή ενός κοριτσιού που βιώνει τη διάκριση αλλά, όταν πεισμώνει, πετάει με αόρατα φτερά.

ΠΟΘΗΤΗ ΧΑΝΤΖΑΡΟΥΛΑ

Τα παιδιά θυμούνται το Ολοκαύτωμα

Μαρτυρία, Ιστοριογραφία, Μνήμη.

Εκδόσεις Πλέθρον, 2023

Πώς επέζησαν τα παιδιά, πώς βίωσαν το Ολοκαύτωμα και ποια θέση έχουν οι δικές τους μνήμες στην εποχή του ψηφιακού αρχείου και της ανάδυσης μιας παγκόσμιας μνήμης του Ολοκαυτώματος; Η παρούσα μελέτη συγκροτεί μια γενεαλογία της μνημονικής κουλτούρας στην Ελλάδα, γραπτής και προφορικής, τοποθετώντας τις μαρτυρίες των παιδιών που επέζησαν του Ολοκαυτώμα-

τος στο πλαίσιο του εκάστοτε πολιτικού λόγου και της δημόσιας μνήμης την επαύριο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία της Προφορικής Ιστορίας, η έρευνα αμφισβητεί κοινούς τόπους αναφορικά με τη μνήμη της γενοκτονίας, αναδεικνύοντας τη σημασία της παιδικής ηλικίας, της γενιάς και του χώρου για τη συγγραφή της ιστορίας του Ολοκαυτώματος στην Ελλάδα. Οι μαρτυρίες των κρυμμένων παιδιών και των επιζώντων των στρατοπέδων συγκέντρωσης φωτίζουν ζητήματα που στοιχειώναν τις μεταπολεμικές προσπάθειες ανασυγκρότησης των εβραϊκών κοινοτήτων, καθώς σχετιζόνταν με το πώς εξελίχθηκε η γενοκτονία στην Ελλάδα και τον ανερχόμενο αντισημιτισμό της μεταπολεμικής Ελλάδας. Όροι, όπως το «φάντασμα» και το «στοίχειωμα», η «διαγενεακή μετάδοση της μνήμης» και η «μεταμνήμη» χρησιμοποιούνται για να γίνει κατανοητό πώς οι τραυματικές εμπειρίες κατοικούν τις ψυχές των επιζώντων και συγκροτούν τη συλλογική μνήμη και ταυτότητα. Εκτός από τις ερευνητριες και τους ερευνητές της ιστορίας της παιδικής ηλικίας, της προφορικής ιστορίας, της μνήμης και του Ολοκαυτώματος, το βιβλίο αφορά και το ευρύτερο κοινό που ενδιαφέρεται να κατανοήσει τις δύσκολες σελίδες της ιστορίας του 20ού αιώνα.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

Summary of Contents of Issue 260, vol. 46 • July – December 2023

- ✓ The circulation of the issue of the second half of 2023 comes amid Israel's war against the terrorist organization of Hamas. A large section of this issue is dedicated to the war.
- ✓ In the editorial the President of the Central Board of Jewish Communities in Greece (KIS) David Saltiel and the Secretary General Victor Eliezer refer to the **war in Israel** stressing that it reminds us of "who we are, who we stand with, what is at stake but also what is the goal..." and pointing out that "we must join the forces that defend the right to life against violence, prosperity in the face of terror, democracy over tyranny, the equality of men and women against the humiliation of women, tolerance of diversity over the extermination of the different".
- ✓ This section includes **articles, comments and analyses about the war** and its geopolitical ramifications by the Ambassador of Israel to Greece, Noam Katz, the professor and writer Benny Natan, the journalists Ilias Kanellis, Giorgos Malouhos, Sakis Moumtzis, Alexis Papachelas, Yiannis Pretenderis and Christos Homenidis, the correspondent of Israeli newspapers and KIS Secretary General Victor Eliezer and the Israeli historian and philosopher Yuval Noah Harari.
- ✓ We also publish an important **historical document**: the manuscript of the late Asher Moissis, distinguished jurist, author and leader of the Greek Jewry, entitled **"16-Point Plan for the solution of the Middle Eastern conflict"**, written between 1967 and 1973. The document is presented by his son Raphael Moissis, who highlights its timeless points.
- ✓ Lawyer, researcher and author Giorgos Liolios presents facts about the **Holocaust of the Jews of Florina** based on archival sources.
- ✓ We publish the third part of the study by professors Dionyssis Drossos and John Kalef Ezra entitled **"Alberto Errera and the Sonderkommando"**, which focuses on the revolt of October 7, 1944, at Crematorium IV, in Auschwitz.
- ✓ Dr. Evangelos Hekimoglou, author and former Director of the Jewish Museum of Thessaloniki, in his study published here examines the "purchases of land plots for the creation of the **Jewish cemetery of Thessaloniki** during the 17th century".
- ✓ Elias Messinas, architect and writer, presents the **"Unpublished Archive of Semtov Samuel for the Synagogues of Greece"**, a valuable archive which he discovered during his own research on the architecture of the synagogues of Greece.
- ✓ We publish an article on the **opening ceremony of the renovated Synagogue of Kos**, which reopened on the island - where no Jewish community exists after the war - following a memorandum of cooperation co-signed by the Municipality of Kos, KIS and the Non-profit organization Hippokratris, responsible for its operation.
- ✓ In the Religion section, we publish the study of the lawyer, author and Bible scholar, Dimitris Tsiniopoulos, on Psalm 23 entitled **"The Lord is my shepherd: A brief look in a poetic masterpiece"**.
- ✓ The issue closes with **book presentations**.

Cover: *Illustration dedicated to the 240 abductees by Hamas terrorists during the attacks of October 7, 2023, in Israel, who are kept hostages in the Gaza Strip.*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.Ε. Δαυίδ Σαλιτιέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ-ΥΛΗΣ: Έφη Εζρατί

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 3244315-8

E-mail: info@kis.gr • Web site: http://www.kis.gr • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους. – Διανέμεται δωρεάν

Τα τεύχη των Χρονικών είναι αναρτημένα στον ιστότοπο του Κ.Ι.Σ.Ε.

